
ВАСИЛЬ ЕЛЛАН

(БЛАКИТНИЙ)

ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР
УКРАЇНИ



БАСМАЛЫ ЕЛПАҢАҢ (БЛАЖАНА)



ВАСИЛЬ ЕЛЛАН
(БЛАКИТНИЙ)

ТВОРИ
В ДВОХ ТОМАХ



ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1958

ВАСИЛЬ ЕЛЛАН

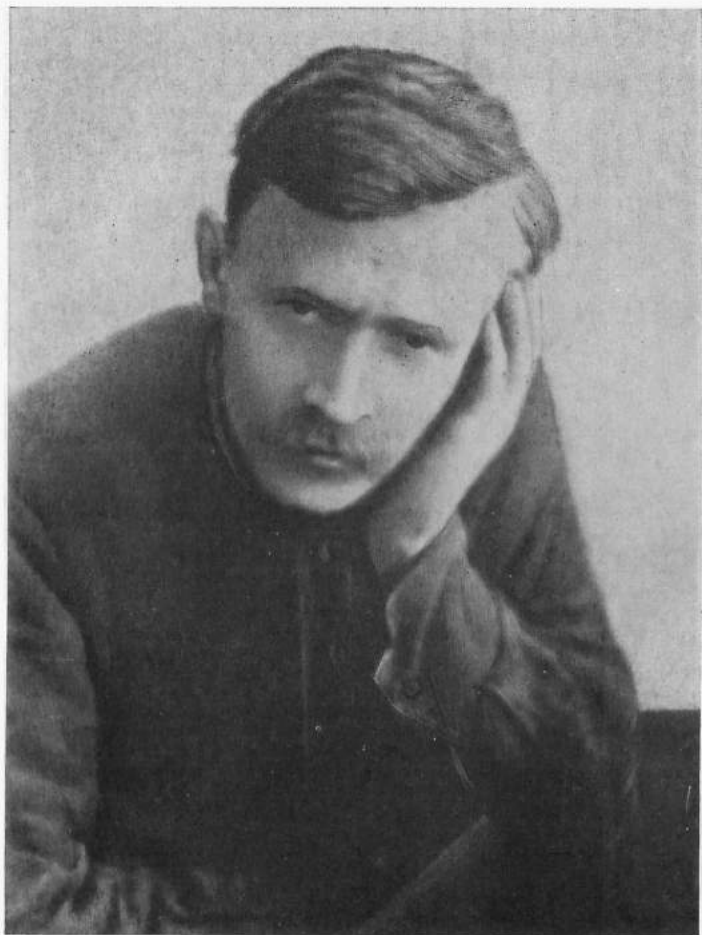
(БЛАКИТНИЙ)

ТВОРИ

ТОМ ДРУГИЙ ✓



ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1958



Василь Блакитний. Широковідоме фото 1924 року.

«ФАБРИЧНА» НА СЕЛІ

(Картинка)

— Жили — як жили. І де ото воно видано, і де ото воно чувано, щоб бабів кудись вибирали? Зроду-звіку цього не було. А тепер, бач, треба кудись вибирати. Ото запишуть, а потім і будуть жили тягти. Не треба нам цього, бабоньки, не треба. Хай їм біс з їхньою комуною, з їхніми виборами. Будемо жити, як жили, не будемо гнівити бога! — отак цокотала тітка Явдоха, стоячи в душній хаті сільської Ради.

— Еге ж, еге ж,— похитувала головами зібрана величенька юрба жінок.— Ото чули — отець Павло вчитував з евангелія, що кінець світу скоро. Бач, всіх переписуватимуть та печатки припечатуватимуть. Ой, близько-близько суд божий. Вже, бач, переписують усіх по дворах і на селі. А в місті, що ж то там у місті твориться! Нічого ані купити, ані тобі продати — хіба з-під поли, крадькома,— всі ходять голодні, холодні... Люди мруть, як мухи... Все позамикано, позапирано. І всі — переписані, у кожного картка, а на тій картці — печатки: у кого чорна, у кого червона... А це вже, бач, і нас хочуть переписувати, перепечатувати, послідній шматок хліба одбирати, останню курку для себе різати...— підхопила горласта дячиха.

— Кажуть, якась із міста приїхала. Всіх бабів казала позбирати, а найбільше бідних. Соцький казав. Знову за бідних беруться. Ох-хо-хо, прогнівили ми господа,— переговорювалися баби, чекаючи, коли вийде делегатка.

Аж ось і вона.

«Параска, Параска «Фабрична»!» пішов шум поміж бабами. Справді делегатка була їхньою односельчанкою — солдаткою. Параска, як її потім прозвали — «Фабрична», після смерті чоловіка-каліки, недовго побідувавши біля розореного злиденного господарства, перейшла до міста — спершу в найми до панів, а потім на фабрику цигарок. Як зникла, то більше й не поверталася до рідного села. Тільки часами хтось із земляків бачив її, як ішла на фабрику або з фабрики.

Прізвище «Фабрична» так вкоренилося, що справжнє прізвище навіть забулося. Баби з цікавістю дивилися на «Фабричну». Дивись ти — була замураною кріпачкою, найпослідушою на селі обідранкою, а тепер — делегатка. Нібито начальство. Бо ж ото через те, що вона приїхала, й соцькі всіх бабів позганяли. А делегатка зовсім не виглядала «начальством». Поганенька одежина, підтоптані і покривлені черевики, грубі руки, схудле обличчя, глибоко запалі твердого виразу очі — все це свідчило, що не з розкошів прибула «Фабрична».

— Чого приїхала? До комуни записувати? — перша, не чекаючи слів делегатки, із запалом накинулась дячиха. — Чи, може, й нам до міста йти, на фабрику, ледарювати, розпутничати, як всі ви там розпутницями поробилися в комуні вашій. А не діждеш! Їдь з чим приїхала! У нас нічим не поживишся! Адже ж так? — звернулась ще й за підтримкою до юрби.

— А так, так. Нам комуни не треба. І так бідно живемо. Й без того діти мруть. Прогнівався господь, — зашамотіла юрба.

Делегатка, спершу ошелешена такою зустріччю, заговорила.

Стала розпитувати про бідування, про життя своїх сусід. Потім стала розповідати про себе. Як жила — так само, як і більшість з них, — ніби з замазаними очима, не бачачи ні світу, ні просвітку. Потім, як пішла поневірятися по наймах, панської ласки куштувати. Зрештою, як стала на фабриці на тяжку і марудну роботу, як отам застала її революція, як тільки на третій рік її вона почала задумуватись над тим, що їй

говорили свідомі товаришки, приходити до висновку про необхідність всім працювати, спільно братись,— і от як тепер вона вже всею душею віддалася й собі праці, щоб розбудити море працюючого жіноцтва, розколихати його до роботи.

Просто й немудро пливла промова — повість жіночого життя. Кілька разів пробували перебити її, але увага більшості юрби зосереджувалася на словах: у кожній з бідніших жінок пропливало разом своє нужденне життя праці, темноти, злиднів.

Потім «Фабрична» стала розповідати про місто. Просто, але яскраво намалювала картину хвороб, недоїдання, холоду, злиднів, з якими веде воно боротьбу. Розповіла про задоволення жирних спекулянтів, які в спілці з куркулями і бандитами утворюють скруту. Потім перейшла до оповідань про роботу робітниць: про те, як вони перевіряють шпиталі, лікарні, дитячі притулки, як працюють по захисту дітей. Як Радянська влада приходить на допомогу дітям, як організується громадське харчування, громадська розумна розвага.

Уже не переривали оповідачку, а коли й переривали, то запитаннями із зацікавлення тим чи іншим питанням. Незадоволені крикливі багатійки розійшлися або в кутках щось злісно бубоніли між собою, часами перекривляючи делегатку.

А та розповідала далі: про долю селянина, про необхідність міцної єдності незаможної селянки з робітницею, про сьогоднішні завдання сільських жінок-працівниць...

Смеркало. Вікна позамерзали й не пропускали навіть передвечірнього проміння. В кімнаті сільського комітету, яка бачила багато властей і лишилась все тою ж незмінною по суті сільською збірнею, запановувала сутінь. Світла не було... Але новим світлом загорілися ще ледве-ледве одлигли думки, важкі й нерухливі, в головах селянок, які юрбою обліпили Параску «Фабричну», колись непомітну солдатку з їхнього села.

8 березня 1921 р.

ЛИСТ БЕЗ АДРЕСИ

Сьогодні знов третій раз за два останні дні аорта нагадала про себе. Напружена робота серця заповнила собою всю істоту болем, вагою і втомною втратою свідомості...

Так наче паровоз із важким хвостом вагонів з розгону бере гору, круто завертаючи з глибокої долини. Старі котли, забиті рурки, погнуті клапани тремтять від напруження. У всі щілини й дірки з шумом і свистом б'є пара, як піна з рота загнаного гігантського звіра. Стрілка манометра йде до максимуму... Витримає чи не витримає? Візьме гору чи стане, вп'явшись гальмами цупко-цупко, а потім поволі-поволі, набавляючи ходи, заgrimить під гору і, крутнувшись у повітрі, вриється в землю трубами, косяками, осями на завороті?

— Мусить взяти, — це каже спокійний і бувалий машиніст. — На цей раз — ще витягне. А там...

А там відомо що: чорний і засмажений «ЦЦ» йде в депо. І не в ремонт — зараз капітального не роблять, та й не скоро робитимуть, з середнього ж він тільки що вийшов, — а на кладовище таких же чорних і холодних, покинутих гір заліза й чавуну, як він.

Свище пара, підзеленькують клапани, ледве-ледве совається вперед важка гадюка різноколірно-брудних вагонів.

Вперед, ще вперед, ага!

А там — зараз же за горою — станція: остання, остання?..

Стукнуть буфери в буфери мертвого сусіда. Затухне топка. Стоп.

Неминуче й призначено. Так говорить шум крові,

напружена робота серця, млюсть і втомна непритомність. Так говорить машиніст — Розум. А в голові, під такт ударам — пісня:

О любий друже — знов недуже,
О любий брате — розп'яте,
Недуже серце розп'яте,
Мов лебідь той, ячить...

І одна за одною (мов у путівному журналі верткого океанського пароплавчика, що здається вертким і мініатюрним лише на широкому розгонистому просторі моря, гортаєш сторінки й читаєш назви бухт, пристаней, доків) у пам'яті мигають згадки — як станції, повз які котив нетерпляче скорий і дужий «Щ».

Ось тиха закинута станція, осторонь — депо будівельного заводу, з якого викотив — ще несміливо, а потім більш і більш упевнено — на широкий шлях.

Київ, Москва, Саратов, Київ, Петроград, Москва, Київ, Одеса, Харків, Київ, Полтава, Харків, Київ — і тиха Біла Церква, де терпів аварію найближчий по номеру локомотив, знову Київ, Біла Церква — з важким вантажем в парі, з тим самим відремонтованим найближчим по номеру з подвійним составом, ще раз Київ, Москва, Харків і знову й знову Київ, Київ...

Десь губилися і змінялися тендери. Блїмали полустанки... Горіли букси...

І от знову — Київ... На цей раз як остання, остання, остання станція, звідки коли й перекинуть, то вже як холодну гору заліза...

О любий друже — знов недуже,
О любий брате — розп'яте,
Недуже серце розп'яте,
Мов лебідь той, ячить...

Але потяг ще йде, йде вгору, вперед, вперед, вперед.

І пара, важко вириваючись із клапанів, побіденно й напружено кидає:

— Х-х-хай ж-ж-живе Ж-ж-життя!

А луна з гаю відповідає:

— Живем... ж-ж-вем.

КУРОРТ

Сонце, цикади, море... Крим, це Крим...

Ви не думали над тим, що за страшний контраст тут у природі: розкішні сади з тропічними рослинами, насадженими людськими руками, людським потом (а може, і кров'ю?), політі квітники у віллах і маєтках колишніх князів і мільйонерів,— і поруч, зараз же за камінним муром огорожі, сухий, спалений сонцем камінь, на якому лише низькоросла дубина, сосонки та колючі кущі...

...Зараз нема великих князів — і у віллах набирають сонцевої сили правнуки тих, чийм потом і кров'ю полито ті квітники.

Їх поки що — одиниці. Решта — без сонця і моря...

...Але...

Сонце і море! Даєш сили нашим рукам, щоб цілий світ зробити Лівадією, Дюльбером і Оріандою.

Харакс, 1923

НАШІ ДНІ

Розкидано, розкидано по радянських землях отаких міст, містечок — з базаром, церквою і виконкомом. Тихо йде життя. Летіло колись буряними грозами, черкало вогняними крилами, порушувало тишу і спокій маленького міста, стискало серця тривогою й страхом перед невідомим. Серця мешканців затишних будиноків і хаток. Проходили повз, проходили через — білі, червоні, махновці, петлюрівці, і знову білі, і знову червоні. Виліплювали накази, оповіщали мобілізації, конфіскації, реквізиції...

А потім знову все входило в колію. І йшло життя до нової зміни, до нових буряних сплесків. Нарешті, все угомонилось. Дивно спершу було тільки звикати, що замість старих вивісок з орлами на старих будинках висять нові з ненаськими, ніби складеними з обрубків, словами: райвиконком, комгурток, продконтора; що час від часу вулиці міста сповняються дядьками у свитах і чумарках та енергійними рухливими людьми у шкіряних чи перешитих із шинелей коротких куртках, і що ті люди разом з дядьками обговорюють «біжучий мент» і вибирають владу; що там, де був танцклас і жила мадам Сівульнякова, зараз міститься клуб комсомольців, які іноді влаштовують антирелігійні походи, а проте і ржуть, і грають у квача, як і звичайні хлопчики; що, нарешті, вищою владою в місті — головою райвиконкому — Іван Сидорович, товариш Ключкін, комуніст, що з'явився в містечку не знати звідки, не знати як...

Але прогрімлі громи, прошуміли вихри революції, нове вклинилося в старе, притерлося до його, і знову тихо йде життя.

Біля кожного будиночка — грядки: цибуля, морква, квасоля. На межах і понад стежками — чорнобривці. Соняшники виглядають з-за тинів на вулицю, повертаючись обличчям завше до сонця. А те сходить і заходить завше у призначений йому час.

Тільки старий начальник поштової контори часто не може второпати слова, поданого телеграфом із далеких центрів, і потім поширює дивовижні чутки про керзонців, амстердамів, війну і царя.

А телеграфні стовпи біжать у далеч від тихого міста. Біжать, біжать і гудуть-гудуть дротами над шляхом.

Ні, голова райвиконкому, Іван Сидорович Ключін, мабуть, таки здурів. Щось із ним та трапилось. Такого ще досі не бувало. Про це свідчать службовці райвиконкому. Про це розповідала сусідці й жінка Івана Сидоровича.

— Уявіть собі: одержав газети, прочитав там щось і після цього ходить неначе не свій. Та не тільки того, що хмуриться й іноді сам собі щось розказує, але трохи на людей не кидається.

Діловод райвиконкому щось до нього звернувся, як звичайно: Іване Сидоровичу, мовляв... А він як не спалахне, як не визвіриться: «Який я вам Сидорович?! Ключін я! То-ва-риш Ключін, чуєте!» Та так на того подивився, що той одразу пригадав, як колись ще його за саботаж до чека посилали...

А дома? Повернувся зі служби у виконкомі, сів обідати. Жінка йому хатні новини: онде з совхозу «по собівартості» яблук півмішка прислав управитель. Шафу для одержі купила... А оце приїхав лавочник з губернії — так каже, що вже монополю розрішають. Пиво і наливки вже зовсім як старі. Ну, звичайно, жінка як жінка — нахлопочеться по хазяйству, наслухається сусідів — хочеться поговорити. З ким же й душу одвести, як не з чоловіком.

Так він як не схопиться, як не побіжить до себе у кімнату — так і не обідав у той день. А ввечері на жінку: «Ти,— каже,— мене обростаєш, у болото затягаєш. За твоїми чортовими яблуками та шафами і комунізму не буде»... Та й пішов, та й пішов — таке, що й не розбереш. І про Саксонів, і про Німеччину, і про Штре-зе-мана якогось...

Ні, таки оті комуністи з великого розуму дуріють.

Ганновер, 2. X. З вірогідних джерел повідомляють: на саксонсько-баварському кордоні робітничі сотні затримали кілька автомобілів з озброєними фашистами. Як вияснилося, їхали в них емісари фашистів із важними дорученнями до Н-ських потайних фашистських штабів у Саксонії. Переказують, ніби у них знайдено і забрано важні документи.

Це — радіотелеграма з газети.

А ось шматок минулого. Як давно все це було! І разом з тим, як воно живе, як зворушує згадка, одна тільки маленька згадка про менти, коли ішло життя і червонястими буряними крилами краяло повітря!..

...Таке саме маленьке місто, десь напівдорозі між Могильовом — тоді ставкою головного командувача — і Києвом — осідком штабу південно-західного фронту. У Могильові — генерал Корнілов. У Києві — генерал Іванов (а може, і інший якийсь генерал). І найкоротший шлях між ними — шосе, що проходить через маленьке тихе місто.

Непевні дні. Тривожні дні. У кожному закутку йде боротьба. Між ким? Хіба скажеш! У Петрограді — Керенський. У Києві — Центральна рада. На Дону — Каледін. А ще: у Петрограді — більшовики і меншовики, у Києві — «Двоголовий орел», штаб фронту, Рада робітничих і солдатських депутатів. А на заході — смужкою (є чи нема?) фронт. Гармати, кулемети, рушниці, німецькі каски, австрійські кепки.

Війна чи не війна?.. Війна! Скрізь. Вся країна повна рушниць і кулеметів. А коли нема набоїв,— во-рога можна задушити руками...

Уночі до Ради депутатів (ви знаєте, як ломить голову, коли в кімнаті накурено махоркою, а цілими добами треба діжурити?) подзвонили по телефону з телеграфної станції: телеграма з другого тихого міста, на тому самому шосейному шляху: «Н-ській депраді. Таємно. Терміново. Проїхало чорне авто невідомими збройними. Три ночі буде вас. Секретар Н-ської депраді. Войчук».

О третій годині ночі... Значить, через півгодини. У будинку Ради — товаришів сім. Чотири рушниці. Мало.

Через двадцять п'ять хвилин дві групи сірих шинелей і чорних пальт з рушницями і без рушниць замкнули шосе з двох боків міста: проскочить повз першу — друга почує постріли і затримає.

Осіній вітер глухо вие між порожніми рундуками базару. Дряпає нерви дирчання якогось листа заліза на старому дахові будинку.

Тихше... На шляху чорна тінь.

— Стій!.. Стій!..

Включене світло прожектора з авто освітло дорогу: на ньому чоловіка три. А з боків ще сірі тіні, клацання затворів і дике «стії!».

— Хто їде?..

— Іменем головного командувача, генерала Корнілова.

— Корнілова?.. Іменем революції, ви арештовані!..

— Як ви смієте?! Я уповноважений емісар від головного командувача... За затримку відповідатимете по закону військового часу.

— Стоять, вам сказано!.. Товариші, готовсь!..

Стоїть чи повзе чорне авто?.. Все ближче і ближче воно до трьох постатей, освітлених яскравим промінням з ліхтаря. Здається: от-от рвоне, помчить і роздушить. Але мов камінні три постаті. Загородили дорогу, беззбройні, беззахисні, такі маленькі перед чорною тінню машини. Та навколо в п'яті, ще більше підкреслений яскравим світлом автомобільного прожектора, вчувається тверда рішучість зброї, готової розбити тишу на дріб'язки і просвердлити мотор, шофера і їздців. Одна секунда вагання: хто здасть? Хто уступить?..

Невидний поворот руля. Машина стала. Із неї на вимогу одної з сірих постатей важко виліз огрядний полковник і прилучився до освітленої групи, що оточила його ескортом спереду і з боків, широкою спиною полковника загородивши шлях авто на випадок одчайної спроби втекти. Всі рушили до будинку Ради: спереду чотири постаті, за ними авто ще з двома їздцями і шофером, а з боків, теряючись у п'ятні, сірі збройні постаті.

Біля освітленого будинку Ради робітничих і військових депутатів арештовані ще без надії змагаються: як сміють?.. Вони з надзвичайними бойовими дорученнями... Але змагаються один мент. Справа програна. Постаті: огрядного полковника, стрункого офіцера в кавказькому вбранні і кабардинця з Дикої дивізії, що вп'явся рукою у свій кинджал — зникають у дверях.

— Для охорони потрібно десять душ. Зараз, товариші, виділіть із себе охорону. Авто обшукать: тут література і гроші... На завтра кілька вірних людей для одправки арештованих у Київ.

— Товариш Ключіні! Тільки треба, щоб нам видали набой... А то ми як схопились, так із незарядженими рушницями...

— Хо-хо-хо! — вибухнуло реготом з невеличкого натовпу. — Так, це ми їх, чортів, голими руками збритали?.. От якби вони знали!..

І сірі постаті непомітно розходяться по вулицях тихого міста невеличкими групами, із захопленням обговорюючи події сьогоднішнього дня і цілої низки таких самих, багатозмістовних буряних днів, коли червонясті крила революції черкають по землі і крають тишу в сонних закутках, розкиданих по нашій землі: міст, містечок, сіл і хуторів...

До ЦК Комуністичної партії

Члена партії Івана Ключіні, голови Н-ського райвиконкому, партквиток 204107.

Прошу зняти мене з роботи в Н-ському райвиконкомі і послати на роботу до Німеччини. Там рішаєть-

ся доля революції, і мої скромні сили та знання партизанських способів боротьби можуть придатися. Тут я почуваю, що мене затягає в болото міщанського життя, захльостує дрібнобуржуазною стихією. Працювати в Н-ську більше не зможу. Дуже прошу вволити мое прохання.

З комуністичним привітом І. Клюкін.
4 жовтня 1923 р.

По блискучій (наче скло під ногами) вулиці велетенського міста, мов горобцями, сипнуло хлопчиками і дорослими з цілими паками білих метеликів-листочків.

— Вечірня газета!.. Нове падіння марки!.. Долар — п'ятсот мільйонів марок!..

Вечірня газета... Останні новини...

Метеликами розлітаються білі листки. Кожен хапає і впирається очима в те місце, де надруковано ціну долара... бо курс долара — це ціна хліба, картоплі, маргарину, світла, тепла. Три рази в день скаче долар. Три рази в день хтось висмикує з рук, з рота шматки хліба, краплинки жирів — силу м'язів, кров серця, енергію мозку, нервів...

У-у, прокляті!.. І очі повертаються кудись туди, де в нахтлокалях шиберами за одну ніч просвистуються цілі капітали, де в палацах банків і віллах мільярдерів відбуваються операції з марками і доларами.

Фрау Вольгейм сьогодні аж чотири рази пригадувала більшовиків і хліб звідти... З Росії. З України... Одним словом — від більшовиків. У них, кажуть, тепер урожай...

Ах, хліб, справжній, пшеничний, м'який хліб... Чи ж буде колись?.. Хоч би вже скоріше... скоріше. Революція... що вгодно...

Аби вже тільки хліб...

Центральний Комітет
Комуністичної партії
(більшовиків) України

Відділ У ч р а с п р е д

8 жовтня 1923 року
ч. 1273

Н-ськ. Голові райвиконкому

Клюкіну

На виконання.

При цьому надсилається вам ви-
писка з протоколу засідання оргбюро
ЦК КП(б)У

(підпис)

Комуністична партія (більшовиків) України
Центральний Комітет

Виписка з протоколу засідання оргбюро 7 жовтня

С л у х а л и

П о с т а н о в и л и

Прохання т. Клюкіна про
відкомандирування його до
Німеччини

Відхилити. Залишити голо-
вою Н-ського райвиконкому.

А цих комуністів таки чорт його і розберел! Ще вчо-
ра наш Іван Сидорович не робив нічого у райвикон-
комі. Ходив — неначе чогось чекав. Що в нього не
запитаєш, тільки рукою одмахне: одкаснись, мовляв,
не до того. Скинув піджака, натяг свою кожанку, на-
гана чомусь почепив... Жінку переполохав: прощай,
каже, їду, не повернуся більше ніколи...

А сьогодні одержав газету, листа прочитав — так
наче вихор його скрутив. Просто догори ногами все
перекидає в райвиконкомі: подавай йому зараз і те і се:
щоб і трієри були на зсипному пункті, щоб хвилинки
не прогаяли конторники та прийомники, щоб... е, та
що там! Так неначе вкусило його що. Просто всі служ-
бовці з ніг позбивались. А він ходить та підганяє:
«Ей, крутись, ворущись, а то чистить радянський апа-
рат будемо!...»

Ні, таки справді отих комуністів не розбереш...

Ходить революція по сірих кварталах, по заводах,
по степах, по ярах, по балках і узгір'ях. Шугає з краю
в край, ховається, поринає в сірі будні, вибухає по-
лум'ям то в одному, то в другому кінці світу, черкає
червонястими крилами по землі, тривогою і запалом
поїть спраглі уста наших днів...

Наших днів...

Харків, 8 жовтня 1923 р.

ЛЕНІН — МОСКВА

(Нотатки)

I

Москва... Від туманного Лондона до жовтогарячих пустинь Азії, від північних снігів до снігів південних для робітника-європейця, що в свято вдягається в правовану білизну й чорну пару,— до півголою китайського кулі й голою тубільця Африки — сім років це слово напоене особливим глибоким змістом.

Москва і Ленін. Всі останні роки два ці слова нерозривно були зв'язані в уяві соток мільйонів людей. Москва — це Ленін... Так складалось в уяві індуса, калмика, готтентота, італійця, мешканця далекої Австралії й наших глухих селянських закутків, що не знали ЦК РКП, часто не знали Комінтерну й Комуністичної партії, марксизму, знали лише одне слово — Ленін, Ленін і Москва.

І в кожного активного солдата революції зараз думка ще і про те, як показати, як виявити, що комунізм, революція — це і є Ленін, лише не в одній особі, а в колективі, процесі, планетарному розмірі. Проте — це завтра, завдання другого дня... А сьогодні...

Сьогодні до двірця залізниці йдуть і йдуть жалобні процесії з фабрик і заводів української столиці. Сьогодні знову горить кожному в свідомості: Москва — Ленін. Останній раз... На двірці — настрої перших років революції. Змило кудись непмана, веселу, галасливу юрбу. Скрізь обличчя робітників. Зустрічаються старі знайомі по революції — розкидані колись по різних

кутках роботи... Зустрічаються тут, як раніш в дні бурі й натиску на промерзлих станціях і полустанках наших залізниць.

Ніби щоби підкреслити цю подібність,— мороз натискає, мете сніг і по-колишньому потяги запізнюються на цілі години.

II

В дорозі. Делегати від районів і робітничих колективів і окремі — ті, що, корячись пориву серця, їдуть в Москву, до Леніна (востаннє), ведуть тихі розмови. Тема — згадки. І з пошаною, майже побожною, слухають товаришку, що знала Леніна ще в еміграції, працювала з ним в підпіллі...

III

Москва. Живе нервовим, напруженим життям. У блиск огнів з магазинів, у шум вулиць увірвалось щось, що зміяло і сміх, і музику, і вуличний галас. Червоно-чорні прапори — скрізь. Скрізь глибокі очі, повні захованої несказанної туги... Здається — торкнеш, заговориш — і зірветься в плач, в істерику...

А там, по вулицях, чорною смугою при двадцяти-ступневому морозі тягнеться й тягнеться на версту черга — Москва прощається з Іллічем. Терпляче мерзне годинами — для того тільки, щоби пройти сходами й залами Дому Союзів, влитися в потоці других людей в кімнату, напоєну світлом, тихою музикою й глянути тільки момент, тільки секунду подивитися на високе мертве чоло, на закриті очі, на суворо замкнені уста.

Плине і плине людський потік... Не зупиняється... Сотні тисяч. І кожному дістається лише одна-однісінька хвилина... Обійти навколо, попрощатися очима. Й вийти через білі зали, вставлені вінками, вінками, вінками...

IV

Почесна варта. Ті, кому випало щастя постояти десять хвилин в останній варті біля рідного, любого, несказанно дорогого...

В кімнаті — повно людей. Робітники — делегати з підприємств, просто з роботи із замурзаними обличчями й чорними руками. Старі діди селянські, що їх відрядили з глухого села — попроситися з Іллічем. Загартовані в боях революційні бійці. Юнаки з ясними обличчями. Робітничі. Старі професори. Всі зійшлися тут, в цій кімнаті, щоби стати в чергу і потім пройти на варту...

М'яким рухом з черги одрагував розводний вісім. «За мною, товариші!..»

Хвиля народу плине, плине... Але не бачиш її, не почуваш свого тіла. Фізично не можеш, здається, одірвати очей від цього щирого ясного чола, від червоного прапора, що укрив тіло, від схудлих рук, від спокійно замкнутих вуст... Йде час чи ні?..

Летиться музика... Хтось душить в собі ридання... Так би закам'яїти, стояти — щоб музика, пахощі, зелень вінків, плін тисяч людей — і це ясне високе розумне чоло...

«Зміна, товаришу...»

...Вже... Прощай, Ілліч, прощай...

Справді, Москва в ці дні — це Ленін. Ним живе вона. Ним, його іменем, його портретами, бюстами, жетонами, гаслами переповнені, залиті вулиці Москви. На підприємствах, в установах йде робота якось по-іншому, незвичайному. Нібито ось-ось зірветься хвилию розпач, опустяться руки, опанує одчай...

«Чи знайдем самі дорогу?..»

Але не зупиняється життя. По-новому, з новим змістом іде воно. І скрізь видно руку організатора-керівника.

Без Леніна — із Леніним...

...Дисципліновано проходять стихійні стотисячні людські хвилі. Горять прожектори і лижуть білими язиками натовпи. Планомірно розведено на певних кутках вулиць великі огнища — погрітися тим, хто вийшов у поганій одежині й терпляче стоїть по три, чотири, п'ять годин у черзі. Горять гасла електричні. На екранах — сцени з життя Леніна, його портрети, цитати з його творів.

Скрізь порядок, організованість. Видно руку керівника — колективу, що на місці велетенської індивідуальності сам веде життя.

V

Історичний будинок Великого театру. Ще до оповіщеного терміну — зала й усі місця повні делегатами з'їзду СРСР.

Сьогодні жалобне засідання. Сцена — просто декорована. Вгорі — чорно-червоні полоси. Декорація — якісь два колосальні вікна, за котрими, ніби сивий туман наших рівнин, синя далечінь наших степів, лісів, боліт... А посередині, між двома вікнами, — велетенський портрет Ілліча. Тільки його видно на кону, освітленому тисячами лампок. Обличчя, постаті людей у президії зливаються у блискотливо-рухливу людську масу.

«Товарищи...»

Калінін швидко кінчає з мінімальними формальностями вибору президії й одразу до головного...

— Сьогодні ми тут зібралися, щоби вшанувати пам'ять великого нашого Володимира Ілліча Леніна... Та якими словами можна передати значення нашої втрати, біль серця цілого людства...

Звучать слова — прості, нехитрі, мужицькі слова. Голосно звучать в кожному куточку зали і передаються на площі, де їх сьогодні будуть слухати тисячі... Наука знайшла свою батьківщину — і в нашій, ще голий, обдертій країні, вже тисячні натовпи з допомогою спеціальних дужих звукопередатчиків-телефонів слухають слова старих товаришів Леніна про нього, про того, хто сказав: комунізм — це електрифікація з Радянською владою...

«Нема слів...»

Але слова єсть. І електричним плином проймає тисячоголову аудиторію, коли на трибуні з'являється товариш Крупська, товаришка Ленінового життя. Надежда Костянтинівна...

Прості слова слабкої жінки, що цілими добами безмовно стояла там, біля труни, і зараз тут, тисячному натовпові товаришів, друзів, солдатів єдиної армії прийшла розповісти про Леніна — любов, Леніна — муку

за людство, Леніна — устремління... Кожне просте слово, передане металевим тембром телефону, краплиною розпеченого металу падає в свідомість...

Хто скаже, що в світі є людина, котру нічим не зворушиш, навіть дим?.. Плаче музика. Із зали виносять омлілих — таких, кого не лякали ні гармати, ні смерть на фронтах і барикадах. І знову — промови. Старі бійці й молоді ленінці приносять присягу на вірність заповітам вчителя, друга, вождя і товариша... Біля першої години закінчується з'їзд історичними постановами. Делегати з'їзду і гості — шикуються в смугу — лаву. Знову, востаннє, попрощатися з Іллічем, пройти серед колон зали Дому Союзів, очима востаннє сказати дорогому-дорогому, що лежить там, з ясним високим чолом:

— Ілліч, прощай... Прощай, Ілліч.

VI

Морозний ранок. З восьмої збираються. Пара йде з уст і від коней верхівців. Блиски проміння на снігу. Тисячі людей. Але тиша. Тільки плаче музика. І над головами плине червона труна.

Ілліч проходить останні кроки землі. Не сам, а на руках друзів. Все ближче і ближче Червона Площа — місце, де вчора ще будували чотирикутну червонуватосіру будову. І де на високому помості, під чорним прапором жалоби, лягла червона труна... А під нею — людський потік... Тисячі, тисячі, тисячі. Швидко проходять, нахилиючи (трошки-трошки) прапори, йдуть, йдуть, йдуть. Москва, петроградці, харківці, івановці, уральці... Всі, хто в цей час був у Москві Леніна, у кого натруджені руки й кому щемить серце...

Дзвонить годинник на башні. Сповідь, що вже не години й не хвилини, а секунди Ленін із нами, за кілька кроків од місця свого вічного спокою.

...Тугою поють гудки повітря... Сальва... Плачуть гудки. І чуєш, як на цілому світі відповідають їм фабрики й заводи притлумленим тужливим криком:

— Леніна нема... Прощай, Ілліч, прощай.

Москва, 27 січня 1924 р.

«ГАДИ»

(Оповідання)

— Мовчать! С-скатіна! Ступай дрова грузить!

— Ваше високородіє... Як же паровоза?..

— Паровоза!.. Паровоза!.. Неначе торговок на базар везеш, м-мерзавець! Ступай грузить, та щоб мені так не їхав! Чуєш? А то...

І офіцерський наган чакнув у руці...

— Ну, про мене... — буркнув машиніст і поліз на сніг.

Ясно було, що, послухавши такої розмови, пасажирам паровоза не варт було далі залишатися в кутках його невеличкої «житлової площі», щоб не нарватись на зайві неприємності: мало яка фантазія може прийти в голову офіцерові добрармії, особливо тоді, коли він героїчно втік із прифронтового міста й од'їхав од фронту на цілих п'ятдесят верстов, та коли потяг стоїть трохи не на полі.

— Будемо вантажити, — моргнув компанії Панько (по паспорту Іван Іларіонович Забіяков, з міщан міста Києва, нині — урядовець міської управи), потираючи жилаві руки, — скучив за роботою...

— Тю! Пізнають, — озвався Валерка. (Вибачте, Валерій Симонович Прищекін, земський агроном).

— Он гайок з другого боку. Далі — село. Раніше аніж за годину не скінчать. Встигнемо повернутись, — подала думку чорнява Ліна (по паспорту — вихованка єпархіальної школи, дочка священника з Гадячого, як і сестра її Валя, вісімнадцяти років, блондинка).

.....

Ох, і хороше ж на свіжому морозному повітрі, особливо після п'яти годин торохтіння в жаркій, смердючій конурі паровоза — старого паровоза, що прославляє ім'я Максима Горького. Але коли ти — скромна епархіалка, а особливо коли твій бюст трохи підправлено, та не бавовною, а донськими, керенськими, царськими троячками, то тобі краще гуляти трохи окремо від кавалерів, у яких в прикручених палицях — мапи, а в кишенях — саморобні цигарки з мундштуками... Хай уже потім розкажеш ти котрому із них і про сонце, і про блискучий сніг, і про сизий дим, і про іній, і про радість життя...

У військові часи — все по-військовому: швидко, чітко й рішуче. Це прекрасно розумів стрункий офіцер добрармії (отой самий), коли вирішив, що навряд чи встоїть проти його чарів і влади чорнява панянка, яка, не бажаючи обдирати пальці мерзлими поліняками, зайшла з подругою в гайок. Головне — повести справу швидко, чітко й рішуче. Раз-раз — і в дамках.

Але він не знав про тендітних дівчат, що вміють роздавати удари кавалерам по системі джіу-джітсу. Так: знизу двома розтопірченими пучками — під очі; а подрузі — коли вона близько — зовсім зручно м'язистою рукою дати кавалерові під здуховину. Швидко, чітко й рішуче: раз-раз — і без духу!..

Коли наскочили хлопці, що здаля побачили небезпеку, вони застали дівчат, нахилених над непритомним кавалером: їх руки розщібували шинель, шукаючи — ні, не серця, щоб довідатися про пульс, — тільки бумажника з документами...

Гу-і! І-і! — загув, закликаючи, гудок потяга.

— Біжимо!

— А цей?

— Чорт з ним...

В паровозі всі вже були в зборі, крім молодого, чорного, як негр, кочегара, що прибіг, засапаний, хвилин через п'ять.

Очевидно, всі побували в селі за гайком: про це свідчив бухан хліба, цибуля, сало й пляшка якоїсь ка-

ламутної бурди, ковток котрої помітно впливав на настрої машиніста, кочегара і ще якогось чоловічини у замурзаній до стану юхти формі залізничника. Було людям весело: регіт не вщухав. А потяг ішов не йшов. Бо ж йому байдуже було прийти до повітового міста на годину раніше чи пізніше гудка на заводі, де в конторі можна спитати конторника в умовленій формі про роботу й одержати від нього адресу помешкання...

— Чи скоро будемо на місці? — звернувся Панько до машиніста.

— Та хто й зна... Може, на ніч...

— Ой! Невже не раніше? — вихопилося в одній з дівчат.

Справа ставала гіршою. Досі щастило: вдалося влізти на паровоза, заплатити «проїзного» машиністові, добре обійшлося з посадкою (хоч і неконспіративно було збиватися всім в один куток), спекалися небажаного «ухажора». Але зараз — перспектива лишитися без притулку в чужому місті та ще й сповненому «героями» — офіцерами, що тікають далі на південь...

— Н-да... перспектива... — муркнув Валерка.

Треба було щось вигадувати.

І противно було слухати п'яний гамір, задоволене чмакання, сороміцькі анекдоти веселої компанії.

— Ми поліземо на тендер. Там повітря свіжіше.

— Лізьте, лізьте!.. — насмішкувато підморгнув залізничник. Машиніст і кочегар вибухнули реготом.

— От свинота! А в цей час там, на фронті, за них... — обурено заговорила Валя, коли всі вилізли в завалений дровеняками тендер.

— Ш-ш... шестая¹, — показав Валерка очима на квартиру в дверях паровоза. Там майнули уважно насторожені і зовсім тверезі очі машиніста й одразу зникли, коли побачили, що його помічено.

Справа ще гіршала. Ясно, що вони засипались. Очевидно, ці залізничники — сміття, сволоч, шкурники, яким не тільки байдуже кого возити, але які ще й продадуть за понюх табаки кого вгодно, аби тільки якийсь

¹ «Шестая» — умовний знак тривоги в острогах і взагалі в «підпільному світі».

генерал установив їм порядок: брати хабарі, возити зайців, пиячити... Треба було шукати виходу.

Та радитися не було коли. Дверцята паровоза одчинилися, і до них звернувся машиніст:

— Ану, господа, подавайте дрова, — треба ходу трохи прибавити.

— Бо ще, бува, знов отой офіцер наскочить... — додав кочегар.

Хотілося Ліні крикнуть, що не наскочить... Хотілося сказати, що вони ж заплатили гроші не для того, щоб тягати мерзлі поліняки... Кортіло Панькові вда- рити гада: через таких ото і революції скрутно...

Та вибору не було. Важка дровеняка одна, друга, п'ята — здається, без кінця — падали в червону пашу печі. Зачинялися й знову одчинялися дверцята з паровоза, знову подавали, а в перервах чути п'яний гармидер. Було зимно, але не хотілося заходити грітися до машини: було чогось погано, ніби пекла печія.

Щось після третьої порції палива паровоз, отой скромний «максимка горький», ніби сказився, ніби з цєпу зірвався, і, сил набравшись, рвонувся старими грудьми вперед шаленим ходом. Скакали поліняки на тендері, різав у обличчя вітер, моргали будки і полу- станки. В цьому було і приємне, і неприємне. Приємне те, що з'являлася надія прибути вчасно, не спізнитися до гудка і сьогодні ж стати до роботи, а неприємне — ох, і неприємніше ж! — свідомість того, що на дорозі до здійснення цієї надії стоять трое жилавих, очевидно, вороже настроєних людей і швидка хода паровоза, яка не дозволить стрибнути з тендера, вискочити із сильця.

— Ну й гади!.. От гади!.. що ти з отаким падлом робитимеш?.. — іритувався Панько. — Досить було плюгавому золотопогонникові показати кулака, щоб вони гнали так, що й казани не витримають...

— Ні, а все-таки мені цей шалений ход нагадує нашу революцію. Хто б міг подумати, що наш «максимка» може перти таким чортом. Це ж експрес, справжній експрес... і він несе нас уперед...

— Е, киньте поезію, — обірвав Ліну Валерка. — Яка там поезія, коли цей експрес пре нас вперед —

просто в зуби державній стражі й охранці. Лучче скажіть, як нам рятуватися.

Питання було на часі. По всьому видно було, що потяг уже недалеко від місця їхнього призначення. А настрої у машинному не змінювалися: п'яний регіт, дотепи (очевидно, на їхню адресу) і пильна стежа через квартиру дверцят.

— Коли немає виходу, пробують вискочити,— формулював становище Панько. Після наради зійшлися на тому, що при наближенні до міста всі повинні виплигнути з паровоза, вибравши місцину, найбільше завалену снігом. Справа була лише в тому, як всім зосередитися біля дверцят паровоза, не викликавши підозріння. Але це хіба важке завдання: чи ж не всім пасажирам цікаво заглядати вперед, при наближенні до рідного міста, стовпитися біля дверей.

— Раз-два-три! — скомандував Панько, вилітаючи з дверцят. Перевернувшись в повітрі й боляче вдарившись об якусь грудку, він крізь цілу райдугу різнобарвно-узорчастих снігових зірок бачив, як за ним метнулася з дверцят друга постать, але... метнулася—і зразу зникла в паровозі, втягнута назад цілком безцеремонно чиймись руками.

Коли зі становища не вдається ані вийти, ані вискочити — з нього треба вилазити. Це одно залишалось Панькові та ще хіба одводити душу будовою словесних хмародряпів, від яких обвалилися б стелі у їхній скромній комуні, а товаришка Ліна забігла б світ за очі, забувши всі правила конспірації. Але, по правді сказати, і щілина для того, щоб «вилізти», лишалася мала, щоб не сказати, що її зовсім не осталося. Явки, посвідчення, гроші — залишилися у товаришів, а товариші залишилися в руках ворога. Потяг прибуде до міста скорше, ніж Панько, — отже, на станції йому вже буде влаштовано зустріч. Вже досить пізно для того, щоб напевне встигнути до контори заводу (добре, хоч пароль запам'ятав), але ще досить рано для того, щоб не спробувати цього зробити. Тим більше, що це і є та щілинка, через яку можна спробувати самому вилізти зі становища і щось зробити для рятунку товаришів.

Ох, і серце ж защеміло — і хто ото його облив гарячим терпко-пекучим трунком?

Через півгодини Панько, пробираючись до заводу порожньою вулицею, відчув знайоме почуття: за ним стежили. Більше того: за ним була погоня. Він прибавив ходу. Погоня — собі. Все ясніше чути рипіння снігу під важкими чоботями. Ворог одверто гнався. Озирнувшись звичним моментальним рухом, Панько пізнав: спереду був чорний, мов негр, кочегар. А за ним — далеко — мабуть, поліцаї й жандарі.

Одразу зорієнтувавшись, Панько нирнув у порожній провулочок, стиснувши в руках браунінга. Кроки ближче... Тут...

— Т-ти, гад! Стій! — прошепотів Панько, наставивши перед обличчям зрадника рурку револьвера. — Ти чого тут? А де товариші?..

— Я... я... забув передати бумажника... Він вам здасться...

— Що за бумажник?! Кажі правду, а то зразу! — І рурка револьвера порівнялася з чорним лобом.

— Бумажник отого офіцера... я його забрав... Він вам здасться... А ваші переказували, щоб ви йшли прямо на Пушкієвську, сімнадцять... Спитали того, кого мали питати в конторі... Революція, — наостанку видушив із себе негроподібний посланець, протягуючи Панькові бумажника з золотою монограмою.

— Що?! Спасибі... Вибачте... Тьху!.. Револьвер... От чорт!.. — зовсім заплутався Панько.

А веселий кочегар не знати як зник у порожній вуличці провінціального міста, де паролем — революція, а одзивом — револьвер.

Січень 1925 р.

ОПОВІДАННЯ НА КОНКУРС

I

Оповідання на конкурс для атеїстичного журналу «Безвірний»

Тема: попівські брехні про свята.

Премія: 50, 25 і 10 червінців за кращі оповідання по определенню редакції.

Редакція

II

Перед редактором журналу «Безвірний» стояло двоє людей, претенденти на премію.

— Оповідання принесли? Ану читайте.

Це редактор до першого в черзі претендента. Той відкашельнувся і почав.

Пригода в лісі

Довелося мені колись працювати на Білорусі. Маєток був панський. Але пана ніхто і в вічі не бачив. Користь із його брав посесор, що жив десь не то в Мінську, не то в Гомелі, а порядок давав старий Мойсей Рабинович.

Садиба була в лісі, в болотах. Не то до міста — до ближчого села не доскачеш. І жило населення її своїм лісовим життям.

Населення, коли не рахувати курей, гусака, якого я навчив щипати посесора, коли той навідувався до маєтку, з півдесятка псів і чотирьох коней, складалося ще з чотирьох осіб: мене, Рабиновича і двох Рабиновичевих небожів, основним заняттям яких було їздити верхи щодня.

Так, щодня — цілий тиждень. З одною різницею, що в суботу коней сідали на околиці і не попадалися на очі старому дядькові. Бо хто й зна, що було б, якби попалися: адже ж субота — то день, коли господь карає за всяку роботу!

Чи ви знаєте, як одноманітно плинуть дні і тижні в лісовій гушавині? Ви знаєте, як... Е, та що там! Не знаєте й знати не будете!

А от Мойсею Рабиновичеві один день не скидався на другий: на кожен день покладена інша молитва — і їхнє чергування розмірювало хід життя.

Одного разу Мойсей Рабинович, сивий, як біблейський пророк, вийшов урочистою ходою на ганок, повторюючи слова молитви — суботньої молитви.

Але ні, була не субота. Сонце розгубилося в черзі днів. Мойсей Рабинович, старий Мойше Рабинович, так переплутав дні... Бо не міг же він припустити, щоб його небожі, які виховувалися у найкращому хедері, яким прищеплював віру в бога найповажніший цадик краю, щоб його небожі могли в суботу сідати коней, регочучи при цій безбожній роботі!

— Саню!.. Йосю!.. — залунав розпачливий хрипкий крик.

Відповіддю були здивовані погляди чотирьох очей.

— Субота!.. Ви забули про суботу!

— Яка субота? — здивовано повели плечима хлопці. — Яка субота, дядю? Сьогодні ж четвер...

— Як четвер? Я ж учора читав п'ятичну молитву.

— Що ви, дядю! Спитайте Панаса (це мене, бо я був єдиним джерелом для справок, коли, звичайно, не рахувати ближчого села, до якого двадцять верстов по болотяних тропях).

Хоч я не читав молитов, не мав календаря і однако працював у суботу, як і в четвер, та чомусь і мені зда-

лось, що дійсно-таки був четвер,— і я висловив свою думку тоном непогрішного судді.

Твердо і непохитно було встановлено, що старому Мойсею Рабиновичу треба молитися богові, щоб той укріпив його пам'ять, і знову життя пішло, попливало одноманітним сірим струмком. Тільки Рабинович уже пильно стежив, щоб не збитися в своїх молитвах.

Серед пригод, які вносили різноманітність у наш побут, були наїзди Рабиновичевого батька, старого ребе Шаї, славного серед євреїв цілої околиці.

О, ребе Шая напевно буде серед праведників у царстві Єгови! Всі приписи божого закону знав він, і ніхто не міг закинути, що за все своє життя ребе Шая порушив хоч один. Візити ребе Шаї завжди були по понедіаках. Бо виїздити далеко з дому правовірному єврею або повертатися додому в день суботи можна тільки тоді, коли починається новий потоп, землетрус чи спадає якесь страшне нещастя. А тому старий ребе, щоб напевно бути дома в суботу, звичайно приїздив на початку тижня.

Звичайно... Але щось сталося, бо ще не встиг дочитати Мойсей Рабинович до середини суботню молитву, як у двір з торохтінням вкотилась таратайка — в ній... ребе Шая.

Не збіг — скотився Рабинович з ганку, мертвими устами шепочучи:

— Що сталося, ребе Шая, що сталося?.. Яке нещастя впало на нашу голову?..

— Як яке нещастя, що з тобою?

— Але ж субота, ребе Шая!.. Субота!

— Яка там субота? Що ти кажеш?

— Сьогодні ж субота!

— Хто тобі сказав? Що ти городиш, мішігене?..
Забив голову, що сьогодні субота, коли сьогодні понеділок...

Старий Рабинович зблід ще більше і прикрив голову руками, сподіваючись страшного удару з неба за те, що він кілька тижнів підряд читав у суботній день четвергові молитви і мотався по хазяйству, доглядаючи, щоб я часом не гайнував дурно часу.

Але грім не гримнув... Блискавиці не блиснули... Сонце весело всміхалося з веселого неба...

— Ну?.. А що далі? (Це редактор антирелігійного журналу «Безвірний»).

— Далі? Це все...— в'янучи під його поглядом, одповів автор.

— Не піде. Не сучасний. Немає побуту. Далеко від революції. Хто далі?

— Я! Ось...

— Читайте.

Новий претендент почав:

Пригода на небі

Старий Єгова скликав до себе весь небесний синедрион. Навколо його літали серафими, херувими і інші архангели. Чухаючи поперек, він звернувся до синедриону:

— От що. Нам треба одурити темну людську масу. Більшовики поширюють книжки, журнали і плакати. Вони хочуть заведенням нового календаря розхитати віру в постійність установлених нами свят. Я пропоную зараз же виробити інструкцію по всій нашій попівській, ксьондзівській та рабинській агентурі, щоб підносили наш старий авторитет. Гаразд?

— Згода, згода! — зашуміли одгодовані, п'яні райським нектаром, що трохи скидається на самогон, святі.— Слава нашому батькові, слава божій премудрості!

На другий день по всій землі попи, рабини, ксьондзи...

— Досить...— перебив автора редактор.— Давайте сюди.

І вгорі косячком ліг напис:

«На конкурс. В набір. Корпус».

Через два місяці редактор журналу «Безвірний», чмишучи носом, читав-перечитував постанови церковного собору, не знаючи, що йому зробити з одною із них: чи надрукувати за рекламу, чи вилаяти...

Постанова та була:

«Рекомендувати для виписки всім релігійним громадам журнал «Безвірний».

1925

КАЗОЧКА

(Зовсім маленький фейлетон)

Піп Богданов правив молебня
Олександрові І, «ізбавителю від гал-
лів і 12 язик».

З газет

Встрелило щось попу в голову — і рішив він одправити молебня... Олександрю І Романову, «ізбавителю Москви від галлів і дванадесяти язик».

Коли йде повз церкву червоноармієць. Чує — щось співає й вичитує про війну, перемогу й оборону Москви, вихваляє на всі гласи переможця.

Ввійшов. Послухав та й каже:

— От, дурень! Теж найшов дивину — «дванадесят язик». Ти порахуй, скільки проти нас на Москву перело... І всі, повисолоплювавшись, тільки слиною за кордоном каплють... Це нам тут «молебні» правити слід, а не твому Олександрю.

Взяв і прогнав попа.

А церкву забрав під клуб.

На тому й казці кінець.

3 квітня 1923 р.

З ТОРБИНКОЮ ЗА ПЛЕЧИМА

(З кримських вражень)

— Ні, ви тільки подумайте! Ви бачите, скільки їх? Забили весь пароплав, не протовпилися на станціях, ходять цілими табунами на дорогах... Куди тут не підеш, куди не поткнешся — скрізь вони! Просто безобразіє якесь...

— А головне — чого? Що їм тут треба, що вони собі знайдуть? Ні відпочинку, ні втіхи, ні веселоштів, ні науки. Мені, знаєте, теж пропонували їхати з екскурсією — та я відмовився. З якої речі?

Таку розмову довелося мені чути в кают-компанії великого пароплава, що ходить від Одеси до Новоросійська й заходить у головні порти Криму. Говорили: вона — тендітна панянка з слідами весело прожитого часу на вміло нафарбованому обличчі, він — студент, із тих, що добре ознайомлені з лаштунками нашого комерційного апарату, й вивчає винні льохи й кафе-корчми. А ті, про кого вони говорили, — справді компактною масою забивали пароплав, перегукувалися, співали пісень, вибухали молодим веселим реготом.

...Полтавці, катеринославці, москвичі... Робфак, школа фабзавуча і т. ін. Екскурсанти — новітні туристи, що з торбиночками за плечима, з одним-двома «комунальними» артільними кошиками, з кількома червінцями на руках у керівника — найчастіше типового вчителя, обвішаного на зразок туриста торбинками, біноклем, маленьким фотографічним апаратом і т. п. причандалами, заклопотаного, захеканого, але щасли-

вого своєю роботою — вишукування й удобування своїй «пастві» знань про все, що варто взяти на увагу.

...Музей у Севастополі. «Табун», як злісно найменувала тендітна панночка з каюти першого класу екскурсію якогось Іно, розсипався по всіх закоулках музею. Старий сторож — провідник по музею, залишений у спадщину сучасному трохи не з часів Севастопольської оборони, збився із ніг і з пантелику, не встигаючи, а то й не вміючи відповідати на запитання цікавих до всього одвідувачів.

— А це що?

— А звідки?

— А як? — сиплються градом запитання на голову дідка, звиклого більше повагом розповідати про те, як «адмірал стояв на горі і храбро смотрел на англичан, котріє шлі вродле тучи».

Нарешті, загнаний у кут настирливими запитаннями, він поспішає до виходу, закликаючи весь «табун» за собою, обіцяючи «наслідок показати что-то интересное», і, зупинившись, вибухає:

— Смотріте, смотріте. Ето штани, в котрих его величество, імператор...

— Ха-ха-ха! — розкочується луною веселий сміх.

— Его величество!..

— Дивись, — штани показує!..

— Ну й утяв...

Регочуть екскурсанти без якої не є поваги і до «його величества» і до його штанів, і до ображеного в своїх найкращих почуттях дідка.

Бо тепер не «його величество» — тепер вони.

Так, вони. Принаймні один хлопчак-екскурсант формулював відповідь на злісне запитання (над яким морочили голову неповатий студент і тендітна курортна панночка, — «чого ж ото вони йдуть і йдуть, чого їм треба»), коли його хтось із санаторних одної «вилі» переконував, що нічого цікавого на «вилі» нема, тільки, мовляв, і того, що колись була великокнязівською, — відповів так:

— Ото-то ж і є! Була великокнязівською, а тепер наша. Он ми в Лівадії були — так там Романови трохи не в кожній кімнаті «удобства» собі поробили. Щоб до нужника не далеко було... Смішно!.. А тепер все це

наше,— і ми вчимося, оглядаючи, якими вбогими, нещасними, дурними були оті всі «великі», як вони по-дурному нівечили добро.

З торбинкою за плечима ходить, оглядає, вивчає — хазяїн. І все його: сонце, море, красоти природи, багатство землі й наука історії. І саме головне — його майбутнє.

10 серпня 1923 р.

НОТАТКИ ОЛІВЦЕМ

Нью-Йорк. 20. ІХ. «Нью-Йорк Трібюн» запитав телеграфом з оплаченими відповідями головних персонажів сучасних німецьких подій: Штреземана, Геслера та Людендорфа про їхні погляди на теперішнє становище.

Людендорф відповів лаконічно: «Не можу повідомити про становище. Людендорф». (Американська газета нарікає, що Людендорф їй винен за сто дев'яносто п'ять слів, тому що газета сплатила відповідь за двісті слів, а він протелеграфував тільки три слова, та й ще між них одне — його «шановний підпис»).

Штреземан не такий скупий на слова. Американська газета повідомляє, що він відповів: «Мій уряд керує становищем. Я здужаю перевести в життя кожний свій наказ за допомогою війська».

Але найбільш балакучий був військовий міністр Геслер, теперішній німецький диктатор. Він відповів: «Користуватимусь всією військовою силою, що під моєю командою. Я певен, що можу покладатися на неї, щоб немилосердно придушити повстання. Мені байдуже, з якого боку буде спроба повалити національний уряд: чи це будуть крайні білі, чи крайні червоні. Мій наказ придушити їх, хоча б там був хто. Зараз я не сподіваюся на розрухи, але до них готуюсь».

(Радіо)

Не нарікайте на довгі цитати!

Хоч радіо й не гумор, а сувора проза,

Але до них, хоч десять раз Проноза,

А зможе лиш самий пустяк додати,—

Чому «Нью-Йорк Трібюн» жбурнула цілим
капіталом

На інтерв'ю з одним і другим генералом,
А не спитала робітника?

Таж справа ясна. Відповідь така:

Як хтось засуджений на смерть,—

Його раніше сповідали,

А робітництво ж сили повне вщерть.

30 вересня 1923 р.

ПРО НАС

(Нотатки журналіста)

I

— Ну що, пишеш усе?

— Та пишу...

— Добре вам. Пиши та й пиши. Ніякого клопоту, спокійно, робота чиста, заробляєте, мабуть, теж добре... Одне слово — добре!.. Не те, що нам (на виробництві, в трестах, на профроботі, партроботі і т. д.)...

— А добре...

II. Спокійна робота

Київ. 1920 рік. Поляки прорвали фронт — частина якась уже на Поділ ускочила, трохи не на Хрещатик викотилася. На вокзалі — лемент гудків: спішно перетягаються паровики й вагони на лівий берег Дніпра.

Штаби, військо — евакуювалися теж туди, на лівий берег. У місті — невеличкі частини, щоб не дати ворогові насідати, щоб примусити його з обережністю, поволі входити в місто, щоб не допустити одразу до мосту. І тому — тахкають постріли з рушниць, строчить кулемет...

— На шпони! На шпони візьміть, кажу!.. Та де ж коректор? Товаришу, пошукайте коректора... Або ні — давайте, я сам нашвидку прогляну...

— Слухай, дзвонили з комендатури — останні наші виходять... Вже телефони знято... Казали, щоб моментально бігти на вокзал...

— А, ч-чорт!.. Ще поспіємо... ось на, перевір, а я побіжу подивлюся, чи готова машина. Треба, щоб сьогодні, хоч луснути, а випустити...

— Товаришу, тікайте — вже на Хрещатику стріляють...

— Та то, мабуть, наші... Вам аби номера не випустити.

— Слухайте, ви, ідіоти, чи ви подуріли?! У місті поляки... Хочете до петлюринової мами?! Кидайте зараз, біжимо на вокзал...

— Та тут же тільки раз плюнути, й номер готовий... Ми тут такого насолили...

— Тьху, ідіоти...

Через годину «петлюрині діти» переглядали на гранках «більшовицьку демагогію» й плювалися, читаючи гостру пародію на маніфест Петлюри й Пилсудського. А редакційна «чвірка» «Вістей» Київського губвиконкому на останньому локомотиві переїздила через Дніпро...

III. Агітація

Зима. 1920 рік. Редакція «Вістей». Холод — собачений. Електрики нема. Пишеш, погрієш руки над лампою та й знов за писання.

— Ну, хто, може, охочий до друкарні на агітацію? Ану, чистюлі!

Це редактор із нічним заступником ідуть «на агітацію». З дванадцяти до двох ночі — в друкарню, за верстатки, до складання.

А в друкарні — льох. Лампи ледве блимають угорі над касами. Зимно — холодний метал наче вислизає з рук, не хоче кластися літера до літери. Чадно: хтось напавив залізну грубу папером (спалили тоді весь архів «Южного края»), димохід забився, і вся кімната повна їдкою густого диму.

Не менше густий стоїть у кімнаті «мат». Голодні, замерзлі робітники впововж і впоперек «криють» і «завтіпа» й комісара друкарні: самі, мовляв, спробували б...

Але йде розбивка між складачами. Все частіше подивляються в той куток, де одвиклими руками складають «ті»... Починаються над касами розмови:

— А в редакції як у вас? Холодно?

— Та пройдіть скуштуйте. Як тут, так і там...

— Скажіть, а чому це Радянська власть... і т. д.

Ще бурчать там, у другому кутку, найбільш незадоволені. Хтось мимрить про білоручок, що удають, ніби роблять. Але тут уже товариська бесіда, розмова про спільні справи.

Найкращим аргументом — праця при касі вночі людей з редакції, що працювали в ній без зміни цілий день.

І так було, доки хтось із товаришів не добився від лікарів і відповідних установ авторитетної заборони «агітації»...

Але газета виходила ж...

IV. Кваліфікація

Ви знаєте, як у великому центрі, де зроду раніше загалом не було великої газети на українській мові, звідки вивтікали — або на село відгодуватися, або в банди — «інтелігентні сили нації», знаєте, як там підбираються робітники до великої радянської газети?

Не знаєте. З певністю скажу.

В першу чергу шукають українців-комуністів. Вони приводять з собою своїх сестер, товаришів і товаришок. Потім приходять кілька поетів.

Розподіляються місця: товариші — завідуючі відділами, їх сестри й жінки — перекладачками, коректорами, поети — репортерами, рецензентами.

Потім береться артист із місцевої «русько-малоруської» трупи, що випадково заніс рецензію й спокусився на легкий «літераторський хліб», і з нього робиться «випусковий». Через день грає, через день «випускає». Як робиться? Це треба побачити, почути й відчутися. Одне тільки: нелегко.

Іноді бувало й щастя: думаєш — він тобі просто старший перекладач (старший — бо добре мови вміє),

а з нього в один день такий собі Остап Вишня й виходе. Значить, людина попала на належну кваліфікацію.

А іноді — і нещастя: зовсім уже дівчина почала вчитися грамотно по-українському писати, коли зирк — пішла на фронт або в Свердловію... Пропадає кваліфікація. Шукай другого: з незаможників, робітників, студентів, артистів, учителів, кооператорів, утікачів-галичан або просто в порядку примусової роботи (колись) якогось колишнього міністра УНР з концтабору випрохуй...

Чи ж дивно, що перші роки читач тільки носом чмише: мова, верстка, коректа?.. А проте кваліфікація йде. Хіба не помітно?

V. Становище

Становище определяється тим, як ставляться.

А ставляться у нас до газетярів не гаразд.

Були колись буржуазні газети, писали там буржуапрохвости й «продажні пера».

І склалось до них цілком певне відношення, що можна определити: неповага, або сильніше — презирство. Як до політичних проституток.

Буржуазної преси нема. Є робітничо-селянська. Ведуть її, працюють в ній — ті ж таки робітники та селяни й інтелігенти з професіоналів-революціонерів. Але старий погляд на пресу, на журналістів не зовсім зник. Багато від нього лишилося в тому, як ставляться до них певні частки нашого апарату суспільного керування.

Неповага, легковаження, а іноді — просто хамство, звичайнісіньке хамство, властиве старим бюрократам і купцям-товстосумам... І робота радянського журналіста має одну ознаку: поруч із позитивною роботою доводиться воювати за становище в суспільстві, за реалізацію права на повагу до своєї роботи, за уважне відношення.

Ілюстрації? Зайві вони. Проте досить кількох, коли й потрібні.

Перш за все — наші поліграфісти. Той не завідувач друкарнею, хто не переконаний, що газета існує лише для того, щоби розвивалася поліграфічна промисловість.

А звідси: друкарня диктує свої умови редакції. Один завідуючий друкарнею так просто колись і заявив: «Редактор думає, що друкарня існує для газети... Минулося. Це колись так було, що нам редакція загадувала, — тепер на першому плані інтереси промисловості».

Управління справами установи, органом котрої та чи інша газета є, конче має зробити редакцію й контору частиною свого апарату. Та ще так: з регулярними «докладами», з єдиною касою, з єдиним «адмініструванням», з самим диким знущанням над реальними потребами редакції, геть аж до пропозиції сполучити посаду репортера (людина, що мусить вічно бігати) з посадою перекладача (обов'язкова присутність у редакції) або ще чогось не більш розумного...

Доки редакції не вдасться вибитися на відокремлене господарство, доки не вдасться завоювати такого-сякого «становища», доти редактор не певний, що, прийшовши одного ранку до редакції, він не побачить свого столу для писання серед столів бухгалтерії, а своєї кімнати перегородженої, або не побачить, що в кімнаті секретаріату пробито чомусь-то стіну й робиться якийсь «запасний вихід»...

На протести ж чується:

— Ну хіба ж то так не можна? Чому не можна? Наче ми самі не розуміємо вашої роботи? Велика важниця — писати... Ви собі пишійте, — а ми будемо адмініструвати й хазяйнувати... Вам же — аби виходила газета, — а вона виходитиме не гірше, тільки не вередуйте. Ото краще б змінили заголовок, та мова у вас якась... не така...

Так день за днем іде боротьба радянського журналіста з апаратом за «визнання», за становище. І кінчається (а іноді — лише припиняється) тоді, коли газета здобуває популярності серед мас і якихось форм господарського самоурядування, тоді коли вищі органи влади чи Компартія обсмикне зарозумілого бюрократа.

Часто дописувач звідкілясь із провінції напише кілька дописів — і стоп: не розворушиш його ніяк. В чім справа?

А в тім, що газета не змогла оплатити йому не те що праці, а й поштових видатків. І газета тратить одного за другим співробітників, коли каса її не готова до посилки гонорару чи видачі авансу, коли справа з бюджетом газети стоїть зле.

З чого складається прибутковий кошторис газети?

Наївні люди думають, що з передплати.

Не знають, очевидно, що навіть в Англії чистий папір, що йде на примірник газети, сам коштує вдвічі більше, аніж газета в продажу. У нас, при дефіцитності нашої паперової й поліграфічної промисловості, коли б газета продавалася по собівартості, на неї не можна було би знайти днем і з вогнем передплатника й покупця. Підвалини бюджету газети — інші. В країнах капіталу газети живуть з оповісток — укритої форми допомоги промисловців і торговців газетам і просто субсидій, причому останні здебільшого даються потайки. Адже ж буржуазія не хоче признаватися в класовості свого уряду й своєї преси. Класовий характер її мусять вона ховати.

Інша річ у нас. Радянська влада — влада класова і признає це одверто. Газети у нас — теж не просто «громадські», але обстоюють інтереси трудящих мас. Отже, потайні форми підтримки їх — зайві. Нема чого критися, коли влада класів трудівників допомагає робітничо-селянській пресі стати на ноги. Справа йде лише про форми.

Перша форма — державне утримання по кошторису, затверженому на рік. Не «форма» — а заріз. Вже при затвердженні кошторисів іде «урізка» по живому: одрізається реклама, бібліотека, завідувач відділом, видатки на поїздки, мережа кореспондентів і т. ін., — бо в наших фінорганях підходять до газетної справи, як до звичайнісінької собі канцелярії. Внаслідок «бюджет-

ного існування» — газета сохне й мертвіє, теряє всякий ґрунт.

Друга форма — «самоокупання». Це значить, що газета існує на платню за оповістки. Оповістки дають (з бою, при допомозі спеціального кадру здирижувальників-агентів) господарчі органи й підприємства. Тут уже багато залежить від спритності агентів, поширеності мережі агентур, від об'єктивного становища підприємств і суб'єктивних настроїв їх керівників...

Яка форма краща? Обидві гірші. Коли перша ощаджує для держави гроші, що при другій ідуть на зграю агентів, то друга дає деякий простір ініціативи і господарчому маневруванню газети та дає перспективи розвитку. Але може й завести...

VII. А проте

А проте — ми уперті. Ми — діти свого мускулистого класу, рідні чи приймаки, але діти його. Ми робимо своє діло. Налагоджуємо культурний зв'язок свідомості мільйонів трудівників. Будуємо. Наші лави ростуть. Поповнює їх письменник з мас. Приятель — читач.

І нам добре...

9 січня 1924 р.

ЦЕРКОВНА ПЕРЕПЛУТАНИЦЯ

Розповідали мені оце про одного сільського батюшку. Був він у одному селі попом, був, а потім стало погано на корма, так він зняв рясу, обчирив косу та й дмухнув до «кримінального розшуку» за співробітника. Та тільки там, мабуть, не з медом показалось після життя святого на пості й молитві. І задумав він знову вернутись до виконання обов'язків божого представника. Але не туди-то. Довідавшись про його роботу в нечестивій установі, ані «мертва», ані «жива», ані «автокефальна» його затвердити не захотіли. Та воно, що й казати, небезпечувато... Але наш нетяга не змовив... Обрав собі село, вговорився з дядьками, зайняв церкву та й править за попа. Все одно, мовляв, церкви тепер переплуталися, так що не розбереш, котра з них святіша, а котра нечестива. Ще, бува, помилишся, не від тої церкви благодать одержиш, і вийде, що замість богослуження — дияволі під хвіст кадиш. Так ото й досі «сам собі церквою» бога славить.

Здивувався я спочатку, таке почувши. А потім... А потім вирішив, що нічого дивного й нема, бо все одно в церквах все так переплуталося, що й сам папа римський не розбере.

Ще недавно читали ми розмову з головою «Вищого церковного управління» живої церкви, панотцем Красницьким. Святий панотець повідав, що підходить кінець «церковній смуті», що, мовляв, Тихон покався, визнав свої гріхи і готовий собі «оживати». Тому-то й має організуватися нове ВЦУ (Вище церковне управління) на чолі з Тихоном і Красницьким: з «живих»

і «мертвих». Одним словом, як ото співається: і на землі мир і на ВЦУ благоволеніє, а Тихон-Белаєв «во-пророцех». Коли — трах! Нова звістка! Вселенський патріарх Григорій VII не визнає Тихона, забороняє «мертвим» службу по церквах і наряджає слідчу комісію, щоб розслідувати злочинну діяльність бувшого «патріарха всія Русі». І це якраз тоді, коли цей самий патріарх думає возглашати на один голос із живоцерковцями! Що за морока? Переплуталося щось у небесній канцелярії... Та тим більше, що обвинувачує вселенський патріарх Тихона трохи не в... контрреволюції.

Почавши дошукуватися, дізнався я, що емігрантська група заступників бога без усякої церемонії перетворила церкви в чайні «союзу русского народа». Онде, захопивши в свої руки благодійні установи на Балканах, архієреї Анастасій та Олександр проклинають із церковного амвона, хто тільки з парафіян-емігрантів подумає про поворот на батьківщину. Прокляття й анахеми підпираються позбавленням права на одержання допомоги від благодійних установ. Одним словом: ні тобі їжі духовної, ні їжі тілесної не матиме нечестивець, що переступить поріг радянського посольства!.. Але це присказка, а казка далі... Оці-то архієреї «явочним порядком» захопили головенство над «православною руською церквою», в Турції. А Турція — це ж, як відомо, країна богом віддана його представникові вселенському патріархові. Звідси й пішло. Святий отець церкви похристиянському терпів, коли в Белграді в церкві служили молебень з приводу виправдання швейцарськими лавочниками убивців товариша Воровського. Терпляче зносив він і архієрейський бандитизм антоніїв і евологіїв, що по закордонах зводять божу благодать на лоби блюстителів престоло держави російської. А на цей раз не стерпів: заборонив Олександру і Анастасію по церквах правити, а потім, згарячу трахнув патріаршим посланням і по Тихонові.

Трахнув — та й улучив і по «живих», і по «мертвих» своїм вселенським божественним словом.

А хто тепер живий? А хто мертвий? А хто право-

славний? Розгублено блукатимуть вівці церковного ста-
да, шукаючи відповіді на свої запитання.

Все переплуталося в божому хазяйстві...

І лишається, справді, кожному батюшці — на отру-
ба виділятися...

11 червня 1924 р.

(З блокнота пропагандиста)

Цими днями довелося мені виступати з докладом про міжнародний стан на зборах допризивників, що скінчили короткотермінову військову підготовку.

Звичайно «наряд» на виступ одержую я трохи не перед самим виступом. Нашвидку систематизувавши в голові матеріал (в той самий день мусив би й за «червоного кума» правити на «вводинах», — і тому голова була заповнена ще й «антирелігійно-побутовими» думками), пішов до казарм. Спека (щось ступенів більше сорока). Застаю хлопців — після роботи розпареними, стомленими. Шукають, де б його в холодильник залізити.

Ну, думаю — докладові капут. Спатиме аудиторія, запаритися й докладчикові перед розпареною, потомленою аудиторією. Пропаде час, пропаде енергія, — і буде лише одною резолюцією більше...

Починаю, говорю. Наче справджуються всі побоювання: з великим трудом аудиторія зосереджує увагу. Хлопці сидять і зітхають від спеки, немов риба на березі. Ось уже хтось пішов у куток залу — воду пити, чи що. Он і другий... А он третій попід стіною — до дверей... Так і єсть! Тепер хоч із гармат гати — не зупинити хвилі.

Але хвиля зупинилась. У промові випадково кидаю, звертаючись до молоді аудиторії, слова: «І ви, майбутні повноправні громадяни Радянського Союзу...» Звичайні, малопомітні слова ці викликають гарячу оддачу: «Як «майбутні»? А зараз! Ми зараз повноправні!» зашуміло з усіх кутків. Спроба вдалася. Далі

аудиторія напружено ловила кожне слово. В своєму докладі далі, я, розповідаючи про становище колоніальних країн й історію з китайським солдатом, що був побитий за те, що «вліз у квартал чужоземців», кинув порівняння: «Це все одно, якби капітал переміг і вас побито було за те, що ви пройшли по Театральній площі».

«Ого!», прозвучало з кутка. Напівголоса. Але почувалося, що оте «ого!» — це голос усієї аудиторії, всіх півтисячі юнаків...

— Ого! Не діждуть! — рішучістю засвітилися очі.

Згадав я цей випадок тому, що випадково один «добродій» запитав оце мене:

— А ви певні, що Червона Армія й усі оті територіальні формування здатні будуть воювати, коли б довелось? Адже ж «там» і гази, і аероплани, й проміння смерті?..

— Так, добродію з міщанських боліт та емігрантських нужників, так: там і гази, і аероплани, й «проміння»!

Але у нас — «ого!»

Ні спека, ні втома, ні павутина непу не розм'якшили наших м'язів. Найменший натяк на порушення нашої громадянської правоправності впливає на нас — і не на авангард тільки, а на маси, — мов електрична іскра. Рабами й «колоніальними псами» капіталу нам не бути! Ого!

Вмійте ж чути оце «ого!» в наших «казенних резолюціях» — а головне в нашій громадській самодіяльності:

— Територіальні частини...

— Товариство авіації й повітрофлоту...

Доброхім...

Ого!..

21 червня 1924 р.

ЩЕ ОДНЕ БІЛЬШОВИЦЬКЕ «ЗВІРСТВО»

(Перехоплений лист до емігрантської преси)

Відомо, що більшовики позбавили всіх порядних людей усяких свобод. Існують тільки їхні газети. В них пишуть якісь миршаві робкори й сількори. Чиста публіка, порядні люди — не мають де писати, не мають чого писати. Нема свободи зібрань. Правда, всякі селяни й робочі вільно збираються, — але хіба ж вони можуть як слід розібратися. Їхні комсомольці й юні лєнінці табунами ходять та хуліганять. Пристойним людям — хоч не живи. Це — «свобода руху»!.. Свобода віри?.. Да, хороша вам свобода віри. Звичайно, вірити не забороняється ні в що, але на кожному кроці тобі доводять, що то — релігійний дурман. І ще як доводять! І віруй отут при такій свободі, коли тебе примушують почувати себе дурним дикуном.

Е, та що там. Нікаторої тобі свободи нема. Здається, вже йти нікуди. Коли — на тобі! Маєте! Харківський губвиконком видає наказа:

1. Заборонити вивішувати, щоб просихала абощо — на балконах, вікнах, галереях, що виходять на вулицю, — білизну, килими, одяг і т. ін.

2. Винних... 300 крб... штраф...

3. Міліції — наглядати.

Кар-раул! Та цього ж навіть в Італії нема. У фашистській Італії! Там через вулиці — шворки, білизна на них просихає, кожен у вікна собі вільно, що йому треба, викидає... А тут...

Куди ми йдемо, куди ми ідемо?! І чим це кінчиться?

...А проте я їм зроблю демонстрацію. Коли буде
якесь їхнє свято, візьму й не вивішу килима на бал-
коні, як завжди вивішував. А міліціонер запитає —
одповід: «Помилуйте, там же у вас в наказі сказано
«просушування абощо»... Так і скажу! Хай знають, що
ми не помиримося з обмеженням наших свобод.

Ваш Пупочкін
Перейняв В. П.

29 червня 1924 р.

ДЕНЬ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Вихор великої пролетарської революції охоплює чим далі більше країн земного всесвіту. Чим далі ширше і глибше охоплює він всі галузі громадського життя. Ми переживаємо велетенську історичну, неповториму добу, ім'я якій — соціалістична революція.

Доценту руйнується старий капіталістичний лад, могутніми руками пролетаріату міста і села будуються нові форми соціально-економічного життя, виконується щастя вселюдства, здійснюється соціалізм. Червона зірка прийдешнього царства загорілася на революційному обрії праці. Велич сучасного проймає одиниці всеохоплюючим подивом, підносить колективи до незбувального ентузіазму.

Історія пробила першу годину життя нового, життя всемогутнього колективу.

Цей колектив — пролетаріат, і тільки він в силі керувати цілим ураганом революції.

Руйнує, нищить цей ураган все старе на своєму шляху. Вогнепротисаюче очищає людське життя.

І неможливо припустити, щоб старе, внутрі спорохнявіле буржуазне мистецтво і культура встояли від цього всеочищаючого полуменно революції.

Ми знаємо, що культура гинула від далеко кваліших стихійних рухів.

Ми знаємо приклади загибелі стародавніх деспотичних культур (ассірійської і єгипетської), ми знаємо про загибель аристократичних культур (грецької і римської) під ударами германо-галльських дикунів, і ми, безперечно, єсмо свідками загибелі буржуазної культури,

збудованої на суперечностях, пристосованої до невеликої жменьки володарів-паразитів, згодованої на визиску чужої праці.

Всі ці культури гинули через те, що ними не цінували, що не просяклись ними маси.

Вони гинули через своє стремління не до піднесення до свого рівня мас, не до притягнення цих мас до участі в творенні цієї культури, а неухильно віддалялися від них, систематично відмежовувалися, аж поки не опинилися в порожній просторині, в якій не було повітря.

Пролетаріат без жалю буде дивитися на те, як ураган революції в попіл розвіє спорохнявілий труп буржуазного мистецтва.

Бо немає за чим жалкувати.

Бо велике творче Горіння Революції, бо великий ентузіазм життя колективу.

Бо переконані ми, що те, яке має прийти услід за цим — невмируще!

Пролетарське мистецтво є мистецтво життєрадісної маси праці, є мистецтво самого життя. І поки є людське життя — доти й буде пролетарське мистецтво.

Воно вічне!

І сьогодні, сьогодні мусимо ствердити, що переживаємо ми не тільки соціально-економічну революцію, а й революцію духу, революцію в культурі.

Одне те, що революція висунула справу творення пролетарського мистецтва, свідчить про революцію мистецтва.

Досі мистецтво було засобом в руках буржуазії, послуговувало її класовим інтересам, нині пролетаріат розковує ці одвічні пута.

Народжується вільне, червоне мистецтво.

Віднині воно неухильно розвиватиметься, як духовний здобуток кожного і для всіх.

День пролетарської культури кладе початок цьому розвиткові.

Невеликі скарби ми відразу можемо демонструвати. Невеликі, але дорогі для нас, дорогі для революції.

На вулицях Червоної Столиці робочо-селянської України, де досі шумували лише політичні та націо-

нальні шали, де гриміли і рвалися гранати, сьогодні за-
мають знамена культури, сьогодні посунуть лави нуж-
денного люду, потягнуться до сонця їхні думки.

У вільному співжитті і співробітництві пролетарських
сил всіх країн і всіх націй закладатимуться перші цегли
в підвалини мистецтва праці.

Забудуться на мент минулі злидні і визиск буржу-
азією, пролетарське діло зіллється з прекрасним: маси
причаснуться мистецтву. І нехай ще неясні обрії, нехай
неприбиті шляхи,— зімкнуться живі лави, проймуться
стремлінням виробити, втілити свою одвічну мрію...

Колектив переймає в свої руки культуру і мисте-
цтво.

І ми не можемо цього голосно не вітати.

6 квітня 1919 р.

МИСТЕЦТВО ЖИВЕ!

(Шкіц-уривок)

Мистецтво вмирає від таких хвороб: маса і корисність. Вмирає, бо переорано той ґрунт, якого воно потребує, ґрунт безумства і наївності.

В. Обюртен. «Мистецтво вмирає».

Коли тобі не вдалась якась справа — це не є, що не вдавсь ти. І коли ти не вдавсь — невже це значить, що не вдалась ціла людність! І навіть коли б ціла людність не вдалась — це нічого, бо це не значить, що не вдавсь всесвіт.

Ф. Ніцше. «Так говорив Заратустра».

Кінчаючи життя своє самогубством, невдалий часто-густо пише в останній записці: «Безумний світ, безбарвне життя, світ нічого не вартий — безцільність, одчайність, конання».

Заплющивши очі, каже: «Гасне сонце, немає світла...»

А життя йде, сміється, плаче, розливається тисячами річок, грає мільйонами проміння: живе.

І проходить повз сліпих, переступає через трупи самогубців.

«Мистецтво вмирає», каже сліпий.

Мистецтво вмирає, бо нема імпульсів для мистецтва, світ став прозаїчним, і в Елладі — димарі заводів.

Мистецтво вмирає, бо стерлися сильні почуття; любов, ревності, гріх стали лише смішними, і тисячі розумних Байронів працюють у канцеляріях.

Мистецтво вмирає, бо прийшла Машина, а з нею тисячі цементових Аполлонів Бельведерських, прийшло Кіно і повинен зникнути театр, прийшов Грамофон — книга стає без потреби.

Мистецтво вмирає, бо всі теми облизані, пережовані, бо нема на світі нового, нема чого хотіти — бо сите життя, повний шлунок, гігієна, комфорт — ось гасло світу, і замість героїв, флібустьєрів бачимо лише міщанина і патентовані матраци системи...

Мистецтво вмирає, бо прийшла юрба, прийшли всі, стоптали, знівечили, зуніверсалили замкнену самотність, бо...

Годі!

Досить!

Не квиліть, не причитайте над мистецтвом, ви, лицарі бутафорського дерев'яного меча і шпилькою розковиряного серця!

Мистецтво вже вмерло!

Ваше мистецтво!

Здохли і не воскреснуть оспівані в кислосолодких одах королі і лицарі ваших війн!

Королеви — фліртують з пияками — закорсетованими офіцерами і пошло, по-ультраміщанськи б'ють їх по обличчю...

Облізли, знекровіли фарби ваших картин, обтерлись, обмизгались слова і фрази ваших поезій...

І нікого більше не обдурите, навіть себе, куклячими дерев'яними позами ваших трагедій!

Бо вмерла поза, вмерла брехня, провалився поміст під вашим мистецтвом!

Мистецтво вмерло — хай живе мистецтво!

Його буде той, кого бояться схимники і боягузи, його несе Людськість, колективна Людина, визволена, жива і повнокровна, сплетена з найтонших, найчутливіших нервів.

Могутня — як машина, складна — як організм, таємна — як атом, ніжна — як найтонша квітка і гармонійна — як сама природа.

Поете, хіба нема теми?

А хіба вже все досягнуто?

І хіба Геніальний Безумець — Людність — вже звоював цілий всесвіт?!

І скільки ще героїв іде і буде на цьому безконечному шляху!

Тобі нема слова?

Твори!

І мільйон грамофонів — два мільйони ушей — мільйон сердець — це буде твій сьогоднішній щабель на драбині безвіччя.

Маляре, хіба вже схопив ти одвічну величну енергію і найтоншу музику нервів?

Немає фарб і тонів?

Твори!

Хай пензель твій буде блискучим ланцетом істотності і кометою в майбутнє...

...Мистецтво — творчість.

Творчість — стремління.

Стремління — життя.

А життя — безсмертне!

Мистецтво безсмертне!

6 квітня 1919 р.

ДО ПРОБЛЕМИ ПРОЛЕТАРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

(Теоретичний шкiц)

I

Було б неприродним, коли б соціалістична революція, змінюючи суспільні відносини і економічний лад, не принесла одночасно свіжого подуву вітру і в царину культури духовної, зокрема не викликала б революцію в мистецтві, в душі і методах творчості.

Проблема своєрідного, окремого пролетарського мистецтва під час революції з переходом всієї влади, а значить і проводу в культуробудівництві до рук пролетаріату, стала перед нами на весь зріст.

Сотні піонерів, новітніх аргонавтів, а інколи і просто флібустьєрів від мистецтва, кинулися шукати нового золотого руна таємниць пролетарської творчості, пролетарського мистецтва.

Масовий характер революційного руху туманно, загально, але вже намічає свої шляхи. Колективізація праці, усупільнення усіх засобів, принципи комунізму, на яких має будуватися вся різногранність, багатотонність прийдешнього життя — провідною зіркою освітили шукачам шлях до мети. Цей шлях — злиття творчості з людською масою, колектив — як джерело творчості і як об'єкт впливу. І звідсіль пророки — колективізм у мистецтві, проповідник культури, спорідненої з людською мінливо-постійною хвилею.

Звідсіль — труби і тимпани, оди і гімни на честь нового мистецтва, нової творчості, творчості колективу, а не одиниць, індивідів.

А інколи, часто, разом із урочистими оркестрами, трафарет модного (ще не відкараскались від «моди») мотиву з найновішою цидулкою: «пролетарська творчість».

І фанатики-інтелігенти, ідеалісти з самозадоволеним «колективістичним» виглядом, кидаються у вир експериментів по утворенню студій колективної творчості, сподіваючись віднайти нові Америки.

II

Але, будуючи нові теорії, мусимо відходити від існуючого — і тільки так.

В даному ж питанні мусимо суворо розмежувати два різних поняття, які часто плугаються і вживаються одне замість другого не в міру ретельними, але обмежено вдумливими новаторами і їх критиками.

Треба — спершу, ніж говорити про творчість колективу — точно визначити значення двох понять: колективна творчість і творчість колективістична.

Колективна творчість — це творення гуртом, творення безпосередньо колективом. Так творили свої пісні і мотиви первісні дикунки, що в пориві спільного екстазу імпровізували строфу за строфою круг таємничо-теплої ватри. Можливо, але проблематично, що колись знову безпосередня творчість колективу відродиться при найвищих досягненнях техніки в царстві утопії, коли можна буде навіть спільно думати і не знати межі своїм творчим думам. Але зараз — зараз тільки деякі галузі мистецтва почасти можна було б віднести до творчості колективом, гуртом людей. Театр, балет, хор, оркестр (симфонія) — це все галузі, в яких артисти разом всі творять одне спільне, одну мелодію. Але повторюємо — і це тільки почасти, поскільки найталановитіші співаки, актори, музики — все ж разом із тим виконавці задуманого одним, власне, творцем твору і скоряються паличці диригента. Проте в так званому

«прикладному мистецтві» — коли в цих галузях мистецтва ще можна уявити собі бодай туманно якісь обрії, то в інших, як у поезії, малюванні й т. п. трудно навіть представити можливість близьких і значних досягнень і революцій методом колективної творчості, творенням одночасно і безпосередньо гуртом людей.

Творчість, колективна в мистецтві, коли не відійшла без повороту в минуле, то навряд чи й відродиться. Але, коли творчість колективу безпосередньо й примітивно не є чимось конче необхідним і неминуче змінючим старі форми, то це зовсім не є, що колектив не може і не здатний нічого утворити.

Навпаки, лише колектив може творити. Чим більше і геніальніше твір, тим дужчий колектив, який являється його творцем.

Проте гурт людей, група, нація, клас, вселюдство не творять нічого самі, безпосередньо, а через індивідів, які найяскравіше схоплюють і відбивають думки та імпульси колективу, виразником, формулятором думок якого вони є на поверхні.

Така творчість колективу через найбільш яскравих, найбільш виразних своїх представників-індивідів і є творчість колективістична.

III

Колективність — антитетична індивідуальності. Колективістичність протиставиться індивідуалістичності й індивідуалізму, як певній філософській школі.

Індивідуальність — це одірвана від маси, самотня одиниця. Вона не має ґрунту під ногами, сама покинута, без підпори. Блукає в нетрях власного «Я», розкладає його і безцільно гине.

Самотня соснина в полі, бодай висока, але не довговічна й квולה.

Навпаки, колективність живе соком, випаром гурту, маси, яка виперла його наперед себе і йде за ним. Він — частка могутнього організму. Він дужий, бо його підпирає міцна стіна кремезних грудей. Він витончений, бо відчуває найтонші дрожі, всю гаму почувань і рухів

всього колективу і мусить їх відбити, виявити, він є екран, світлочутливий фільм, найдосконаліша грамофонна пластинка. Він різноманітний, різнотонний — як різноманітним є мінливий людський рух і гра морських хвиль.

Індивідуаліст — творець лише з власної крові, від свого відокремлення від маси «Я», дійсно існуючого чи уявленого. Ось чому його найкращі твори безкровні, анемічні. Найбільше, найсильніше, що він може дати, — це крик розпачу, пісня туги, але й тут первоосновою творчого імпульсу є колектив, за яким несвідомо, пручаючись, тужить у розлуці душа одиниці.

Колективіст же вмочає свій пензель — через себе — в моря живої крові минулих, сучасних і майбутніх поколінь. Він однаково, всіма фібрами нервів мусить відчувати: в своїх м'язах — гартовану пружинисту крицю м'язів прабатька-мавпи; в своїх мріях — сни уяв дитини з м'якими рученятами, ясними й прозорими очима; в своїх бажаннях — непереможне воління борця-пролетаря; в своїх думках — будууючий геній інженера життя; в своїх муках — останні корчі конання; в своїй любові — біль найвитонченішої еротики і все, чим живе, дихає, рухається людська маса, як вона відчуває, рухається, реагує. Все це відбиває колективіст-творець, бо він — дзеркальна краплина води, що відсвічує цілий світ.

IV

Колектив — не єсть точна математична величина. Колективи різні між собою по силі й глибині завдань і по об'єднуючих принципах. Чим могутніший колектив, що висунув творця, тим ширше діапазон творів, тим глибше вони сягають, тим безсмертніше і «геніальніше» вони. Група людей, каста, нація, клас і, врешті, все людство — ось драбина головних щаблів колективів у їх порядку від найменшого до найвищого і найбільшого.

По цій градації можна було б поділити творчість митців на відповідні величини: мистецька творчість групова, кастова, національна, класова та вселюдська.

Але наперед мусимо зазначити, що такий поділ був би чистою абстракцією постільки, поскільки в кожному талановитому творі є кілька елементів від різних «щаблів».

В суспільному житті немає групи, нації, класу, математично-викристалізованого, незв'язаного з іншою категорією.

Ось чому в творах переважно «національного» поета знаходимо ноти «народної» класової мелодії, в буряній музиці — мотив чистої лірики.

І навпаки, до геніального твору, що відбиває глибини життя найвищого колективу — людства, примішується щось від злободенності, дрібного, групового. Ослаблюється враження, падає цінність твору для дальших поколінь, для інших груп, для Вселюду.

І чим менше в творі «людності», тим він довговічніший, тим більше він заслуговує на назву: мистецтво. Це не є, що твори митця повинні бути абстрактно-анемічними, відірваними від сьогоденного, реального. Але в генія крізь «сьогодні» повинно світитися «вічно», крізь «Петро» чи «Іван» мусить прозирати «Людина».

V

Але в такій постановці кожен митець — колективіст? Кожен твір — колективізм? Напрошується мимоволі питання.

Звичайно, так. Загально — кожен талановитий митець — колективіст (як би він від того не відбивався). Кожен життєвий, глибинний твір — колективістичний. Це загально. Але ж є градації колективізму. Єсть різні елементи, на які можна розкласти всяку творчість аналізом. І тут першенство на право називатися цим почесним іменем належить творчості з найбільшим виявленням найвищого ступеня колективізму. В тісному розумінні колективом звемо Вселюд, Всесвіт. І колективним мистецтвом звемо творчість загальнолюдську, найширшу, найглибшу. З цієї точки зору Шевченко, Пушкін, Гете, Українка, Коцюбинський, Горький, Толстой — колективісти. Лисенко, Вагнер, Скрибін — також. Те ж —

у малюванні, скульптурі і т. д. Само собою розуміється — не цілком. Не колективісти, як sui generis хімічно чистий витвір—Шевченко-побутовець — нижче за національного борця.

Але типи загальнолюдські (мати, сестра) довше житимуть, аніж не тільки національно-патріотичні, але й характерно-класові. Толстой-письменник — митець-колективіст. Як проповідник, він умре скоріше. Тут зустрічається каста-релігія — Вселюдство. Різні елементи характерні й цінні для різних періодів і стадій розвитку суспільства; але єсть щось назавжди цінне — останнє, що робить Толстого колективістом. Це приклади, їх можна навести безліч. І всі вони свідчать одне: нема й не може бути творчості поза колективом. Все мистецтво — колективістичне. Таланти й генії — колективісти в більшій чи меншій мірі.

А що поза колективом — мазня, графоманія або тілікання. Нездар, дохлятина, ламання.

VI

Але тоді, що ж таке колективістичне мистецтво, пролетарська творчість, коли нема іншого, справжнього, мистецтва поза колективізмом. Що то за Синій Птах, якого з виглядом переможців обіцяють ввіймати шукачі нових шляхів у мистецтві? Може здивуватися читач, оголомшений «ура-пролетарським» тарабанінням флібустьєрів від мистецтва, котрі нахваляються дати якесь абсолютно нове, абсолютно не схоже на все попереднє, окреме пролетарське мистецтво. Звичайно, такі нахвалки й такі теорії — не що інше, як плід нерозуміння завдань комуністичної революції й ролі пролетаріату в ній. Революція веде до нового суспільного ладу, збудованого, проте, на уламках минулого з елементів, що входили в склад зруйнованого, лише в іншій комбінації. Чинники економіки, її закони не будуть усунені з нового будинку — навпаки, всі складові частини скомбінуються так, щоб ті чинники мали найсприятливіші умови розвитку по тих же вічних законах. Будуть усунені лише ненормальності і хибні капіталістичного ладу—

усе ж позитивне, що складає невід'ємну частину самого життя, лишиться як основа нового, соціалістичного ладу.

Пролетаріат як окремий клас — ненормальність капіталістичного ладу. Він іде до знищення класів і усуває цю ненормальність. Пролетаріат як позитивно творчий елемент — основа нового ладу, основний і складовий елемент Людства. Він не творить Людства, він його очищає від поділу на класи й інших аномальностей. А тому він не утворює свого, окремого від загальнолюдського мистецтва, своєї культури, він тільки знищує перепони до їх розвитку, відкидає від них брудний накіп вікових ненормальних умов, сміття й забобони, занесені в них хорими і паразитними групами Людства, нетрудовими класами, яким не буде місця в новому житті.

Пролетарська гворчість — синонім загальнолюдської, бо доля визволення Людства і його творчого розвитку нерозривно зв'язана з перемогою пролетаріату. Даремно хтось би став на цій підставі зменшувати роль пролетаріату в творенні мистецтва, став би відкидати значення революції в мистецтві, що неминуче, яко наслідок економічно-соціальної революції. Не забуваймо, що в попередні доби творчість найбільш талановитих виразників Колективу була засмічена дріб'язковим, денним, хвилинним. Ці елементи має відвіяти творчий дух в часи пролетарської влади від повноцінного зерна — мистецтва людства. Крім того, не всі кутки всесвіту пронизував творчий геній, приносячи туди плодюче насіння і життєдарне тепло. Були такі глибокі льохи, такі темні гущавини, що найщільніший промінь не міг до них досягти. І то було якраз те, що стає краєкутовим каменем нового будинку — царство праці. Цю-то дівочну царину ще має зорати плуг визволеного з золотої клітки творця, заповнити прогалину в мистецтві образами руху, праці, боротьби, яких нібито цуралося худорляве «мистецтво» буржуазії. Пролетаріат, при його перемозі, — це локомотив, який примусить у сто, в тисячу, в мільйон разів скоріше рухатись колесо розвитку людства, це експрес творчості, який винесе її в незнану далечину.

І не збільшують і не зменшують його роль і призначення жерці «пролетарського мистецтва», які звужують все людське до класового, відокремлюючи «пролетарсько-колективістичне» мистецтво від загальнолюдського, рафінованого, очищеного від класової нечисті.

VII

Закінчуючи цей схематичний начерк, лишається сказати кілька слів про зовнішні форми мистецтва, а власне, про «школи» його, зокрема нові і підновлені. Деякі з них претендують на гегемонію, на виключність в оновленні «визволеного» мистецтва.

Йде боротьба, може, занадто серйозна, ніж того варта суть справи, між окремими течіями в мистецтві. Цій боротьбі і цим течіям довелось би присвятити деяку більшу увагу й більше місця, коли б зупинитися на розгляді їх детально. Це не входить в мій план зараз, а тому зазначу загальноосновне відношення до них. Передусім, не треба лише забувати, що зрештою справа йде про форму творчості, не більше. Я не торкнуся тих «позарозумних» течій в мистецтві, які ставлять форму творів над усе і поза всім, пропагуючи якесь «мистецтво» без змісту («заумное творчество»). Нехай собі. Ми люди крові і тіла. Люди думки і змісту. І над усе, перш всього — зміст. А тому до суперечок між течіями треба підходити з одним критерієм: наскільки та чи інша форма передає зміст; наскільки вона зв'язана із змістом, нерозривністю внутрішньої гармонізованості; чи жива вона й еластична, щоб не вмертвити творчої думки митця.

І тут може бути безліч оцінок, безліч поглядів, але вони мають значення не більше, ніж суперечки про вартість фарб різного виробу. Ці суперечки, врешті, вирішує час. Не придатні до життя, хворобливі, штучні, надумані форми, зробивши своє, гинуть. Так як відійшов у безвіч єгипетський папірус, римські навосковані дощечки до писання, відступивши місце для пера й атраменту та ротатійній машині.

Чим далі йтиме поступ, тим більше мінятимуться

зовнішні форми творчості. Проте це не буде смертю її, як голосять репрезентанти класової і національної творчості... Це буде невтримний дух її, вічний розвиток, доки житиме основа всякої творчості — її джерело — Колектив, Людство, Всесвітнє. В кожен момент зміни зовнішніх форм творчості бадьоро й упевнено можемо виголосити: мистецтво вмерло — хай живе Мистецтво.

Липень, 1919 р.

ПЕРЕД МИСТЕЦТВОМ — НОВІ ШЛЯХИ¹

Війна і революція розпорошила мистецькі сили, відсунула мистецтво на другий план. Особливо це характерне для України, де над вільним розвитком мистецтва, крім пут буржуазного ладу, тяжіли ще пута національної неволі. Революція знесла перепони до творчості, розвіяла трухляві намули, відкрила для людської творчості нові обрії. Перед мистецтвом як перед одним із проявів людської творчості прояснюються нові шляхи — шляхи вільного, незаперечного розвитку, шляхи оздоровлення і зросту, як в глибину, в височінь, до нових досягнень, — так і в простір найширших мас.

«Шляхи мистецтва» ставлять собі метою зібрати розпорошені сили мистецтв на Україні, освітити сучасний стан мистецтва в цілому світі, віднайти шляхи його дальшого розвитку. Найбільшу увагу редакція віддає мистецтву слова як найяскравішому, найзрозумілішому, найближчому широким масам способу виявлення творчої думки митця, і зокрема тим творам, які відбивають сучасний революційний рух, цей глибокий процес зміни старих форм життя й створення нових. Єдиним критерієм для редакції буде художність твору і його поступовість без жодної вузької фракційності, без обмеження якоюсь школою чи напрямком.

Хай «Шляхи мистецтва» будуть тою трибуною, де у вільній дискусії кристалізуватиметься єдиний напрям, єдина школа — школа майбутнього мистецтва, школа мистецтва комуністичного.

¹ Під назвою «Від редакції» стаття була надрукована без підпису в ж. «Шляхи мистецтва», 1921, № 1.

ПОЧИН

Через збіг історичних обставин апарат влади по мові і своєму діловодству має у нас здебільшого весь час російське офарблення. Попередній період націоналістичної русифікаторської політики царату й продовжувателів її — угодовців — мав наслідком національну різницю між зросійщеним містом і українським селом та невеликим містечком. Це відбилося у зовнішньому національному вигляді нашого радянського апарату. На будову його йшов або здебільшого зросійщений робітник міста, або фахівець — дрібнобуржуазна міська, теж зросійщена, інтелігенція. Тому апарат нашої влади, його діловодство були російськими або переважно російськими.

Само собою, що така певна односторонність, яка давала змогу покинутим націоналістам в наш бік і яка впливала ще на темний затурканий елемент селянства, примушуючи його з певним недовір'ям ставитися до Радянської влади, — не могла не стати предметом уваги Радянського Уряду. Правда, гостра боротьба з навалом польських і врангелівських зграй, боротьба з голодом, холодом, хворобами, бандитизмом не давала змоги нам як слід поставитися до культурного будівництва. Але ще з осені минулого року Раднарком УСРР, не задовольняючись одним декларативним визнанням за українською мовою рівноправності, видав декрета, де намічалася низка заходів по наближенню мови апарату влади до багатомільйонних мас українського селянства. Наркомосвіті, Всеукраїнському державному видавництву дано цілу низку завдань по підготовці цієї операції в широкому масштабі.

Зараз, коли ми маємо передишку на військовому фронті, ми можемо вже приступити (хоч не в повній мірі) до виконання намічених заходів. І як перша скромна квітка навесні, вже з'явилася перша школа української мови, діловодства і українознавства для співробітників Центрального Виконавчого Комітету Радянської України. Готуються до відкриття подібні школи при Центральному управлінні, Всеукраїнському державному видавництві і при других центральних установах. При серйозному відношенні ці школи стануть могутніми чинниками зближення робітничого міста із незаможним селом і в національному відношенні, допоможуть вирівнянню тої різниці між ними, яку утворено віками царату. Тим більше шансів на це, що можна спостерігати стихійну зміну в цьому ж напрямку на периферії під впливом зросту комнезамів, влиття незаможного селянства до апарату влади.

13 лютого 1921 р.

ПАВЛО ТИЧИНА

(Шкіг)

Постановою ВЦВКу видано одноразову допомогу хворому П. Тичині. Нарком освіти вжив заходів до забезпечення його харчами.

Коротка звістка, але скільки в ній глибокого політичного змісту.

П. Тичина — краса і гордість нової української поезії. Найталановитіший з сучасних поетів, якому перше місце відводить навіть буржуазна українська критика.

Поет людини і людяності, гармонії і природності. Чутливий, аж до хворобливості, поет надзвичайної інтелігентності (не в заяложеному розумінні), Павло Тичина — це найбільший сучасний український національний поет. Все в ньому українське, національне. В його віршах відчувається широта українського степу, глибина неба, шелест трав.

Все проходить у нього на тлі української природи, українських умовин. Глибоко національні у нього образи:

На майдані коло церкви
революція іде.
— Хай чабан! — усі гукнули,—
за отамана буде...

Або:

З піснями, з молотками! —
(мотив — локомотив!)
назустріч їм — заводи,
води, жита...

Мотиви боротьби, мотиви праці — і крізь це проглядає своє, українське, не націоналістичне, не зажерливе, не нетерпиме, а прекрасне, як тло неба, як широчінь степів, блиск річки.

Це в поезію прийшов батрак, сільський робітник. Він любить поле і працю, він бореться проти гніту, він повний революційного захвату:

Сійте в рахманний чорнозем
з піснею, грою...
Будьте безумні — не зимні.
Нові — по нові марсельези!
Направо, наліво мечі —
ставте дієзи в ключі!

Цей сільський бідак з широкими степовими просторами в грудях уже розуміє, уже тягнеться до образів машини, він розуміє велич руйнуючої і будівничої сили революції:

Котить. У землю врізає
(чи то місто, дорога, чи луг),
у землю плуг.
а на землі люди, звірі й сади,
а на землі боги і храми:
о, пройди, пройди над нами,
розсуди!

І м'яко, людяно сміється — жалкує над тими, що загорілися вогнем.

Йї були такі, що тікали
в печери, озера, ліси.
— Що ти за сило еси? —
питали...

бо:

І тільки їх мертві розплющені очі
відбили всю красу нового дня!

Поет разом із неможливим селянином, з батраком проходить крізь трагедію сутички національного моменту з соціальним в українській революції. Він ще не зовсім комуніст. Інколи заболять, заніють рани від колишніх старих кайданів. Інколи прорветься вигуком — заклик до нового месії:

І Бєлий, і Блок, і Єсенін, і Ключєв:
Росіє, Росіє, Росіє моя!
...Стоїть сто-розтерзаний Київ,
і двісті-розп'ятий я...

Але зразу ж заспокоює себе, зразу ж знаходить душевну рівновагу:

Поете, любити свій край не є злочин,
коли це для всіх!

Нема ще в ньому гартваності борця. В момент крайнього напруження боротьби, коли немає жалю і милосердя,— його нерви не витримують і в розпуці виривається одчайне:

Палить універсали, топчить декрети.
Знов порють животи прокляті багнети.

Але він йде, свідомо поспішає за революцією, за новим життям:

Так годі спать! Виходьте на дорогу!
Людині гімн, Людині, а не богу!
Майбутньому всю душу — славний дар! —

бо він знає, що недбайливих, холодних, байдужих, чужих життю

...не раз ще прокленуть
нові співці, нова краса-голота —
за те, що з рідного свого болота
не зразу вийшли ви на вольну путь.

Павло Тичина — найбільший національний поет України. Але не поет «варшавського сміття», панських попихачів. Він знайшов свою «вольну путь». Путь ця — разом з неможливим селянином, разом з батраком і робітником — вперед по шляху творчості у національних українських формах на оборону справи, за розвиток якої став пролетаріат УСРР. І коли найвищий керівничий орган пролетарської влади допомагає Тичині, то не з милості, а тому, що такі, як Тичина, є важливими чинниками в утворенні нової революційної культури Української Соціалістичної Радянської Республіки.

19 лютого 1921 р.

ДО КУЛЬТУРИ КОМУНІЗМУ

Коли б пролетаріат здобував владу лише для того, щоб захопити накупчені за віки буржуазного ладу багатства і спожити їх, поділивши навіть «справедливо» порівно всім, — то, звичайно, багато наклепів наших ворогів щодо руйни культури, здичавіння людства, повороту до часів первісної людини-звіра і всі інші ламентатції, якими повна буржуазна преса, мали б під собою ґрунт.

Справді ж справа стоїть зовсім не так: пролетаріат, здобуваючи політичну владу, опановуючи засобами продукції і тим самим визволяючи науку, мистецтво, всі галузі культури з-під матеріальної залежності їх від класу паразитів, робить все, щоб якнайшвидше піднести ступінь їх розвитку і якнайширше їх розповсюдити.

І навіть в тих умовах господарчої розрухи, громадянської боротьби, війни фронтової — справа освіти не нехтувалася, а навпаки, часто служила могутньою зброєю в боротьбі. Умови лише примушували так чи інакше пристосовувати працю культурно-освітню до гострих завдань політичного і економічного менту.

Найбільш яскраво це відбилось на праці культурно-освітніх органів на Україні, які в кожен окремий момент завжди висували відповідне гасло і під ним мобілізували свої сили, залишаючи на другому плані решту завдань.

В дні напруження боротьби на фронті, боротьби з бандитизмом — ударною робилася політ-агітробота освітніх органів. Брак свідомих кваліфікованих робіт-



Василь Блакитний — голова Держвидаву України 1920 р.

ників у республіці породив потребу в ударній праці органів профосвіти.

Поволі, але невпинно стягується, концентрується вся культурно-освітня праця розпоросених окремих ініціатив у струнку систему будови економічної, тісно з нею переплетену. Поволі, але невпинно просякає вплив цієї системи у всі шпарки життя.

На місці старої залежності культури від бажань і потреб паразитарних класів скрізь проглядає новий принцип залежності форм і розміру культурної праці лише від господарчих можливостей і доцільності, за мету якої взято комунізм. Розміри і значення проробленої роботи годі оцінювати вповні зараз; вона буде оцінена лише в історичній перспективі, коли виступлять чітко всі риси системи, досягнення й промахи практики. Зараз же можна тільки систематизувати на-збираний досвід, в головних рисах перевірити правильність будови і знову й знову шукати на підставі здобутих матеріалів шляхів дальшого розвитку, зміцнюючи вже створене, поширюючи його.

І завданням III Всеукраїнської наради по народній освіті, яка щойно почала свою працю, є все те ж: підрахувати досвід, здобутий часом героїчною працею в неможливих економічних обставинах і в політичній обстановці, запутаній існуванням національних антагонізмів, релігійних забобонів, темноти народної,— звести здобуте в єдину струнку та всебічно-гармонійну систему і надати сил, почуття міцного колективу Червоної Армії, культури і освіти кожному окремому робітникові цієї армії, на новий період боротьби з економічними умовами і рештками буржуазного мотлоху,— до праці, до будови нової культури — культури комуністичної.

18 травня 1921 р.

ПРОЛЕТКУЛЬТ

Про Пролеткульт останніми часами багато згадується, особливо в кулуарах і на підсекціях наради про освіту. Про нього говориться на диспутах про мистецтво. Його побоюються різні по-різному — хто підозріваючи його у нахилах до «дрібнобуржуазної інтелігентщини», хто через його класовий характер і революційність, хто просто знічев'я і анальфабетизму.

До нього виявляють «симпатію» — хто з любові до всього «р-революційного» та з «упованієм» на предмет можливих благ (фуксом проперти до друку жмут своєї «творчості» тощо), хто принципово (так, як меншовики й есери) — «принципово за соціалізм», але... Нарешті ще дехто з обивательським похитуванням головою (мовляв: «так, так... — пролетарська творчість, Пролеткульт — це гарно... але він якийсь плохенький, щось його не чути... правда — умови, та й пролетаріат у нас, тоє»)...

І слід правду сказати: про Пролеткульт, про його завдання, підхід до праці, організаційні форми дуже мало хто ще знає і активно проявляє бажання знати якраз серед тих, хто мав би цим у першу чергу цікавитись — серед робітників соціалістичної освіти. А між тим стихійно наростає тяга до культурно-революційної творчості, до Пролеткультуртів у робітничої інтелігенції, у лавах Комуністичної партії.

Отже треба питання порушити, і в першу чергу — слід в'яснити сутність Пролеткульту принаймні в загальних рисах.

Пролетарська культура — це культура передусім класова, як видно з самої назви, культура, просякнута ідеологією і психологією пролетаріату.

Це не значить, що вона одкидає все надбане за часи панування інших класів — часи феодалізму, капіталізму, які мали також культуру з властивими кожному пануючому класові рисами. Ні, пролетаріат є спадкоємцем всього надбаного людством за весь історичний шлях. Але так само, як для організації своєї політичної влади він використовує досвід попередніх командуючих класів, відповідно до своїх завдань, змінюючи методи і форми та вкладаючи в них цілком новий зміст, подібно тому, як він використовує за переходової доби все придатне технічне приладдя, маючи на меті поволі замінити застарілі способи господарювання останнім словом техніки та розвинути й удосконалити останню, — так і в галузі культури має він зробити величезні зміни, використавши всі елементи досвіду минулих поколінь, вивітривши весь намул класів паразитарних і об'єктивно реакційних і реорганізувавши та вдосконаливши науку, мистецтво, філософію (релігію) до ступеня культури комуністичної в повному розумінні цього слова..

Ці завдання (в галузі економіки — вивести світове господарство з царства протиріч в царство стройної системи, повної гармонії між працею, потребою і розподілом матеріальних благ; в галузі політичній — через диктатуру виробничого революційного класу привести людство до знищення класів і позакласового суспільства, а в галузі культурній — привести людство від розпорошеного знання, засмічених емоцій варварської моралі — на верховини вільної, розумної творчості цільної людини) виконати може лише історично покликаний до цього клас — пролетаріат.

До культурної спадщини підходить він із критичизмом революціонера-матеріаліста і раціоналіста, що не визнає жодних фетишів, жодної метафізики, жодної нелогічності.

В скарбницю творчих процесів вкладає і свідомість колективності і почуття нерозривного

зв'язку культурної творчості з трудовими процесами. Всі ці риси властиві йому як класові, виховані в ньому історією розвитку, умовами праці і боротьби за існування.

Задача пролетаріату в галузі культури за часи пролетарської диктатури подвійна. Перше — потрібно негайно всю захоплену культурну спадщину використати для зміцнення своєї влади політичної, для підведення під неї широкої економічної бази, для виховання собі спадкоємців — молодшого покоління, дітей.

Все це охоплює система освіти (політосвіта, фах-освіта, соцвих). Ця сторона завдання — домінує до моменту знищення останньої небезпеки з боку капіталізму.

Друга сторона завдання — організація революційно-культурної творчості. Будова власне пролетарської культури, її організація з розпорошених елементів шляхом дослідів, експериментів, шляхом студіювання, виховання кадрів творців нового. Праця в цій площині все більше й більше повинна рости, втягуючи масу виробників у коло творчого процесу.

Першу сторону завдання здійснює апарат робітничо-селянської держави, в масі складений з будь-яких пролетаріатів не ворожих або, у кращому разі, пролетарських малосвідомих елементів.

Другу сторону може здійснювати лише орган, безпосередньо і постійно зв'язаний з найбільш класово свідомим шаром пролетаріату — індустріальним; орган, що структурою своєю найбільше нагадував би майбутній вільний колектив творців, орган виявленої творчості мас знизу доверху.

Праця освітня і революційно-культурна творчість є лише дві сторони одної задачі: побудувати культуру комуністичну, вселюдську. Рівно ж і два ці органи повинні творити єдину організаційно зв'язану систему освітньо-культурної роботи, цілком підпорядковану керівництву бойового штабу пролетаріату — Комуністичної партії.

Замирення на фронтах збройної боротьби, перенесення центра уваги в радянських республіках на внутрішню політику, економічне відродження країни — вису-

вають освітньо-культурний фронт також на перший план.

Відповідно збільшується значення культурно-творчої праці, яка не повинна одставати від освітньої праці.

Це висуває справу організації Пролеткульту у всеукраїнському масштабі на порядок дня.

26 червня 1921 р.

ПО ЧОРНОЗЕМНИЙ БОРОЗНІ

(Поезія незаможника М. Криса)

Чорнозем підвівся
і дивиться в очі...

П. Тичина

Брак даних про соціальне походження і стан автора літературні критики іноді вважають за щось, що сприяє «об'єктивній оцінці» твору. Це буває тоді, коли творчість художника досліджується, як «річ в собі», якась абсолютна цінність, а не як витвір певної суспільної верстви. І критик часто-густо ламає голову, відшукуючи ключ до темного місця, двозначного виразу, цілком суб'єктивно товкмачачи його і так само суб'єктивно складаючи оцінку цілому творові, без основного критерія для визначення його місця і ролі в життєвому процесі. А останнє і є якраз основним завданням критики. Тоді як одна-дві риси, що виявляє соціальний стан автора, одразу виводять думку критики на вільний широкий шлях.

Спробуйте, не знавши біографії Шевченка, не знавши, коли й як писалися його твори, визначити роль того чи іншого його твору в життєвому процесі сучасного, коли тепер окремі його вірші цитуються українськими монархістами як символ віри, інші виховують ідеологічно романтиків-націоналістів, колись в певних умовах, — революційні і поступові, а зараз явно назадняцькі чинники, а ще інші й досі не втратили свого значення — дужого двигуна психології конструктивних класів по шляху поступу. І не лише визначити спро-

буйте, а з математичною точністю науково довести. Або спробуйте довести так само науково й обгрунтовано, що вірші якої-небудь Анни Ахматової¹, котра переспівує на всі лади мотив:

Было душно от жгучего света,
А взгляды его, как лучи.
Я только вздрогнула: этот
Может меня приручить.
Наклонился — он что-то скажет...
От лица отхлынула кровь.
Пусть камнем надгробным ляжет
На жизни моей любовь... —

є чинник розкладовий, реакційний, ідеологічне прикрашування гаремного рабства, — коли ви тільки обмежитесь оцінкою «вірша як вірша», а не виявите соціальної суті «творчості» одмираючої, нікчемної групи.

І навпаки, спробуйте без аналізу соціальної природи творчості пролетаря довести, що за жорстокою формою й наївною технікою його творів криється щось нове, остільки цінне для життєвого процесу, зокрема для розвитку культури, що, розвиваючись, вдосконалюючись, воно саму ту культуру посуне бозна-куди вперед, внесе в життя нові незнані вартості.

Тут ми щільно підходимо до того, що критика літературних творів не може бути відділена від соціології, а входить в неї, як її частина, маючи свій окремий відтинок для дослідження й вивчання.

Цих кілька загальних уваг ми вважали за потрібне дати наперед для того, щоб ясніші стали наш підхід до теми й наше завдання — спробувати кількома рисами на конкретному зв'язку підкреслити головне в творчості не дослідженої ще суспільної групи.

Випадково до наших рук попало кілька творів М. Криси. Про автора нам відомо тільки, що він селянин-незаможник з Кременчуччини, що його писання в рукописній формі дуже поширені в околиці й популярні серед селянства.

¹ Беру прикладом сучасну найпопулярнішу російську поетесу, тому що подібного яскравістю прикладу трудно знайти десь в іншій літературі.

Проте і без цих відомостей можна, не вагаючись, визначити суть творчості, так характерної, що біографічні дані нічого не додають, а служать хіба документом, посвідченням правильності передачі автором ідеології свого класу.

Неграмотно, неймовірними літерами-розкаряками, злитими в одне трьома-чотирма словами, і навпаки, окремими розірваними складами, мішаним правописом написані на клаптях брудного газетного чи обгортого паперу рядки говорять нам про освіту й умови творчості автора. Не за столом для писання, а де попало й на чому попало, в перервах між роботою занотовувались ці рядки, складені ритмами пісень й приповідок.

Мова добірна, народна українська, яка іноді переходить на містечковий жаргон або сковородинську мову «мандрованих дяків» з її напівросійськими, напівслов'янськими викрутасами, одбиває в собі ту складну боротьбу культурних впливів на сучасному селі, яку чи не найяскравіше переживає незаможний заробітчанин.

Оригінальні образи, художність малюнка, сміливість думки, які виявляються навіть в примітивній технікою формі вірша, говорять про талановитість автора, про те, що його не можна однести до категорії тих віршомазів, на які багата Україна, які загрузають редакції газет і журналів «співами і переспівами» старих мотивів.

Щодо змісту писань Криси, принаймні тих, що маємо на руках і які тут публікуємо,— то тут справді «чорнозем підвівся і дивиться в очі». Не підфарбований, не підсолоджений, не спеціально одягнений страдником і праведником «бідний мужичок» перед нами, але селянин-незаможник, живий, реальний, такий, яким його збудила до громадського життя революція, з усіма позитивними й негативними рисами його суспільної верстви.

Незаможник свідомий своєї належності до гнобленого класу, класу визискуваного, класу передового передусім. Він бачить свого класового супротивника, а разом із тим знає свою слабкість і свою силу. Ось як він підходить до цього.

Де наша слабість?
 І в чім наша сила?
 Де доля втопає,
 А коли щаслива?
 Прожив наш нарід
 Багацько вже років,
 Битий караями
 Із чотирьох боків.
 Придушила купка
 В неволі жорстокій
 Панських наймитів
 За гаман глибокий,
 Мала панів купка
 Громаду давила
 І дружно недружних
 Режимом душила.
 Режимом, як у римлян:
 Караї карали;
 Од цих палачів
 Без вини вмирали.
 А пани дивились,
 Як на ті щенята,
 Як борців тих біла
 Їх банда найнята.
 Де ж це може бути,
 Де ж скрилась та сила.
 Що купка маленька
 Громаду давила?
 А це не секрет,
 А сірим наука:
 Наш негарний лад —
 Нам кара і мука.
 Сила є в єднанні
 Сірих без панів:
 Забудь суперечки
 Й між собою гнів.
 Дружна панська рада
 Нас навчила всіх:
 Завжди нас побільше,—
 А на панський успіх
 Ми, як вибираєм —
 Їх не поважаєм.
 А на другий день
 Калом закидаєм.
 А чи роблять те таке
 Панки проти пана?
 Нема й суперечок,
 І вибраним шана.
 Кой-де виникала
 І в їх суперечка,

Та як нас карать,
Усі й до вервечки,
Із них і ми вчимся,
І ну в дружбі жити;
Всі до зброї щиро,
Панів пригнобити!
А чи ж ми не зможем
Тепер дружно стати,
Щоб нас не тріпали
З погонями хвати?
Що їм тільки стоїв
Сищик та карай?
Не жаліли грошей,
Щоб удержать рай.
А ми щадім дружбу,
Щоб удержать долю,—
Ту земельку божу
І свободу й волю;
Забуваймо п'янство,
Всі крики та лайки —
Пора бути нам у згоді,
А не слухать байки;
Пора пізнать, де та сила,
Чим ворог карає —
Гірку кару Денікіна
Усі гарно знаєм.
Будем злиті всі до купи —
Хай ворог трепече:
Наша міцність, наша дружба
Нам долю збезпече.
Як будемо у згоді,
То будемо й сильні,
А як будемо сильні,
То будемо і вільні.
Отже, в згоді сила
І правда і доля,
Всім гарне життя
І бажана воля.

Цей вірш змістом нагадав мені одну відозву¹ так званого уряду УНР. Той же протест проти гнобительського «режиму, як у римлян», та ж аргументація від «землі божої» і «рівних прав», якою так орудували в національно-буржуазній революції всі українські «соціалістичні» партії, та ж невиразність позитивних гасел — «наша міцність, наша дружба», яка, проте, імпонувала

¹ Оригінал довелося бачити у Всенародній бібліотеці в Києві.

незаможникові, що добре скуштував «режиму, як у римлян», «гірку кару Денікіна». Коли й припустити, що хтось у когось взяв думки й дещо з аргументації — чи Криса переробив віршем петлюрівську відозву чи, навпаки, фахівці з петлюрівського пресбюро використали творчість селянина для того, щоб тонкою демагогією вплинути на незаможницьку масу, — то слід підкреслити ту різницю, яку мені вдалося помітити між відозвою й віршем. Це повна відсутність у вірші того зоологічного націоналізму, ненависті до «Москви», якими переїнята відозва.

Ще краще одтіняє цю рису вірш, датований 19 квітня 1918 року, де автор зображує провідників тодішнього націоналізму в Центральній раді, зібраних в образі «удовиці України», що «у гаю аж на Волині сіла на тополі, обернулась возулею, не кує — гартує сестру рідну, страдалицю (Росію — В. Гарт) невинно трахтує»... Ось весь вірш цей, в якому одбивається уявлення незаможника про бурхливі події 1918 року:

УДОВИЦІ УКРАЇНІ

Удовице Україно,
А де ж твоя доля?
У гаю, аж на Волині,
Сіла на тополі.
Обернулась возулею,
Не кує — гартує:
Сестру рідну, страдалицю,
Невинно трахтує.
Кругом неї на тополі
Кібці запанілі —
Сизокрилі, в гарнім пір'ї,
Долю захвалили.
Закувала на тополі
Удовину долю,
А за нею сизокрилі
Підклювали й волю.
Клюють волю
Ще й трепають:
Будем голі і голодні —
Кібці не питають...
Гарні, гарні сизокрилі,
Тільки кігті мають.
Оці гарні, сизокрилі
Долю й роздовбають.
Удовице Україно,

Кохай діти, ти їх мати.
Викохаш і виростуть —
Пошлеш до гармати,—
Ждала долі із війни
Що миліше в хаті...
А тепер ще кохай діти
Ішли до гармати.
Ой, возуле, ти, возуле,
Нащо так кувала?
Стала вільна Україна,
А тепер пропала!..

19 квітня 1918 р.

Хто в «кібцях запанілих», що «підключали й волю», не пізнає німецьких окупантів? І яка характерна ота докірлива туга обдуреного незаможника, з якою він говорить про «українське громадянство», ту «національну демократію», що визвольну революційну боротьбу звели «на нет», а дітей України примусили «йти до гармати».

Цей же мотив чуємо і в іншому вірші, що присвячений тій самій «національній демократії», влучно названій «тонковусими». Вірш з тої ж доби, зветься він: «Про тонковусих». Подаємо його тут також цілком.

ПРО ТОНКОВУСИХ

Накликали сизих орлів
Коршунів спасати.
Заболіла Україна,
Наша рідна мати.
Закрякали коршуни
По усій Вкраїні.
Не рятують, а гартують
На Вкраїні милій.
Ізлетілись на торги
Долю продавати,
А ще гірше — що Вкраїну
На галун міняти.
Туман очі всім закрив:
Дітей, долю продають,
Заоптують святу правду,
Собі отчет не дають.
Віки довгі українець
У неволі проболів:
Гордість, кривда — все загине,
Світ потроху заблів.

Тепер постав на зашиту
Святу правду добувать,
Земля божа і мир божий,
Рівну долю на ній мать.
Нащо ж лізе гордість вгору,
Начебто стихій не баче:
Кров'ю очі налились —
Чиясь доля тут заплаче...
Одна правда — тільки в бога...
Сльози й віра — в сироти...
І спаси нас, святий, правий,
Не остав нас, голоти!
Гордість правду погубила,
Потопає у гріхах.
Вдові долю утопили,
Торгуючи на верхах.
Торгували як попало,
По три ночі, знать, не спали,
Щастя й долю удовиці
На Волині поховали.
Сколихнулася Україна,
Наче хвиля в моря;
Дожидає страдалиця
Не добра, а горя.
Україно наша мила,
Коли ж доля забіліє?
Коли ж бідну сироту
Сонечко нагріє!
Немає години, а все чорна хмара
Та роса іржава...
І вже, слава богу,
Україна — «держжава».

20 квітня 1918 р.

Поет-незаможник тут підноситься до верховин пафосу і таврує «тонковусих», що

Ізлетілись на торги
Долю продавати,
А ще гірше — що Україну
На галун міняти...

Влучно, може, інстинктивно відчуваючи історичну перспективу, поет визначає момент кульмінації в розвитку національної революції і момент перелому, переходу її в національну контрреволюцію:

Торгували як попало,
По три ночі, знать, не спали,

Щастя й долю України
На Волині поховали..

та в'їдливо глузує із тої «України-держави», що творилася «українським громадянством» у спілці з закордонними «рятівниками».

Зрада тих, на кого покладалися надії, хто зумів підійти до селянина, заграти на чутливих струнках його психіки, тут же викликає такий характерний для селянина настрій, як розчарування, фаталістичне сприймання факту, пасивна покора:

Одна правда — тільки в бога...
Сльози й віра — в сироти...
І спаси нас, святий, правий,
Не остав нас, голоти!

В пролетарській поезії цієї риси нема та й нізвідки їй взятися: життя колективом, колективна праця й боротьба за існування родять віру не в бога, а в силу своїх рук, часткові поразки, розчарування в вождях, зради останніх — знов же таки не викликають такої глибокої психологічної реакції, яку бачимо у селянина, навіть пролетаризованого, але одірваного, самотнього, покинутого в гущу власницьких, буржуазних впливів, якими оточує його село.

Активність, революціонізм ніби на деякий час покидає незаможника, коли рушається його сподіванки, покладені на національну революцію й селянську «демократію», яка, логічно розвиваючись, дала скоропадщину й диктатуру куркулів.

Старі кумири повалено, й активність незаможника проявляється тоді, коли з міста їм приносять гасло «нашої влади» — влади пролетаріату й бідноти. Остаточно прояснюється свідомість, і незаможник розуміє, що «настав гарний час», і в вірші «Час долі» кличе селянство до роботи, до акції:

ЧАС ДОЛІ

Одумайся, селянине,
І не гвівай долі,
Попрацюєш сам на себе.
Заживеш по волі.

Держи волю і куй долю —
Це настав твій гарний час.
Все життя, що є в природі,
Усе щастя — все для нас.
Тільки кинуть свої мислі
Углиб серця і душі,
І побачиш, хто зло зробив,—
Стане видно і вночі.
Що за лихо? Де взялося?
Хто ж розруху наробив,
Що безладдя скрізь велике?
Хто ж багатство розорив?
Хто ж завів ту царську бійню,
Хто безвинну кров ту лив,
Мільйонами бідноту
У могилу положив?
Хто розкидав труди наші,
Хто мости в нас поламав,
Хто за землю за ту божу
Біднякові боки прав?
І за що то бито боки?
Де ж тих правда палачів?
Ми терпіли віка гніт,
А він, лежачи, свистів,
Керував же рабами,
Собі пузо все кохав...
З виду випустив, безумець,
Що двадцятий вік настав —
Опинився у безчесті,
Де загинув і наш труд.
Полетіло все багатство,
Як іспущений той труд.
І загинули й вони,
Бо в них правди не було:
Зло і кривду палачів
Як мітлою замело.
І настало щастя наше.
Із рік трудно поживем.
Та як буде влада наша,
Знов всього собі нажнем.
Переллемо злі гармати
На залізні нам плуги,
І піднімемо культуру,
І зоремо всі луги,
І освітить промінь сонця
Темноту, яка в нас есть,
І всі дружно за роботу:
Труд і правда, труд і честь!

5 травня 1921 р.

Не чужий неможливість і розуміння міжнародної революції. Дуже своєрідно, досить плутано, але уявляє він собі той процес громадянської війни, який розгорнувся за останні роки. Оригінальний вірш, натхнення на який авторові дав, мабуть, якийсь мітинг на тему «біжучого менту», відображує цю громадянську війну в такому вигляді:

ШКУРНИКИ

Задумали безбожники
Шкуру розтягнути:
Зачепили на гачки
Із чотирьох країв
Й почали тягнути.
Один гачок — од Урала,
А другий — од Фінна.
Третій — з Дону, самий міцний,
Слабий — на Волині.
Шкура кріпка — із вола —
Почала зжиматися:
Гачок слабкий на Волині
Почав розгинатися.
Розігнувся й на Уралі —
У краях багатих,
Не до смаку, на погане
Тим панам пузатим.
Іще гачки держалися
Донські та естонські,
І ті гачки розігнулись
Юнкерські й баронські.
Осталися самі ляхи
Та дикі румини,
Аж ті хочуть доконати
Шкуру на Україні.
Загинають гачки нові,
На вудку похожі,
Щоб навудить свого злидня
На панському возі.
Потім лихо запряжуть,
Як донських козаків...
...Та й помажуть салом п'яти,
Бо стринуть Спартаків!

28 січня 1920 р.

Досі ми переважно зупинялись на характерних рисах психології неможливіця-пролетаря, трудівника, шукача «правди в світі», протестанта проти гніту, поскільки

ки ті риси відбилися в творах М. Криси. Але неможник має дві «душі». Одтіняючи фаталістичну покору, яка опановує неможників в момент розчарування, невдачі, здатність до різкого переходу від активності до стану пасивного спостерігача, невиразність гасел боротьби, якими він різниться від індустріального пролетаря — ми вже почасти торкалися тої «другої душі».

Неможник — селянин. Психологія українського селянина — індивідуальність дрібного власника, впливає на його «першу душу» — свідомість трудівника, гнобленого й дуреного на всі боки буржуазією. Він практик, господар, реаліст. Уважливий спостерігач і меткий критик, часами із нотками скептицизму. Але обрій його часто обмежується речами, які він безпосередньо бачить. Його уява про місто таки така, яким він бачить в природі десь в провінції своє повітове містечко, з його міщанством і дрібним ремісництвом, що йде там за «міське робітництво», з його переповненими старим чиновництвом «комунвідділами» і «совнархозами». Там ще панує бюрократизм, хабар, бруд, безхазяйність, спекуляція. І ставиться до нього неможник досить неприхильно й скептично, передаючи цим настроїм не тільки свій, але села в цілому. За блискучу ілюстрацію такого відношення, характерну ще тим, що автор, маючи провінціальне місто з його жаргоном замість мови, свідомо чи несвідомо переходить на жаргон мандрованих дяків, зразки якого бачимо в творах Сквороди та творах деяких дальніших українських письменників, являється цей вірш Криси:

ГОРОД НАШ І ГРІХИ НАШІ

Кругом недостаток і всюду нужда,
Вид города скудный, глянеш іногда.
Зрителю досадні пустинні дома —
Мов город живе — советів нема,
Горілі дома обший мають вид,
А цілі — без окон, жалко до обид;
Забори і сори тяжкий мають вид,
Не можна узнати, кому за це стид —
На опушках його — мов биті байраки;
Лежать по опушках і дохлі собаки,
А костей животних — лежить за обичай,
Через це ж село не любе за звичай.

І не гріх сказати за гріхи у очі,
Де ж ті городській брати-робочі?
Грішним ділом — на базарі всі робочі грають,
Спекуляція в ходу, братів обдирають,
Канцелярії забито старими панамі,
Як подумаєш — гріха багато між нами...
Єсть там і комуни і всі совнархози —
А як глянь на город —
Ні на що не схоже.
Видно мила ще багато ручки обмивати,
А хоч любим в холодку часто оддыхати...
Тяжко бачить оцей лом — вперед ні шагу.
Якщо й далі буде так, то буде на славу...
Гріх судити, знаю сам — побачили ж очі —
Согрішивши, бачив днем, а не опівночі.

19 квітня 1921 р.

Незamoжник «знає сам», що «гріх судити» — бо почуває й зв'язок навіть з цим містом, бо через це місто йде до нього підтримка робітництва. Але перемагає загальноселянська стихія, бере гору господар, якому досадно дивитися на погане хазяйнування, і він забуває задуматись над причиною руїн, розвалу господарства, а обмежується тим, що «судить» і критикує. Коли ж і не обмежується, то виставляє позитивну програму якусь куцу, позичену від «просвітянства» земської й кооперативної інтелігенції. Цю спробу дати позитивну програму боротьби з рештками старого ладу бачимо вже у вірші «Слова мало помагають», де автор пише:

Настала пора —
Свобода зацвіла.
Тільки не в нас,
А це в Росії,
А на Україні
Ще мала.
Ідея і в нас
Велика й свята,
Тільки горе,
Що бідний спить,
А куркуль мота...
Мота безумний,
Уперся в віру
І криє ту темну
Бідноту сіру.
Як глянь на Україну —

Мов раєм цвіте:
Один пуза дбає,
В другого пусте.
І край не убогий;
Усього доволі:
Є і в галіфе,
Є й пуза голі,
Та засів і спец,
Жалом тож коле...
Грають на всі струни
І на всі баси,
А ти, удова,
Ще поголоси:
Твоя свобода
І твій рай далеко,
А ти, сирота,
Ще поковекай...
Нехай кар'єристи
Галіфе поносять...
А тимчасом
Всі удови
Ще переголосять,
Ждавши одпочинку,
І сироти ізріденька,
Може, перегинуть...
І засвітить,
Може, й сонце,
Де село розвите,
А де темне —
То ще жди,
Треба так пожити.

Тут «сонце засвітить» — «де село розвите». Це після гострої і влучної критики. А потім одразу — нотка спостерігача-фаталіста:

А де темне —
То ще жди,
Треба так пожити.

«Так пожити» — а не боротись планомірно, організовано. Коли ж оте все недотрошене й відряджене старе дошкулить селу, допече до живого — хто його знає, куди те село хитнеться. Чи не піде воно часом на стихійний виступ, на повстання проти «заборів» і «сорів», ламаючи по дорозі не тільки сухе бадилля гоголівського побуту, що загніздився в «комунах» та «совнархозах», але й молоді парости радянського будівництва, яке

забезпечує село від повороту «режиму, як у римлян» і тих, що «дітей долю продають», «за галун міняють»? А з ним разом, в гурті, чи не посуне й Криса-незаможник, який ще недавно говорив: «це настав наш гарний час». Чи не піде знову, не знати за ким, проти робітника, скоряючись своїй «другій душі» — несталій і хиткій психіці селянина — дрібного власника.

Бо його позитивна програма — нескладна і невиразна:

Святу правду добувать,
Земля божа і мир божий,
Рівну долю на ній матъ.

(«Про тонковусих»)

Трагедія незаможника в тім, що ту програму може прийняти на словах кожен «тонковусий», вклавши в неї свій зміст — він же не завжди зможе відчутти небезпеку для себе. Бо в ньому живе дві соціальні природи. Коли одна робить з нього революціонера, творця життя, тягне його в стан робітництва, то друга тягне, прив'язує до землі, звужує його обрій, затягує в милування природою й мрії про якусь незнану, казкову волю. І він серед природи, мрії і згадок тужить за тим, що він не інший, що йому не дано науки, знання, досвіду... Ось його вірш:

ЗГАДАЛОСЯ

Із днів красних і веселих
У один з весінніх днів
Глянув пильно на природу —
Віддихнула душа. Сів.
Садок біло і пахуче
Цвітом повності зацвів.
Гудуть бджілки між квітками
І шеголь на вишні сів.
Як радіє він, красавчик,
Що на волі вік живе,
І шебече свою мову,
Красу дневі придає...
І згадалися й неволя,
І тюрма, що в ній сидів,—
Заболіло коло серця,
Вільний з радості вомлів.
Душа хоче ще радіти,

Так не знає тільки чим.
Волі птичोї аж хоче,
Нема ж крил тих, щоб летів!
Розказав би серця біль,
Щебетав би, як шеголь...
Недовчений — що німий,
Вина — старий проізволь.

29 квітня 1921 р.

Ви хіба не чуєте тої туги? Це пролетарська природа неможливого тужить за крилами, щоб летіти в простори творчості з вузьких меж «садків», «хаток», «земельки», «хутірця» — цих ідеалів куркуля й міщанина.

Глибоко зораний плугом революції «чорнозем підвівся і дивиться в очі», по геніальному виразу П. Тичини, і голосом свого поета кличе на допомогу конструктора майбутнього, вільного від ідеології «хутірків» пролетаря індустрії: придивися, допоможи, довчи «недовченого», виведи на широкі простори творчості комуністичної культури всіх отих Крис, Роговенків і ще сотень і тисяч таких самих талановитих, але розірваних між двома душами дітей селянської голоти.

1922

АВТОР «ТЕЗ ЗАВТРАШНІХ ПОЕМ»¹

Артура Орталя — автора «Тез» — нема вже серед живих. Умер він «своєю» смертю, для нього природною: вбитий під час нелегальної революційної роботи в одній із західних країн, куди послала його партія. Вмер рядовим непомітним революціонером, комуністом, так, як і жив. Більшого про смерть його не знаємо, як небагато знаємо й про його життя.

«Тези» свої писав у різний час. Здебільшого тоді, коли був фізично хворий і не міг напружено працювати. І тому сам до свого писання ставився з упередженням: «Це продукт переходової доби. Хотів би я лише, щоб завтрашні комуністи крізь перебої хворого серця в моїх тезах розчули натяки на майбутню психіку,— говорив він,— їм це буде легко, бо їхній світ буде без бактерій».

До друку своїх творів ставився негативно: «Це лише матеріал для лікарів людства й інженерів суспільства. А зараз треба ще розчистити площі для майбутніх будов і поставити тимчасові бараки для будівників. Зараз час масових рухів і експериментальних студійних дослідів».

Але ми видаємо вже тепер частину з його писань, систематизованих.

1922

¹ За життя Василь Еллан готував до друку окрему збірку новел під одним із своїх псевдонімів — Артур Орталъ. Для неї написав і цю передмову про Артура Орталя, але збірки до друку так і не здав.

ВАСИЛЬ ЧУМАК¹

Наприкінці осені 1919 року в київській контррозвідці «добровольчої армії» генерала Денікіна замордовано юного комунара-поета Василя Чумака.

Заарештували його й закатували разом із цілою групою комуністів. Подробиці смерті сховали мури контррозвідки й білогвардійські офіцери, що творили суд і розправу. В пресі ж з'явилася традиційна звістка про «убитих при спробі тікати».

Не крило своєї радості біле «громадянство», довідавшись про смерть небезпечних ворогів.

Одверто говорилося, що подвійно радіє чорна сотня: бо ж їй удалося, мовляв, убити «комуністів-українців»... Класова ненависть визискувачів і звирячий шовінізм імперіалістів сполучилися в одне. Але радість «героїв грабармії» була би ще більшою, коли б вони знали, що в особі чорнявого дев'ятнадцятилітнього юнака ними знищено одного з піонерів культурних змагань пролетаріату на Україні, будівника інтернаціональної культури ворожого їм класу.

Чумака не знали його класові вороги. Але його повинні й будуть знати його товариші по класу й по революційній роботі.

Чумак народився в селянській родині, десь на Чернігівщині. Зазнав біди змалку. Вчився. Вже в школі почав писати. Спершу по-російському. Потім, очевидно

¹ Ця передмова була надрукована в збірці «Червоний заспів», що вийшла в 1922 р.

під впливом української літератури, — перейшов на українську мову. Наслідує у поезіях Шевченкові, Оле-севичі і др. Оспівує природу, кохання, хоча сильно бри-нять і соціальні мотиви.

Революція 1917 року. Чумак іде за течією, що несе селянство в національну революцію. І пише:

Ранку, променю весняний,
Ранку, мрійно молодий,
До борні за край коханий
Всіх заснулих розбуду.

Але проходить поволі чад національно-визвольної романтики. Крізь гасла «національної боротьби» гострий зір юнака вбачає підоснову — боротьбу класів. Боляче й гостро відчуває фальш національно-визвольних гасел, втілених в так звану «Українську народну республіку» Центральною радою. І не без болю рве з недавнім ми-нулим.

Цей і попередній період — період сумнівів, резігнації, що одбиваються у віршах нотками безнадійності.

Гетьманська реакція прискорює процес видужуван-ня поета. Тоді пише він свої вірші «з циклу соціаль-ного»: «Червоний заспів», «Пісню помсти», «Револю-цію». Тоді ж самоозначається політично — остаточно зв'язується в українській партії соціал-революціонерів з лівою, інтернаціоналістською її течією, котра потім оформилась в Комуністичну партію (боротьбистів) і зрештою влилася в Комуністичну партію України. Юнак-селянин стає професіоналом-революціонером і йде туди, де кується революція, де в робітничих кварталах б'ється її серце. Йде в місто. З усім юнацьким запалом віддається революційній роботі. Хворий, з надірваними фізичними силами, так малює картину тогочасної праці:

...Кожну хвилю — краплю крові місту,
Скло вітрин і тротуарів сповнить ярим змістом.
...Що? Сухоти? Ще хвилинка. Дотліває день.
Переможці. Піонери. Казка. Близько. Йде...

(«Офіра»)

Революція привела Чумака до міста. А там він — виходець із села — зустрічається з індустріальним

пролетаріатом. Стає в його лави. Стає його ідеологом, його співцем:

Вдарте
На мільярди гін —
В племінно-широму гарті
Гамарений гімн:
Дими — верстати — шкиви —
Арка — в повітрі — чорнозем — ґрунти —
Піль злотопіняві гриви:
Міцний колектив...

(«Гартована поезія»)

Працює в газеті, в журналах радянських, організовує комуністичну молодь. Коли насувається денікінщина — береться за організацію підпілля в Києві. Працює, переривається, перевтомлюється.

Випадок — «провал», арешт, в'язниця, допит із катуванням. Захоплення Києва Червоним військом у жовтні 1919 р. дає йому змогу визволитися. По відході Червоного війська Чумак лишається в Києві в підпіллі.

Новий «провал», арешт і — смерть.

Після Чумака лишився невеликий літературний доробок. Збірка віршів «Заспів» видана в 1920 р. Окремі вірші й статті друковані в «Мистецтві», «Боротьбі» тощо. Кілька зшитків із недрукованими, здебільшого ранніми творами. Оце і все.

Поезія Чумака — нерівна: ранні твори — здебільшого наслідування, невироблена техніка, нечітка ідеологія. Але чим далі, тим певніше голос поета, тим оригінальніша, багатша техніка віршів, тим виразніша класова ідеологія їх змісту. Вже останні — «Гартована поезія», «Офіра» — це шедеври, щось цілковито нове в українській поезії.

Надзвичайна щирість всіх писань Чумака, багатогранність відчужень, бадьорість, сила революційного настрою, глибина думки, теплота, інтимність лірики, проста й разом досконала манера писання обіцяли дати в його особі першорядного поета пролетаріату.

Нагла смерть не дала йому розгорнути сили, реалізувати всі можливості. В його поезії чітко виявився тільки перший етап революції пролетаріату. Другий етап — будівничий — тільки намітився. І це якраз тому, що Чумак повно жив революцією, в ній розвивався й ріс, у віршах лише одбиваючи переживання й почуття свого класу. Почате ним на Україні — докінчать другі.

А Василь Чумак, юнак-комунар, ввійде в історію революції й історію культури — як піонер пролетарської поезії на Україні.

Р. С. Зібрані тут вірші взяті зі збірника «Заспів», крім двох: «Пісня помсти» й «Сонце-злото», котрі друкуються вперше.

При розполозі віршів ми не вважали потрібним додержуватись хронологічного порядку, а лише приблизно поділили їх по характеру на дві групи: перша — мотиви соціальної боротьби, друга — лірика.

МОВА ЖОВТНЯ

Українській буржуазній інтелігенції колись удалася була історична провокація: зробити українську мову знаряддям боротьби проти Жовтневої революції. За громадянської війни 17 — 18 років їй вдалося в значній мірі останню перевернути в війну між «більшовиками» й «українцями»; причому все «українське», таким чином, автоматично було показувано за «антибільшовицьке», протижовтнєве.

П'ять років революційної боротьби треба було на те, щоб подолати цю провокацію і пересвідчити, що коли український поміщик, куркуль і міщанин уміють співати по-українському «Ще не вмерла», «Боже великий, єдиний, нашу Україну храни», то український робітник і незаможник тією самою мовою співають «Інтернаціонал».

Коріння історичної провокації жовто-блакитних націоналістів удалося ліквідувати. Але наслідки її ще лишилися. Українська мова вже не становить протиположності Жовтневій революції. Але ж її ще не перетворено в знаряддя Жовтня, не використано цілком, як знаряддя комуністичного виховання мас. Її ще не зроблено «радянською» цілком.

Ця справа вимагає пильної уваги взагалі і особливо в умовах нової економічної політики, коли можна сподіватися на рецидиви націоналізму дрібнобуржуазної стихії.

Але зараз поки що треба зайняти в цьому напрямку окреме питання актуального значення в зв'язку з наближенням Жовтневих днів. Слід поставити питан-

ня Головополітосвіті й Держвидав УССР, що саме вони зробили задля того, щоб українська мова на майбутні свята революції лунала теж, як мова Жовтня?

Що вони дадуть українським робітникам і селянам?

З відомостей, які маємо, видно, що в цих інституціях ця справа стоїть надзвичайно кепсько: жодної підготовчої роботи не зроблено, нікому й нічого не замовлено, в усіх справах товариші, що там працюють, очевидно, здаються на приватну ініціативу.

На мою думку, це було би великою помилкою: дати таких подарунків жовто-блакитникам, як мова мас українського народу,— не слід. Я буду дуже радий і гадаю, що не сам я тільки, а й багато робітників та селян зрадіє, коли Головополітосвіта й Держвидав доведуть, що наші відомості помилкові.

Бо ж і українська мова повинна бути мовою Жовтня?

1922

УЧИТЕЛЬ — АГРОНОМ — КООПЕРАТОР

Про дальший поступ вперед, до соціалізму, нам не можна було б поважно говорити, коли б ми в нашій, переважно селянській країні не розв'язали питання про сільського вчителя, агронома й кооператора. Нам для соціалізму треба проробити ще цілу культурну революцію в масах нашого малограмотного сільського населення, треба проробити революцію в самому його господарстві, замінивши форми землеустрою, землекористування й техніку сільського господарства. Розуміється, це завдання на довгі роки, що вимагає обережності, терплячості й витриманості, бо здійснювати його можна лише поволі, планомірно, врівні з розвитком інших галузей нашого господарства. Але підготовлювати й частково переводити ці завдання мусимо вже зараз. І починати мусимо якраз з підготовки сил, що зможуть це завдання виконати, тобто з радянського вчителя, агронома й кооператора.

За часи царату виховалися цілі покоління вчителів, агрономів і кооператорів. Буржуазно-поміщицький лад, куркулячо-попівське оточення, в якому була ця сільська інтелігенція і з якого вона здебільшого й виходила, — ці покоління покалічили, вихолощили, звузили їх світогляд, зробили в кращому разі ідеалістично-настрояними лібералами. Старому вчителеві, що звик до «отця-законовчителя», приписів урядника і куцої шкільної програми, старому агрономові, вихованому у дусі «зем-

ської агрономії», вузькому фахівцеві, зв'язаному нитками громадського життя лише з тими, що могли його послугами користуватися (тобто куркулями й поміщиками переважно), старому кооператорові, що в кращому разі наївно вірив у можливість досягнення соціалізму шляхом кооперації, яка нібито стиратиме класові суперечності, і насаджував собі «потребиловки» та артілі,— всім їм надзвичайно важко в масі проїнятися своїми новими завданнями, не дивлячись навіть на щире бажання.

По-суті, головну нашу увагу повинен притягти сільський учитель, і це не тому, що агроном і кооператор для нас менше важливі. Про це нема й мови. Коли у нас культурність сільського господарства ще нижча, коли ми проти наростання реакційної куркулячої, крамарівської приватно-капіталістичної стихії конче повинні висунути елементи колективізму в господарчому житті села, що є в кооперації,— говорити про другорядне значення агронома й кооператора — значить говорити дурниці. Справа тут не в першорядності чи другорядності, а в самому характері роботи. Наш радянський сільський учитель — категорія сільського інтелігента найбільш поширена — повинен одночасно бути й агрономічно-грамотним і свідомим учасником кооперативного будівництва. Тобто він у мінімальній степені, на мінімальну округу, але повинен бути одночасно й порадником селянства по агрономії і активним кооператором.

Нема чого гріха крити — досі велика частина наших учителів частіше й більше була зв'язана із церковним криласом, аніж із радянським громадським життям і більше тямла у суперечках між автокефалістами й тихонівцями та живоцерковниками, аніж у культурі сільського господарства. Це — ганебна спадщина, і її ми мусимо ліквідувати, мусимо зробити якраз навпаки. Конкретно це завдання могли би поставити собі численні курси для вчителів, яких завжди багато влаштовується на місцях влітку. Нашого вчителя мусимо більше втягти в наше господарче будівництво, як його мусимо втягти взагалі в наше радянське громадське життя.

На цьому пройде природний одбір учителів — громадян, що будуть кадром, який поповнятимуть нові покоління нашої сільської інтелігенції, що йтиме від плуга й заводу через робфаки й різні школи до культурної, в широкому розумінні цього слова, до громадської роботи на селі й вестиме останнє до соціалізму.

2 червня 1923 р.

«УКРАЇНІЗАЦІЙНИЙ КУРС» РАДВЛАДИ И СХІДНОГАЛИЦЬКІ ПАТРІОТИ

Національна політика Радянської влади притягає пильну увагу преси в сусідніх країнах. Особливо пильно стежать за переведенням так званої «українізаційної політики» газети всіх напрямків у Галичині. Орган галицьких народовців, сорокалітнє «Діло», присвячує розглядові і оцінці цього курсу три передові статті підряд.

Народовці, органом котрих є «Діло», були головною партією з-поміж буржуазних і дрібнобуржуазних українських угруповань в Галичині, що в свій час створили так звану Західноукраїнську народну республіку, і тому варт зупинитися на їхніх думках і метикуваннях у оцінці національної політики Радянської влади.

Не будемо зупинятися над фантастичними відомостями про характер українізації на Україні, що нібито так притьмом переводиться. По інформаціях «Діла» на Україні з першого вересня заборонено всі російські газети, крім одної (чомусь-то) київської «Пролетарської правди». Не цікавить нас і виклад «історії революції» на Україні, зроблений за новітніми «Іловайськими» — за Грушевським, Винниченком, Шаповалом, Донцовим і іншими, з дозволу сказати, «істориками», хоча в цьому викладові любитель гумористики може знайти багато своєрідних «пояснень» політики більшовиків в різні часи та ролі українських патріотів. Не будемо зупинятися і на тому, як галицькі назадники пробують зрозуміти та й другим пояснити нову економічну політику Радянської влади, як вони зображують, нібито нова економічна політика є визнання соціальної революції

утопією. Це все ми читали на шпальтах білогвардійської преси різних напрямків і гатунків незчисленну кількість разів.

Далеко цікавіше простежити, як галицькі буржуазні політики малюють собі перспективи сучасного «українізаційного курсу» Радянської влади. Перш за все:

«Українські постулати, здійснення яких ми вважаємо необхідним, — пише «Діло», — поділяються на дві частини: вони складаються з політичних домагань, а з другого боку, до їх числа належить певна сума національно-культурних вимог. З цих двох частин наших постулатів заздалегідь треба відкинути можливість здійснення при теперішньому більшовицькому, українізаційному курсі наших політичних домагань. Здійснення цих останніх має своєю премією таку організацію державного ладу, при якій цей останній давав би можливість виявлення і здійснення волі українського народу».

Припустимо, що сучасний державний лад, який так не задовольняє галицьких націоналістів, справді не виявляє і не здійснює волі українського народу. Спитаємо у них, як же вони розуміють це виявлення і здійснення? Відповідь дається в цій же таки статті: найбільше розчаровує галицьких патріотів у сучасному українізаційному курсі те, що:

«...влада по старому має залишатись в руках Комуністичної партії, переважаючий вплив і значення в державних органах має належати робітникам...

...більшовики, ставши на ґрунт ревізії військового комунізму, раніш у сфері господарській, а тепер національній, разом із цим твердо обстоюють заховання державної влади за ними, в жаден спосіб не хочуть допустити до державної влади інші групи, інші класи».

Цілком правильно, панове народовці! Радянська влада є влада робітників і селян. Ніяких інших класів і груп до неї не допускається, хоч як би це не подобалося нафтовим політикам, адвокатам, докторам і попам з «Діла». І тут, коли вони розуміють здійснення і виявлення волі українського народу в формі буржуазної, отамансько-попівсько-адвокатської народної республіки, перспективи їхні, щодо українізації, не помилні. Такої «українізації», якої вони хтіли би, у нас нема і не буде.

Не краще малюють собі вигляди політики з «Діла» із «українізаційним курсом» Радянської влади в сфері культурній. На їхню думку: «ставши на ґрунт справжньої допомоги розвитку нашої культури і здійснення наших культурних домагань, більшовики мусили б прийняти українську культуру такою, якою вона є, якою вона склалась в результаті свого органічного зросту, дати їй можливість вільного дальшого розвитку».

Іншими словами: Радянська влада мала би дати права горожанства «культурі» отамансько-бандитської романтики, чорносотенно-шовіністичних писань, автокефальних молитов, тупих метикувань оскаженілого націоналіста-куркуля (згадаємо хоча б «Катехізіс України», де чорним по білому писалося, що «всі люде тобі брати, але поляк і москаль то є найбільші твої вороги!») Адже ж все це українськими націоналістами в свій час, та й зараз, визнається за «українську культуру», за її здобутки!

Один запеклий самостійник-гетьманець, Отаманський, ще до революції висловлював свій погляд на українську культуру так: «Перемога української культури буде тоді, коли будуть українські проститутки, церкви, військо — і навіть повітря буде просякнута українським духом». Недалеко від цього погляду одійшов славнозвісний Микита Шаповал, що в останній книжці «Нової України» зв'язує «перемогу української нації» з тим, що вона матиме власні (конче власні) військо, промисловість, торг, церкви і т. ін... Коли так розуміти «українізацію в культурній галузі», то тут справді перспективи цієї українізації, доки існує Радянська влада на Україні, незavidні. В цьому ми цілком погодимося з політиками «Діла».

Погодимося ми і з тим твердженням, яким вони хотіли когось налякати із своїх читачів: що «розвиток української культури для Радянської влади є не самоціллю, а засобом» і що «більшовизм ходить, власне, не про допомогу українській культурі, як такій (з українськими церквами й проститутками? — В. Б.), а про допомогу цій культурі остільки, оскільки вона має революційний характер і зміст». Так! Українська культура

(коли її розуміти навіть не як «культуру» буржуазії, мілітаризму, розпусти і визиску) — не є для Радянської влади самоціллю. Вона є засобом для поліпшення матеріального і духовного стану робітників і селян на Україні. Вона є засобом поступу і розвитку творчих сил робітничо-селянських мас, придушених пануванням поміщиків і буржуазії з їхньою псевдокультурою.

Погодимось ми з політиками із «Діла» іще в одному: що Радянська влада не зможе зараз уділяти на розвиток української робітничо-селянської культури, як і взагалі на культурну роботу, стільки матеріальних засобів і коштів, скільки на це при інших умовах треба було уділяти. Але річ тут не йде про бажання чи небажання. Хоч як би ми хотіли всі свої сили віддати мирній культурній праці, не зможемо цього зробити, доки не зліквідована господарча руїна і одсталість в наших країнах, доки існують ворожі робітничо-селянському визволенню сили, доки вони змушують фактом свого існування і нас бути готовими до боротьби.

Закид же в тому, що темп розвитку української робітничо-селянської культури буде слабим із-за браку в радянському суспільстві українських культурних сил, український робітник і селянин каменем поверне в обличчя тих, хто хоче спекулювати своїми знаннями (зокрема української мови і українознавства), примусити його для «прискорення темпу розвитку української культури» погодитися на поділ і здачу влади своїм соціальним ворогам. Не піддався він на цю спекуляцію на Україні Радянській, буде так, раніше чи пізніше, і на Галицькій Україні.

Цей час, очевидно, не за горами. Політика Радянської влади в національному питанні, очевидно, робить вплив на трудові кола суспільства у Східній Галичині, коли політикам із «Діла» доводиться «вопіяти»:

«При всій цій ситуації годі особливо захоплюватися теперішньою полосою українізації...»

Бо голос їх скоро лишиться голосом вопіюючого в пустині.

28 вересня 1923 р.

ВАЛЕРІАН ПОЛЩУК. РАДІО В ЖИТАХ.

ПОЕЗІЇ 1922 — 1923 р. «КНИГОСПІЛКА», Х., 1923

Письменник повинен не тільки писати. Мусить він уміти й критично ставитися до написаного. Мусить уміти обробляти (і головне) нищити те з своїх писань, що не вдалося, або, може, й вдалося (щодо художності форм, точності передачі настроїв автора), але непотрібне для читача. Особливо для письменників, що зв'язують себе з робітничо-селянськими масами, обов'язкове останнє. Коли паничам, панночкам, що знічев'я бавилися віршописанням, ще й пристало видавати свої «твори» з описами інтимних переживань (нікому, крім вузького кола «кузин» і «кузенів», не цікавих) та всяке написане лико «пхати» в друковану «строку», то зовсім не пристало це робити письменникам революції.

Для письменного панича чи панночки книжка з кількома там сторінками тексту — це насамперед їхня книжка, книжка, котрою вони ущасливлють світ, — а чи зрозуміє отой «світ» їхні високі думки й шляхетні почування — це вже річ другорядна. Для письменника, що зв'язує себе з новим суспільством і революцією, — головне читач. Книжка — для читача, а не просто собі.

Ці азбучні істини, на жаль, не цілком засвоєні нашими молодими письменниками. Особливо це мусимо сказати про Поліщука.

Є це, безперечно, талановитий поет. Маємо у нього низку блискучих, яскравих творів — цінних придбань для літератури пролетарської революції. Але їх глушить бур'ян необробленого, непродуманого, випадкового, неусталеного, незгармонізованого з ідеологією автора

(автор — «гартованець»), а іноді і просто суперечного їй.

Нова книжка В. Поліщука має дуже багато такого, що може цікавити хіба колишнього автора його рідної біографії. Такі вірші, як «Огонь любовний», «Подивись на мене, Йольцю», «Стихийна радість», «Ліда», «В розлуці», «Любовна лірика» і т. п. — сміливо могли б лишитися в інтимному альбомі автора і близьких йому осіб. Ні для «радіо», ні для «житів» вони не дадуть нових вартостів. Проте, коли у «Книгоспілці» знайшлися вже зараз зайві кошти для видання такого роду творів, а у автора — охота їх пускати в світ, чому й ні. Справа їхня, і про те варто ставити питання в іншому порядку.

Низка віршів з нової книжки В. Поліщука відбиває імпульсивність переживань автора і його неусталеність. Трудно згармонізувати таке:

...Жовтень розгорнув
Гарячі груди батьківської ласки
Усім робітникам.
Щоб живчиком забилась до повстання
Робітнича кров,
Щоб серце світове, немов зірниця, крильми
У захваті громохкім тріпотіло,
І щоб рознесло блиском бунт,
У горний холодець із гніву і покори,
І знищило його по всіх світах...

(«Всесвітня революція»)

Із отаким «горним холодцем» покори, фаталізму й індивідуалізму:

Я вії опустил, заснув
У хвилі сонних умірань.
Щоб уві сні поцілувать весну,
Як сонце крізь вікно герань.

(«Пісня вітру»)

Я кожну мить
Боюся згубить тебе,
Бо ти моя ранкова радість,
Як огника, в руках несучи
Надвір із темної кімнати.

Як ніч і вітер...
Ох, хоч би не заглянув він тепер
У мій сумирний захисток з картонним дном,
В тонкий рожевий мій ліхтарик:
Загасне вогник — в серце вдарить,
І стане темно навкруги...

(«Непевність»)

Город, червоний помідор
І кукурудза спіла,
Пожовклий соняхів докор
Покора вже посіла.
Мовчить дозріла бузина,
Схилила чорні грона,
Чекає, жде, мов п'є до дна —
Що скаже міць червона?
І я мовчу, і я вже жду,
Що прийде, приголубить,
Немов трава суху межу,
Земля мене полюбить...

В книжці є немало гарних, сильних, вартих «гартування» рядків. Але вони губляться. Книжку, такою, як вона є, можна було б не видавати...

Не зовсім до речі в такій книжці й портрет автора.

7 жовтня 1923 р.

НЕ ПРО «ЗАБОРОНЕНІ ТЕМИ», А ПРО ЕЛЕМЕНТАРНІ ЗАСАДИ

(Відповідь товаришеві Сонцвітові)

Залишаючи на інший раз докладнішу відповідь товаришеві Сонцвітові (бо на нашу думку постановка ним деяких питань варта детальної відповіді), зараз обмежимося основним.

Перше: неправильно поставлено питання: «про заборонені теми». Не «заборонені теми», а «непотрібні зараз твори». Письменник не є «еоловою арфою», несвідомим дзеркалом всього, що відбувається в суспільстві. Не є він і панночкою, що вишиває «візерунки» на рушниках для себе й рідні. Всі теми «дозволені» — справа в тому, коли, яку, для кого вибрати з них, як її розгорнути, який зміст вкласти у твір. І тут для письменника, що зв'язує себе з пролетаріатом, не є обов'язковим зразком все те, що є в пролетаріатові сьогоденного. Є сила пісень з еротичним змістом. Але є ще і п'яницькі пісні і пісні наскрізь просякнуті «матерщиною». Чи значить, що письменникові пролетаріату треба наслідувати таким зразкам? Відповідь ясна: письменник пролетаріату не є несвідомим дзеркалом всього, що є серед робітництва, чи взагалі в його суспільному оточенні. Він є свідомим організатором думок і почувань читача. І свідомість письменника, як організатора думок і почувань, отже організатора суспільства, — виявляється зараз у тому, що саме й коли він вважає потрібним друкувати. Азбучна істина, якої товариш Сонцвіт уперто не хоче зрозуміти. І правим був я, коли зауважив, що в останній

книжці Поліщука багато матеріалу, потрібного не широкому читачеві, а хіба майбутньому біографові автора книжки та дослідувача психології людей нашої доби на підставі «людських документів».

Друге: правильним є твердження товариша Сонцвіта, що «пролетарський поет не є фокстер'єром радості». Це така істина, як і те, що в нас іще нема комунізму. Поет пролетаріату в своєму особистому житті є людиною нашого часу. Але чи вважає товариш Сонцвіт літературну роботу навіть лірика «особистим життям»? На нашу думку, вона є суто громадською діяльністю з того моменту, як написане дається ширшому загалові читачів і слухачів. І тут у нас критерій до художніх творів той самий, що і до публіцистики, що і до всякого друкованого слова, освітлюємо всі питання, викриваємо цілу правду, але рішуче боремося з настроями підупаду, пасивізму, розхлябаності, дохлятини в нашому робітничо-селянському суспільстві, особливо в часи гострої класової боротьби, що в них живемо й довго житимемо. Не просто говоримо: «трудно нам, але живеться», — але направляємо думку і почуття до того, як би із сучасних умов вирватися. Розмови про «ходулі», «неприродність», «однобокість» і т. п. тут ні при чому. Завдання митця, майстра слова якраз у тому, щоб зуміти всебічно і природно, без «ходуль», підійти до читача і твором своїм організувати, але не дезорганізувати його думку, почуття. Щодо оперування з методом «від протилежного» — то з ним оперувати не кожен уміє. Зброя це — гостра, і з нею поводитися треба обережно. Особливо в ліриці, де так легко, замість «агітації від противного», дати просто саме «противне».

1923

ДЕЯКІ УВАГИ ДО ПРОПОЗИЦІЇ «АСПАНФУТ»

I. Історія питання

Історія питання про жовтневий блок мистецтва така: в № 2 «Літератури, науки, мистецтва»¹ з'явилася передова стаття «Час наспів», що на підставі голосів з місць (зокрема — листа товариша Досвітнього) зняла питання про потребу координації сил і з'ясування позицій угруповань революційних робітників мистецтва й науки. Відповіддю на цю думку був заклик ініціативної групи з асоціації панфутуристів та театрального об'єднання «Березіль» про створення жовтневого блоку мистецтва. Третім етапом були наради представників згаданих організацій спілки пролетарських письменників «Гарт», спілки селянських письменників «Плуг», спілки «Гарт» аматорів робітничого театру та роботи комісії з представників цих організацій.

Внаслідок обговорення справи в комісії виникло кілька конкретних пропозицій. Одну з них, сформульовану на письмі представником асоціації панфутуристів, вміщується сьогодні². Другу, що має вигляд конкретної пропозиції представників «Гарту» і «Плуга» (зміст котрої подано в передовій статті попереднього «ЛНМ»), комісією ухвалено. Передбачає вона створення блоку (поки що без якихось організаційних форм), товариську дискусію і єдиний фронт проти контрреволюцій-

¹ 14 жовтня 1923 р.

² Мова йде про пропозицію М. Семенка, що згадується нижче в цій статті.

них, антимарксовських елементів у культурі. Справа вступає в новий етап розвитку, саме — товариської дискусії, вияснення позицій і взаємин різних груп. В них почалося детальне обговорення справи, і матимем скоро, очевидно, авторитетні інформації про наслідки його, що йтимуть від організацій.

Поки ж що, в порядку обговорення торкнемося окремих питань, зачеплених М. Семенком.

II. Система панфутуризму

В пропозиції М. Семенка маємо дещо спільного з тим, що говорилося в відозвах, деклараціях, маніфестах попереднього періоду («Семафор у майбутнє», «Катафалк мистецтва»). Наша критика тими документами не зайнялась, на них не звернула уваги. Головною причиною того був якраз їхній тон, спеціально розрахований на скандал, лайки критики і... рекламу. Галасування примусило лише витримано чекати, поки замість крику почуто буде ясну думку, позитивну програму. Зараз уже є про що говорити, говорити можна, є спільні точки. І тепер треба, хоч побіжно, зупинитися на документах «системи панфутуризму».

Ось її гасла, основні точки:

Мистецтво є пережиток минулого. Привид блукає по Європі — привид футуризму. Футуризація мистецтва є загибель мистецтва. Панфутуризм є ліквідація мистецтва. Смерть мистецтву. Хай живе панфутуризм. Поглиблюючи революцію в мистецтві, панфутуризм готує ґрунт для конструкції. Конструкція є метамистецтво. Метамистецтво є синтез деформованого мистецтва зі спортом. Пролетарського мистецтва не може бути, бо пролетаріат є раса майбутнього, в майбутньому ж мистецтву немає місця. Тоді буде метамистецтво, а зараз — панфутуризм — продовження футуризму, мистецтво переходової доби.

От це — гасла панфутуризму.

Виходячи з того, що розкладається буржуазне суспільство, вичерпавши свої творчі сили, завівши культуру, цивілізацію в глухий кут, — робиться висновок:

мистецтво вмерло, місця йому в комуністичному суспільстві нема.

Чи буде мистецтво при комуністичному суспільстві і в яких воно формах буде, як і взагалі, в які форми ввійдеться культура тоді — для будівника суспільства питання не актуальне. Актуальне воно для митця, відірваного від життя й суспільного будівництва, бо справа йде про можливість мати патент на «творця» речей для поколінь. Іншими словами — опрeдiлюється право «митця» (в розумінні — «жертва мистецтва») на дальше існування і внутрішнє виправдання того існування.

Звідси — тон скаженої ненависті до мистецтва загалом (а не до буржуазного). Звідси бажання його поховати першим і... взяти патент на майбутню його форму (панфутуризм, метамистецтво).

До розуміння плехановського постулату («мистецтво — засіб, а не самоціль») панфутуристи прийшли дорогою мистецтва буржуазного, його розкладу, їхні колеги на заході — дадаїсти — тою ж дорогою дійшли теж до самоліквідації мистецтва, заведення його в кут індивідуалістичного анархізму. Між дадаїзмом і панфутуризмом — спільність шляху мистецького. Різниця між ними опрeдiлилася різницею умов суспільного оточення. Дадаїзм — доведення мистецтва до абсурду, до повного відкидання всяких принципів у змісті і формі, до «нічого», до визнання принципу «чого моя нога хоче» — в умовах буржуазного суспільства так і лишився в глухому куті анархічного бунту. Панфутуризм в умовах суспільства радянського дійшов до визнання основного положення марксизму і до орієнтації на комуністичну культуру.

Але поза тим це визнання не зробило ще цілу «систему панфутуризму» марксівською. Лишилися «хвости», нерозрубані зв'язки з минулим — з футуризмом, продовженням котрого є панфутуристи, з течією в мистецтві й літературі, котру породило буржуазне суспільство останньої доби капіталізму.

Справа, звичайно, не в тім, чи називати мистецтво переходової до комунізму доби пролетарським (по імені класу, що в тій добі є найактивніший творчий чинник), чи звати його панфутуризмом («сефутуризмом»).

Про це можна сперечатись, але це не основне. Справа і не в тім, що, на думку панфутуристів, саме «футуристична революція» приведе мистецтво до конструкції, до будівництва. Про це можна, як є час й охота, вільно собі дискутувати.

Основне в «системі панфутуризму» — це 1-е: визнання митцями, фахівцями мистецтва переваги життєвих, суспільних завдань над мистецькими, фаховими (і це робить можливим об'єднання з асоціацією панфутуристів у блок на марксівському ґрунті) і 2-е: асоціація панфутуристів підійшла до суспільних завдань мистецтва від мистецтва і тому не позбулася ще рис анархічного індивідуалізму як у своїх теоріях, так і в своїй практиці. Це було підкреслено під час переговорів про жовтневий блок представниками «Гарту» і «Плуга»¹, це визначає характер дискусії й місце елементів з «Аспанфуту» в тому єдиному об'єднанні будівників комуністичної культури, перехорова стадія до котрої є жовтневий блок.

III. Новий етап панфутуризму

Життя примусило український футуризм, що зріс на ґрунті розкладу старого мистецтва, приєднатися до революції. І не вірити революційності панфутуристів — нема підстав. Але може бути революційність, що походить від одчаю, — і тоді вона виливається в бунт декласованого, люмпенського елемента. Такою революційністю проїнято «систему» панфутуристів, не зв'язану зовсім із будівничою роботою революційної партії, радянського суспільства.

Це ми, гадаємо, довели в попередньому розділі, де говорили про «систему панфутуризму». Але зараз нам уже треба б говорити про нове в «системі», про значні зміни в ній (дехто з товаришів запевняє, що це зовсім нова система)...

¹ Взагалі представники «Гарту» й «Плуга» виступають єдиним фронтом, хоча взаємини їх між собою й погляди на розмежування роботи і їх характер зовсім не такі, як їх малює М. Семенко.

Не маємо ще точної формулювання того нового, тих змін, крім хіба інформації про те, що поруч із деструкцією «Аспанфут» вводить «екструкцію», «конструкцію» і «обструкцію»... Деякий матеріал дає хіба заява М. Семенка в справі жовтневого блоку. На ній зупинимося.

Перше — треба відзначити вже поступ у порівнянні з тим анархічно-деструктивним одчайдушним закликком до погрому мистецтва взагалі, а не розгрому буржуазного лише. Хоча і в досить плутаній формулі («Аспанфут» дивиться на мистецтво деструктивно, лише з точки зору його використання) (??), але вже визнається konieczність існування мистецтва в нашу добу.

Друге — це визнання мистецтва не якоюсь окремою цілком галуззю діяльності людського духу, але часткою культури загалом і щільного зв'язку мистецтва з наукою, технікою і т. д. Для марксиста, правда, це не Америка. Але «Аспанфут» з виглядом винахідника проголошує гасла наукової організації праці, американізму, перемоги розуму над емоціями й т. п., намагаючись усе це покрити «системою панфутуризму». В цьому захопленні є позитивне і його слід вітати: «небожителі» з мистецького Парнасу нарешті зіткнулися з живим життям — і радість їхня, їхнє захоплення зрозуміле, хоча спроби втискати техніку, наукову організацію праці, спорт, все будівництво культури й нового побуту нового суспільства в ятку футуризму (хоча й «пан») — можуть викликати лише усмішку.

Позитивним явищем є й ненависть панфутів (як усяких неофітів) до атрибутів старого буржуазного мистецтва: естетизму, замилювання формою, інтелігентським психологізмом — хоча перехід від них до одного барабанного галасу в писаннях і не можна вітати. Але поруч із позитивним в аспанфутуристів маємо негативне. Воно походить з того, що це все група митців, а не громадських робітників, хоча й підійшли панфутути до громадської роботи.

Говорячи про жовтневий блок, М. Семенко, наприклад, пише, що його слід будувати на підставі об'єднання організації «не різного фаху, а різних підходів

до мистецтва»... Хороший марксизм, що в марксіівському будові припускає різні підходи!..

Будуючи (в повітрі) складні системи сполучення різних галузей мистецтва й науки, в той же час категорично одмовляються від всякої громадської роботи, одмовляючись від пропагандистських, демонстраційних і студійних вечірок-диспутів («колупання в мистецтві»), покладаючись на те, що письменники, актори й інші митці можуть, очевидно, з власної геніальної душі взяти все потрібне для того, щоб обдарувати суспільство матеріалом і теоріями творення «нового побуту», «нового суспільства». Для «Аспанфуту» та істина, що зародки елементів нового криються в старому, як метелик у коконі,— невідомі, і вони аж занадто звисока поглядають на чорну роботу агітації, виховання молоді, сполучення з думкою звичайного собі рядового робітника й незможника, що є якраз база творення нового суспільства з новою культурою.

Нарешті, панфутути все ще перебільшують роль мистецьких і культурно-творчих організацій загалом. Тут ще не обрубано хвостів із минулим. Хоч яка поважна робота культурників, проте в нашу добу, добу боротьби за Радянську владу, при умовах капіталістичного оточення, роль різних мистецьких і загалом культурно-творчих організацій і об'єднань — підпорядкована єдиному керівництву єдиної організації, що провадить боротьбу за нове суспільство й погоджує роботу в різних галузях не лише культури, але й господарства й політики. Говоримо про Комуністичну партію, що об'єднує в собі чи під своїм керівництвом революціонерів-руйнівників старого й будівників нового суспільства. Її тактика, лінія її роботи обов'язкова для всякого, хто говорить про свою причетність до будовання комуністичної культури. Звідси — і помилки аспанфутів у тактиці: галас проти радянського фронту культури, направлено вистрям у бік фашизму й чорної реакції; заперечення пропагаторської студійно-демонстративної роботи; намагання осередок жовтневого блоку організувати конче в Києві («центр мистецьких надбань»), а не в Харкові, що є осідок центрів радянського і партійного; вбачання в пропагаторській роботі «Гарту»

й «Плуга» «конкуренції», нетерпиме відношення до студій останніх і до харківських часописів.

Отже, «новий» панфутуризм мало чим відрізняється від «панфутуризму попередньої доби», як голосно люблять висловлюватись товариші панфути. Проте повільна еволюція їхня дає все ж підстави для блокування з ними культурно-творчих організацій, що в основу своєї роботи поклали не «мистецьку систему», а єдину лише програму Комуністичної партії. Справа йде лише про умови, форми й наслідки блоку.

Грудень, 1923 р.

«ГАРТ», «ПЛУГ» І ІНШІ ОБ'ЄДНАННЯ

Зупинімося на деяких з конкретних питань, зачеплених в пропозиції товариша Семенка й дискусіях про жовтневий блок. На деяких, а не на всіх, бо дещо (як наприклад потреби об'єднання всіх революційно-марксістських переконаних робітників культури в якійсь одній культурно-творчій організації), на нашу думку — загальна істина, а дещо (наприклад створення осередку такої організації не в політичному центрі України) не варте й критики.

Перше, що варто обговорити — це справа взаємин «Гарту» і «Плуга». Треба признати, що між «Гартом» і «Плугом» існує розбіжність розуміння ролі кожного з них, розподілу роботи і взаємин. Щоб освітити цю розбіжність, доведеться ще вертатися до цієї теми. Зараз же спробуємо дати основні моменти.

В статуті «Плуга» говориться про дослідження й допомогу вияву колективної творчості революційного селянства й окремих революційних селян. Це є основою діяльності спілки, мета котрої — створення соціалістичної культури. Платформа ж «Плуга», в основу котрої покладено платформу спілки пролетарських письменників «Октябрь» (на тій підставі, що революційне селянство є, мовляв, резерв пролетаріату і тому повинно мати ідеологію пролетаріату), перехиляє центр ваги роботи спілки в бік роботи серед бувшого селянства, його пролетаризованих елементів. Звідси й певна невиразність, подвійність обличчя спілки: не то спілка пролетарських письменників, що колись мали зв'язок із селом і пишуть для села, не то спілка письменників-револю-

ційних селян, відмінних від пролетарських, коли не основами ідеології, то психологією.

В процесі розвитку «Плуга», оскільки можна уловити загальну лінію, перемагає перша тенденція: стати спілкою пролетарських письменників селянського походження, що ставлять собі завданням писати для села. Зрозуміла річ, що в країні, де вся революція — «це селянин, що став пролетарем, на селянина спирається й намічає шлях», така тенденція повинна привести до кристалізації «Плуга» в цілком пролетарську комуністичну організацію, з роботи котрої поволі повинні будуть випасти специфічно селянські моменти. Звідси й погляд на взаємини з «Гартом» і визначення «Гартові» ролі, обмеженої роботою на заводах серед індустріального робітництва лише.

«Гарт» же стоїть на іншій позиції. Вважаючи, що специфічна робота письменника (письменник пише, а твори його читаються читачами, що живуть і на селах, і на заводах, і в центральних районах великих міст, один і той самий письменник сьогодні напише для селян, завтра для робітників, позавтра для дітей) не дає підстав для спілкування за ознакою «територіальною» (місто й село), а лише за ознакою спільності ідеологічної (одкидаючи й спілкування за ознакою формалістичною, чи то пак по підході й методах роботи, як пропонують панфутуристи), ставлячи собі завдання об'єднати всіх пролетарських письменників, письменників, що твердо стоять на ґрунті революційного марксизму, особливо членів партії й комсомольців, без огляду на їхнє походження з міста чи села, на ступінь умілості й шар читачів, на котрих розраховані його твори. Пролетарський письменник, в визначенні гартованців, це не той лише, хто пише для пролетарів читачів, і не той, хто пише лише про пролетарів, завод, машини, і не той лише, що сам працює на заводі чи походить з пролетарської родини. Пролетарський письменник — це той, хто пише від пролетаріату, на основі пролетарської ідеології пером пророблиє революційну, комуністичну роботу в цілому суспільстві, направляючи свою увагу туди, куди потребує революційна стратегія й інтереси революції.

Така позиція примушує «Гарт» неприхильно дивитися на спроби «Плуга» кристалізуватися в другу спілку пролетарських письменників як на непотрібне розпорошення й ослаблення сил та залишення без організації й вияву творчості революційного селянства, що хоча й може ставати в основному на позиції пролетаріату, утворюючи з ним спілку та визнаючи його провідництво в революції, та не визнаючи його відмінних ознак у психології, що не може не накладати яскравого відпечатку на характер творчості селян-революціонерів, котрі в нашій країні повинні мати неабияку організуючу роль.

Отже, розв'язати спірне питання про роль «Плуга» й «Гарту» та їх взаємини можна так: або «Гарт» і «Плуг» розмежують свою роботу приблизно по тій лінії, по якій розмежована робота профспілок і комнезамів, або «Плуг» оформиться в спілку пролетарських письменників і постане питання про злиття обох спілок в одну. Правда, до «конкуренції», про котру говорить М. Семенко, між цими двома спілками поки ще не дійшло, і справа взаємин між ними гостро не стоїть, але над зачепленим питанням і гартованням і, особливо, плужанам варто подумати.

Друга справа, над котрою варто зупинитися, є справа ролі і взаємин різних театральних об'єднань всіх діячів театру, що ставлять собі завданням роботу з кону театру над перетворенням суспільної свідомості на комуністичну.

Існує кілька українських революційних театральних об'єднань. Головніші з них: «Березіль», франківці. З них «Березіль» — щось подібне до «театрального кооперативу», об'єднання артистів, зайнятих у кількох майстернях «Березоля», а франківці — колектив артистів Державного театру ім. Франка.

Всі ці об'єднання, з котрих найдавніше й найбільше здекларувало свою громадську позицію об'єднання михайличенківців, в роботі своїй виразно стоять на революційному, на радянському ґрунті. Але кожне з них є мистецьке об'єднання, в основі кожного з них покладено формальний момент.

Це все — різні мистецькі «школи», що одна одній

ворожі, одна одну вважає або колективною «клоунадою», або «нутрянню творчістю видресированих манекенів», або ще чимсь не менше замашним... Поскілки цей формальний момент сильний — постільки створюється сприятливий ґрунт для притягання в колективи талановитих прихильників того чи іншого формального методу роботи без огляду на їхні політичні переконання й погляди на суспільну роль театру. Отже, громадська свідомість таких «колективів» опріділюється ступенем її у їхніх керівників чи керівничих осередків. Для театрів, як певного роду підприємств, куди робітники підбираються за фахом, а не переконаннями, — це річ цілком природна. Але об'єднання такого роду театральних колективів до купи в цілому їх складі не розв'язує справи про дійове, войовниче, активне об'єднання діячів театру, революціонерів в своїх політичних переконаннях, а не в мистецьких напрямках. І зрозуміла річ, що тимчасом, коли брати на увагу лише ці об'єднання, можна говорити тільки про товариську дискусію між ними й недопущення переходу її в нетовариські, гострі тони та про якийсь контакт на випадок потреби спільного виступу, а не про механічне сполучення всіх об'єднань у якусь одну організацію.

Але, крім цих театральних об'єднань, — є одне, молоде, котрого я не згадав. Це спілка «Гарт» аматорів робітничого театру». Завдання її — з'єднати в одній організації діячів (аматорів — у широкому розумінні — активних прихильників) робітничого (знову ж таки — не лише з робітників, не лише для робітників, з темами п'єс не лише з робітничого життя, — а просякнутого робітничою, комуністичною ідеологією) театру. Завдання спілки — створити новий репертуар, виховати, загартувати нового актора — громадського діяча, котрий розуміє, що форму, фактуру, постановку опріділяє не він сам з власного бажання, а ступінь придатності іменно тої, а не іншої форми чи методу для впливу на певну масу глядачів (відмінну від іншої культурним рівнем, психологією etc). Підхід її до мистецтва — використання всіх методів мистецької роботи, всіх досягнень мистецької техніки, всіх надбань різних мистецьких шкіл і вдосконалення їх більше

й більше для єдиної мети — творення нового суспільства, суспільства комуністичного з театрального кону. Гартованці об'єднуються не школою і не підприємством — лише переконанням. Вони можуть (і повинні) бути й серед березольців, і серед франківців, і по всіх невеличких акторських колективах, і по всіх робітничих та селянських аматорських гуртках. Їхня участь, їхня робота — буде розкладовою лише для тих колективів, у котрих революціонізм і радянство — гола фраза, для справді ж революційних об'єднань театральних буде вона лише зміцненням їхньої позиції й очищенням повітря від специфічно «мистецького» смороду індивідуалізму, гризні, інтриг і конкуренції.

Цього не зрозуміли в Києві панфутуристи й березольці, категорично заперечивши введення представника «Гарту» навіть в комісію, що радила в справі жовтневого блоку, бо, мовляв, «Гарт» — це лише «підприємство» спілки пролетарських письменників «Гарт»...

Чим скорше зрозуміють всі діячі театру революціонерів помилковість позиції киян в справі «Гарту», тим активнішою буде робота в цьому діячів театру комуністів, — тим скорше на ділянці театру буде здійснено справжній революційно-марксівський фронт, тим успішніше буде йти його праця й боротьба з власницькою психологією, індивідуалізмом, пасивністю, здохлятиною...

Нарешті — останнє: справа організації «Комункульту». Ідею, гасло можна і треба пропагувати. Щождо втілення її в життя — то це справа, очевидно, ще не сьогоднішнього дня. Справа не в прекрасній схемі організації і не в назві її, а в кристалізації сил і в конкретній роботі. Можна мати прекрасні схеми роботи, плани, гасла — і не робити нічого або майже нічого.

Всеукраїнський Пролеткульт до схем і планів має ще клуб, будинки, господарство, крамницю й матеріальну допомогу — і за півтора в гаком роки «роботи» зробив... постановку «Газ'а» «по Кайзеру». «Плуг» і «Гарт» без коштів, без маніфестів, без «мистецьких систем» робили й роблять серйозну громадську роботу.

І суть справи не в тому, як, сидячи в кабінеті, сполучити в єдину «систему» музику, спорт, публіцистику й наукову організацію праці, не в тім, щоб вигадати для цієї «системи» закрутисту назву і не в тім, щоб «координувати» роботу тієї «системи». Праця окремих осередків і установ по окремих галузях культури, в основному, координується Комуністичною партією, організацією авангарду будівників нового суспільства. І цього досить. Суть же справи, основне — в роботі серед мас і для мас і в отому, може, «колупанні», в отих «мітингах», які так рішуче одкидають панфутуристи, в кристалізації світогляду робітників культури, у вихованні, гартуванні нових і нових їхніх кадрів — в навчанні, в чорній, буденній роботі, що не вражає так, як галас барабанних реклам з приводу «новонайдених» америк і карколомних «систем», рівних марксизму. Коли це зрозуміють всі ті, хто зве себе революціонером — тоді справа з жовтневим блоком містечт зійде з того місця, на якому застряла.

Грудень, 1923 р.

ВПЕРЕДІ

Сьогоднішнім номером ми відзначаємо скромний ювілей нашої газети. Власне, навіть не самої газети, як органу ВУЦВКу, бо в різні періоди існування Радянської влади на Україні мали вони свої органи з різними назвами, різними мовами видавані, що були попередниками «Вістей». Це були героїчні спроби, чи, власне, віддзеркалення героїчних спроб Радянської влади втриматися на Україні в несприятливих обставинах. Колись історик відшукає точні дати, опише деталі, підрахує число днів і радянська преса може належно шанувати змагання піонерів. Наш же ювілей — далеко скромніший. «Вісті» ВУЦВКу просто з першого дня заступили «Известия», навіть не змінюючи нумерації. І тому наш тисячний номер до певної міри умовний, означає лише тисячний з дня остаточної українізації газети. Здавалося б, що це зовсім не така уже значна подія, щоб на ній фіксувати увагу суспільства. Проте справа стоїть не так.

Справді, шлях, пройдений нашою газетою за цей час — ціла історична доба на Україні. Початок її в тому ж 1920 році. Згадаймо: попередні роки Радянська влада ніяк не могла стало знайти зв'язків з українським селом, лише в 1920 році почалося масове розшарування села на основні суспільні групи, лише в 1920 році з ініціативи Компартії з'являються комнезами, організації маси біднішого селянства.

З цього часу починаються доби зміцнення, вкорінення Комуністичної партії й Радвлади на Україні, що характерне ліквідацією паралельних Комуністичній пар-

тії (більшовиків) України комуністичних угруповань і розкладом дрібнобуржуазних політичних груп.

З цього часу починається доба органічного зросту Радянської влади, охоплення нею все більших суспільних шарів. В ці ж часи «Вісті» ВУЦВКу стали такими, якими є й зараз, українським по мові органом молодого українського радянського суспільства, згрупованого навколо Комуністичної партії і Радвлади.

Коли б хтось не знав інших ознак — для нього достатнім доказом життєздатності цього суспільства і його багатства творчими силами, його зросту — був би сам факт сьогоднішнього ювілею. Можна не вглиблюватись в рядки статистичних даних про нашу економіку, можна не шукати численних доказів успіхів нашої політики — досить порівняти стан української радянської преси, а зокрема «Вісті» ВУЦВКу зараз і в перші часи її, — щоб побачити величезну різницю, щоб переконатися в тому, що робітничо-селянське суспільство Радреспублік, а зокрема УСРР, йде на підйом, вгору, переборюючи труднощі, оздоровлюючи господарство, будуючи культуру. По камінню й тернах іде його шлях. Але крок за кроком уперто йде воно туди, до верховин комунізму. І тисячний номер нашої газети — один з верстових стовпів, що відзначають пройдену путь. І з нього, як і до нього, ми кличемо все робітництво й селянство — якнайактивніше, якнайгромадніше, організованими лавами під проводом Радвлади й Компартії — вперед!

9 січня 1924 р.

ЕТАПИ

1920 рік. 28 травня. Перший номер «Вістей» ВУЦВКу цілком на українській мові. Сірий папір, в якому на версі стружки, солома. Брудна фарба. Випадковий зміст. Здебільшого «сводки» й бойові агітаційні статті. Верстка, коректа — неймовірні. Часто в заголовку газети: «З технічних причин вчора газета не вийшла»¹. З-за браку електрики, опалу іноді газета не виходить фактично по два дні, а потім «доганяє» нумерацію. Доба одчайної боротьби за існування. Так до кінця 20 року і в 21-му.

Неп. Повільне намацування «грунту». Шукання форм існування газети на нових підвалинах. Потім зразу неп почав розгортатися. З ним прийшов господарчий розрахунок. За папір — плати, друкарні — плати. А газета скрізь іде дурно, форми ж допомоги не усталені. Величезна криза. Тираж ледве доходить до тисячі. Моментами здається — газета загине. Але тверда директива Радвлади — існувати газеті, незламна воля Компартії — газеті жити!

Третій етап. Форми допомоги знайдено. Ще не виправлено апаратних хиб, нема змоги розгорнути ініціативу, притягти нові сили. В апараті панує «главкізм» — перецентралізація. Йде боротьба з нею за право не лише існування, як казенного «Вестника», але й вихід на широку роботу організації громадської думки.

¹ В ті часи хтось навіть пустив дотепа: треба, мовляв, на кожному номері ставити: «З технічних причин газета сьогодні вийшла».

Нарешті — четвертий. Існування забезпечене. Густішає мережа сількорів, робкорів, агентів, передплатників. Кожна пошта приносить пачки живих відгуків з місць. Йде зріст тиражу, переважає за десятків тисяч. Поширюється розмір газети. Для завоювання Харкова виходять «Вечерние известия» — листок двома мовами. Організується додаток — «Література, наука, мистецтво». На черзі — інші додатки. З'являються ілюстрації. Міняється формат, шрифт, фарба.

Період боротьби за існування скінчений. Далі — період розвитку... І тисячний номер — як віха між цими двома періодами.

9 січня 1924 р.

НА ПЕРЕДОВИХ ПОЗИЦІЯХ

Останні книжки жовто-блакитних емігрантських журналів просякнуті одною провідною думкою: боротьба націоналізму з радянством на полі війни, дипломатії, загалом «чистої політики» скінчилася повною поразкою націоналізму і єдине поле, на котрому він може взяти «реванш», вирівнятися з радянством — є поле культурної роботи.

Звичайна річ, сама по собі наша жовто-блакитна еміграція не має ніякісіньких шансів у боротьбі. Як силу — її можна не рахувати. Проте не можна одмовити, що шаповали, винниченки, григор'єви — ця плоть від плоті і кров від крові дрібної буржуазії, міщанства, ідеологи сірої реакції — добре відчують настрої своєї суспільної бази.

При бідності нашої на культурні сили націоналістичне міщанство¹ може мати надії на те, щоб залити, захльоснути революційні позиції.

Непомітно одразу, але виразно вороже зіткнулися зараз два гасла: гасло «українізувати все аж до повітря» із гаслом «комунізувати українство й українізацію». По суті — йде боротьба двох суспільних сил за українську мову як знаряддя впливу на маси і їх організацію. Одна сила в радянських умовах діє потай, поволеньки налазячи в щілинки, використовуючи легальні можливості радянської демократії для переро-

¹ Не важно, якого гатунку; вчора — російського націоналізму, сьогодні — українського.

дження, викривлення революційного напрямку культурної роботи. Друга — діє одверто, ведучи лінію політики.

Останніми часами на поверхні культурного життя відбулось кілька значних подій, що торкаються зачепленої теми. Це, перш за все, перехід театру столичної державної драми до української трупи, про що вже досить писалося.

На першій виставі франківців у держдрамі представник профспілки робітників мистецтва подав ще пару фактів: про передачу великого київського театру колективній «Березиль» і про заснування в Полтаві українського театрального колективу для вистав у державному театрі.

До цих фактів слід долучити ще постанову Всеукраїнської ради Пролеткульту про українізацію своєї роботи і про найближче контактування з «Гартом» геть аж до злиття в одну організацію.

Всі ці факти — лише епізоди в тій складній маневровій боротьбі між міщанським націоналізмом, дрібнобуржуазною стихією — з одного боку — і інтернаціоналістичним революціонізмом.

Іде перегрупування сил, на передових позиціях зав'язуються нові бої. Хто вміє це помічати — помітить і в непомітних дрібницях.

13 січня 1924 р.

БЕЗ МАНІФЕСТУ

«Гарт» дуже завинив перед традиціями, установленими в мистецькому світі. Другий рік існує спілка пролетарських письменників «Гарт», біля неї організувався вже «ГАРТ» («Гарт» аматорів робітничого театру), має він у собі зародок «Гарту» музичного й наукового, організовує навколо себе революційних малярів, розгортає роботу на периферії, вживає заходи до створення Української літературної академії, посилає, нарешті, гартівців за кордон — а й досі не спромігся ані на широку мистецьку платформу, ані на маніфест, універсал або щось подібне, з чого звичайно починають (на чому часто й кінчають) своє життя різні мистецькі об'єднання. Звідси — натяки на «дрібнобуржуазність», на «невиразність», що їх іноді доводилося «Гартові» чути з боку різних плутаних «теоретиків мистецтва». Основуються вони на «нездекларованості», «неясності» програмових позицій «Гарту».

Але чи справді це так? Чи справді «Гарт» не декларував, не виявив своїх програмових позицій? Чи є щось невиразне в його загальній політиці?

Ми беремо на себе сміливість заявити, що закиди в нездекларованості можуть ґрунтуватися тільки на невмінні (чи небажання) читати й розуміти те, що написано чорним по білому. Написано воно в статуті «Гарту» (особливо в його першій декларативній частині), доповнене в постановах пленуму спілки в перші роковини існування, роз'яснено в статтях і виступах представників «Гарту». Коли справа з пропагандою позицій «Гарту» не була ще широко поставлена, так

на це були свої причини і перш за все те, що спілка в перший рік свого існування не гналася за кількістю членів, а звертала увагу більш на створення монолітного, справді гартованого осередку організації, без чого зріст спілки в масову організацію погрожував би ідеологічному кристалізуванню її. Ще й зараз отой підготовчий період кристалізації не можна вважати за цілком закінчений, ще й зараз у окремих гартованців можуть бути якісь ухили,— але вже зараз поширення організації не таїть в собі таких небезпек, як тоді, коли організація ставала на ноги. Та залишимо цю тему. Гарт — є гарт. Соломи не загартуєш, дерева також. Коли в сплав криці попадає чужорідний матеріал — він перегорє, не витримує гарту. Майбутнє покаже, хто з поодиноких гартованців є криця і нею лишиться, а хто м'яке олово чи, може, навіть золото, котре хоча й представляє в перехідній добі обмінну вартість, але об'єктивно є лише матеріалом хіба для будови нужників, як визначив його вартість товариш Ленін. Зараз же говоримо про «Гарт» як ціле, як про організацію, і тому повернемося до теми — до питання про його здекларованість.

Отже, почнемо, так би мовити, слово за словом розгляд позицій «Гарту», оскільки виявлені вони в декларативній частині статуту.

Перш за все — назва: «Спілка пролетарських письменників» (а по лінії театру — спілка «Гарт» аматорів робітничого театру) і т. д.).

Спілки письменників і спілки митців загалом ми досі знали двох типів (на Україні, окрім «Плуга», до якого окремо): типу професійного й типу мистецького об'єднання. Професійні, наприклад, профспілка робітників мистецтв або «Всероссийский союз писателей» мають завдання об'єднувати митців-професіоналів, без огляду на відтінки їхніх політичних переконань і підходу до мистецтва. Там зустрінете й людей «аполітичних» і пасажирів «радянської платформи», і співчуваючих Компартії, і комуністів. Там, з другого боку, є й «жерці чистого мистецтва», і «змістовці». Там досить поширено, щоб в спілку входили найрізномірніші «істи» — реалісти, футуристи, імажиністи, конструкти-

вісти і т. д., і т. д. Основна ознака — професія. Основне завдання — все-таки захист професійних інтересів.

Об'єднання другого типу — суто мистецькі. Це якраз оті різні незлічені «істи», що об'єднані на основі «мистецьких поглядів» за формальною ознакою. Їхні завдання — пропаганда якогось погляду на підхід до мистецької практики, метод роботи, вправ із матеріалом і т. д. Це ті, що оглушують читача, слухача чи глядача бубнами й литаврами рекламних маніфестів та теорій з приводу якоїсь чергової революції в мистецтві, якогось нового досягнення у словотворчості, версифікації, обробці сюжету, театрального прийому чи способу класти фарби на полотно. Це ті, що ворогують між собою, ведуть нещадну (бутафорську) війну, замикаються у вузькі межі своїх гуртків, виголошують гасло — «нема бога крім бога, і ми його пророки», а тимчасом під виглядом поступових та революційних теорій протаскують у суспільне життя справді реакційну дохлятину, поширюють ідеологію реакційних верств суспільства.

«Гарт» не є організація ні того, ні другого типу. Від професійних спілок відрізняється він тим, що об'єднує людей одної ідеології, одного політичного напрямку. В пакті 2-му статуту «Гарту» сказано:

«В основу своєї праці спілка «Гарт» кладе марксістську ідеологію й програмові постулати Комуністичної партії».

Коли до цього додати, що «Гарт» серйозну увагу звертає на зосередження сил письменників-пролетарів (що здебільшого зовсім не є письменники-професіонали), в театральній та іншій галузі просто аматорів (у широкому розумінні слова, а власне активних прихильників) робітничого театру, то ясно стане, що для «Гарту» ознака професійна не є основна. Більше того, у професіоналів мистецтва, як до самого характеру виробництва, виробилася специфічна «мистецька психологія», ворожа «Гартові». Ознаки її: індивідуалізм, самозакоханість, гонитва за славою, конкуренція, що часто переходить у собачу гризню, в інтригами, склоками, продажністю, безпринципністю — все те, чим

багаті лаштунки буржуазного театру, ательє художників, мистецькі «пивнушки», кав'ярні, корчми, весь люмпенський побут мистецької богеми й мистецьких салонів. І тут перед «Гартом» стоять великі завдання: розвіяти цю специфічну мистецьку атмосферу або принаймні оздоровити її припливом нової свіжої крові із тих шарів суспільства, для котрих громадська робота, класові завдання — на першому плані, для котрих важне життя, його перебудова на інших, ніж досі, підвалинах, важні інтереси трудящого людства, перед якими відступають інтереси індивідуальні, групові, а тим паче якісь ідеї і теорії суто мистецького характеру. Тому-то в «Гарті» поруч із майстрами слова, театру, музики працюють політики, газетярі, що тільки-но беруться до опанування мистецькою технікою. Тому-то правила про порядок прийому у члени «Гарту» віддають перше місце в «Гартові» членам Комуністичної партії, комсомольцям і робітникам від верстата без огляду на їхню мистецьку кваліфікацію. В цьому поєднанні професіоналів з непрофесіоналами — гарантія «Гарту» від розриву зв'язків із масами активних будівників комуністичного суспільства. Тому, що «Гарт» і свою масову роботу веде переважно в робітничих клубах, в партклубах, серед шкільної молоді тощо, уважно прислухаючись до голосу своєї аудиторії, контролюючи й корегуючи свою творчість думками революційних шарів суспільства.

Ще одним різниться «Гарт» від профспілок: він є громадською організацією культурно-творчою, що збирає лише найбільш активних робітників у галузі мистецтва, а не об'єднує всіх зайятих у мистецьких підприємствах робітників.

Коли «Гарт» різниться від мистецьких об'єднань професійного типу, то ще більше різниться він від різних суто мистецьких об'єднань, організованих за якоюсь формальною ознакою, хоча б навіть і з уживанням слова «революційне», «жовтневе» мистецтво в кожній фразі платформи чи декларації того об'єднання. Це зовсім не означає, що «Гарт» відкидає удосконалення техніки, поступ форми і т. д. Примітивізація культури, її пониження, спрощення—зовсім не входять у програ-

мові завдання Комуністичної партії. Всі цінності культурні, створені в доби перед пролетарською диктатурою, перед революцією, пролетаріат, коли приходить до влади, опановує. Його дальше завдання — одвіявши лжецінності, викрути, сміття, хоча часом і блискуче, далі розвивати техніку, робити нові й нові досягнення. І гартованці не виконали б своїх завдань, накреслених у пактах перших статуту, коли б відкинули студіювання надбаного літературою, мистецтвом, наукою, технікою минулих часів і не працювали над удосконаленням техніки, над опрацюванням методів своєї роботи,— коротко кажучи, над поліпшенням зброї, з котрою вони повинні вести боротьбу проти ворогів комунізму, зняряддя, котрим вони мають будувати отой комунізм.

Але ж це зовсім не значить і захоплення якимось «чистим мистецтвом», виділення мистецтва в якийсь окремий «організм», що має нібито свої, йому одному властиві і ні від чого не залежні (або мало залежні) закони розвитку. І виключати зі свого складу робітника, який пише (о жах!) вірші шевченківським розміром, а не футуристичним коротким віршем або імажиністськими образами,— «Гарт» не має жодної підстави, коли той робітник не звужується до розуміння суспільних завдань по шевченківських лише ідеалах або коли не намагається всю літературу відсунути назад до Шевченка, проявляючи таку ж нетерпимість, як і ті, що хочуть писати мовою майбутніх поколінь, забуваючи, що конкретна обстановка економіки й суспільного життя приковує нас до сьгоднішнього дня. Для досягнення своїх завдань Комуністична партія і пролетаріат користуються всіма засобами, які можуть дати перемогу. Де можна—пропагандою (якою хотіли б обмежити нас різні проповідники із табору буржуазних паціфістів), а де треба — там і зброєю. Де можна — там трактором, а коли реальна обстановка й реальні засоби змушують до того, то і допотопною сохою. Вибір же того чи іншого зняряддя, спосіб його вжитку аж ніяк не може поділяти людей одного класу, одної ідеології на ворожі чи конкурентні одна одній організації. Справа тут вирішується товариською дискусією, аналізом обстановки, обрахунком сил і можливостей, а не гаслами.

За найкращий приклад того, як від голосного слова не падають старі мури, а від гасла, не оснований на історичному аналізі суспільного життя й обрахунку дійових сил суспільства, нічого не трапляється, може служити випадок із анафтематствуванням Тараса Шевченка Семенком. «Пророк футуризму» із запалом, не меншим аніж зараз проповідує смерть мистецтва, десяток років тому «загнав осикового кола» в домовину Шевченкової творчості і «подер кобзаря». І що ж? В радянській республіці день народження Шевченка вважається за революційне свято. Твори Шевченкові, очищені від того, що дійсно застаріло з точки зору суспільних завдань революції, поширюються в сотнях тисяч примірників і читаються мільйонами людей. А наш Мальбрук, що зібрався в похід, не розрахувавши сил, видає свого семенківського Кобзаря, що зовнішнім виглядом підроблений під старі видання Кобзаря Шевченкового, та гуртує навколо себе однодумців, котрі так само атакують мистецтво — вже й нове, вже й революційне, як колись анархісти атакували Радянську владу за те, що вона влада.

Підхід до мистецтва як до знаряддя творення нового суспільства, поширення комуністичної ідеології та переборювання буржуазної міщанської, власницької ідеології (п. I-й статуту) одмежовує «Гарт» від різного роду формалістичних угруповань, організованих чи то за принципом прийняття і освячення якихось одних методів будування мистецтва, чи то, навпаки, закладених на принципі негативному, за ознакою одкидання форми мистецтва, незалежно від його змісту, його ідеології. Тому-то «Гарт», допускаючи користування різною формою, різними методами підходу до матеріалу мистецтва серед своїх членів, вважаючи за необхідне наукове студювання мистецької техніки в студіях, одночасно веде жорстоку боротьбу проти всяких сектантсько-мистецьких угруповань назовні та найменших ухилів до формалізму внутрі себе.

Отже «Гарт» є, передусім, організацією громадською, що в основу своєї праці кладе марксизм та його прогартоване в революційній практиці видання — лєнінізм. Програма «Гарту», його загальні громад-

ські завдання — програма Комуністичної партії, на принципових рішеннях котрої він буде свою політику в галузі культури. Є це самодіяльна організація комуністів і прихильників Комуністичної партії, що ставить собі завдання в галузі мистецтва полегшити Комуністичній партії та Радянській владі їхню роботу, збираючи революційно-творчі сили та організуючи продукцію мистецьких виробів.

Але це ж не розв'язує питання про мистецьку платформу, — скажуть нам, — аджеж Комуністична партія не має ще сформульованої програми будівництва комуністичної культури, про яку говорить статут «Гарту». Більше того, не має сформульованої думки партії щодо політики в мистецтві. І тому посилення на програмові постулати Комуністичної партії з боку гартівців — це лише просто ховання за широку спину марксизму і лєнінізму, щоб укритись від обвинувачень у власній невідповідності!..

Тепер так часто люблять в різного роду критичних статтях говорити про партійну політику в галузі мистецтва, що, дійсно, тому, хто з Комуністичною партією знайомий лише з програми або азбуки комунізму, заява про відсутність у партії всякої політики в галузі мистецтва може здатися їй солідною. Особливо це стосується таких «теоретиків», як згаданий Семенко, котрий обдаровує нас перлинами на зразок:

«Оскільки непевна для комуністичної політики в мистецтві підпора — основний марксизм, видно хоч би з того, що є всякі марксисти, і марксизм можна тлумачити вздовж і поперек. Не те революційний марксизм або, краще, лєнінізм. Лєнінізм єдиний метод, який здатний дати нам комуністичну політику в мистецтві» («Червоний шлях», 1924 р., № 3).

Ми, звичайно, не настільки легковірні, щоб вважати «марксизм» меншовиків, «марксизм» соціал-реформістів і кадетів за основний марксизм і протиставляти останній лєнінізмові. Це так само, як не всякому теоретикові мистецтва можемо повірити, що його тлумачення лєнінізму і є якраз отой самий лєнінізм. Всупереч думці Семенка, якраз у творах класичного, тобто революцій-

ного, дійсного марксизму, блискучим представником котрого був і Ленін, знаходимо досить матеріалу для того, щоб орієнтуватися в мистецькій політиці. Правда, справа про роль і форму мистецтва в майбутньому не вичерпана. Пояснюється це тим, що марксизм, будучи теорією революційної боротьби, в першу чергу займався питаннями першорядними в цій боротьбі. Хоч як би ми не оцінювали значення культурного фронту та його окремої ділянки — фронту мистецького, але думаю, що навіть найбільший апологет «мистецької революції» не наважиться заявити, що це питання вже може стояти в центрі уваги революційного пролетаріату або навіть на першому плані його безпосередньої роботи. Тим-то і пояснюється порівнююча бідність марксівських творів у справі мистецтва. Проте, при всій бідності, ми маємо досить матеріалу, що безпосередньо або посередньо допомагає орієнтуватись в роботі. Треба тільки той матеріал простудіювати, треба тільки усвідомити загальну лінію політики Компартії, щоб почути себе підкованим і в мистецькій політиці. Зокрема Марксові твори (у котрого в начерку передмови до «Критики політичної економії» є кілька сторінок, присвячених спеціально мистецтву), твори Енгельса, Плеханова, Леніна й ін., що торкаються до питань історичного матеріалізму, а деякі і просто трактують справи літератури й мистецтва, дають в руки уважному читачеві такий матеріал, після котрого стає соромно за різних «винахідників Америки» з їхніми революційними теоріями. Не дурно ж бо Ілліч так мало займався теоретизуванням в справі культури. Ми певні, що коли б він був живий і мав час на те, щоб звернути увагу на мишину метушню різних «теоретиків», то вони б дочекалися сердитого «наганяя»: «Не вигадуйте! У нас мільйони неграмотних, мільйони співають церковні або соромітницькі пісні, скачуть гопака або вальса, розважаються кулачними боями і пиятикою, а ви сваритеся про те, яким буде мистецтво при комунізмі та як зараз перебудувати його на комуністичний лад!»

Справді ж бо, і теорії левістів, і аспанфутів, їхні «принципи» в практичній постановці значать не більше ніж пропаганда зараз споживання замість їжі — спо-

живних пілюльок чи порошоків. Що й казати, може в комунізмі форма підтримки людьми своїх організацій буде якоюсь іншою, аніж сучасні обіди, сніданки й вечері, але тільки фантазер, ідеаліст, котрий виходить з вигаданого ідеалу та «програми-максимум», а не від аналізу історичного розвитку суспільства,— може зараз організувати подібного роду спілку «деструкторів» споживання за старим методом та конструкторів їжі за новими методами. А це ж мало різнитися від тих «теорій» мистецтва, котрі оповіщують смерть мистецтва тому, що, мовляв... його не буде в комуністичному ладі, воно заперечує комунізм.

Мистецтво відрізняється від науки і спорту та техніки тим, що воно має справу з людськими емоціями, головне. Звичайно, не формалісту, людині, що бере процес розвитку культури, як частки суспільного розвитку, а до цього підходить по-матеріалістичному, як моніст,— і в голову не прийде розбивати культуру на окремі замкнуті органічно-своєрідні культури, з котрих одні зв'язані з розумом, другі з почуваннями людини. Ми не знаємо, чи зникнуть при комунізмі емоції, чи психофізично людина так переродиться, що стане якоюсь самоосвітленою кулею, буде складатися лише з одної голови, з одного мозку, чи буде якимось інакше, будуть якісь, може, нові, а може, трансформовані старі емоції— і тому не знаємо, чи буде мати в комунізмі місце мистецтво в тій чи іншій формі. Та, правду сказати, навряд чи хто стане настоювати на актуальності цього питання, особливо тепер, коли СРСР перебуває в буржуазному оточенні і веде жорстоку боротьбу з буржуазною стихією всередині себе, коли матеріальна база для культурної роботи загалом надзвичайно вузька, а завдання, безпосередні, живі й життєві, стоять перед пролетаріатом і Компартією колосальні. Тому-то «Гарт» в цій постановці, в цій площині є дійсно «нездекларована» організація стільки ж, скільки «нездекларована» є й сама Комуністична партія.

Але коли в площині планів про безконечне майбутнє, в площині фантастичної мистецької «програми максимум» «Гарт» і є організацією нездекларованою, то гадаємо, що це його плюс, а не мінус. Бо краще

добре почувати ґрунт під ногами і бачити завдання, як їх диктує сьогоднішній і завтрашній день, не намагаючись переплигнути через сьогодні у далеке після-після-завтра.

Хто спробує пошукати у програмі Комуністичної партії пакту про відношення до мистецтва — знайде лише одну коротку вказівку: що всі мистецькі цінності, надбані за старі часи, треба зробити приступними для мас. Звідси логічно випливає й основна лінія щодо утворення нових мистецьких цінностей: вони повинні творитися не для вжитку самих митців, не для вузьких пануючих верств суспільства, а бути корисними, поживними для широких робітничих і селянських мас. Отже, корисність, утилітаризм, мистецтво, як засіб розвитку суспільної свідомості, поліпшення суспільного ладу. Знову ж таки нагадаємо, що це не значить конче підроблення під рівень найвідсталішого культурно члена трудящого громадянства, не значить спрощення, зниження, примітивізації техніки. Але самий погляд на мистецтво як засіб треба твердо затамити, бо тут часто забувають і плутають.

Раз мистецтво засіб, раз творення його підпорядковане основним завданням загальної політики, то і вся мистецька політика зводиться до вияснення доцільності чи недоцільності конкретно таких чи інших творів. Доцільним, корисним є поширення, скажімо, творів з витриманою комуністичною ідеологією. Некорисним, шкідливим є продукування речей, заплутаних щодо ідеології або просто реакційних. І тому поширенню художніх творів, що викликають в масах настрої бадьорості, життєздатності (малюючи найчорніші факти дійсності, одбиваючи дійсне життя без усякого підсолоджування й прикрашування!), організують думку й почуття трудящого люду до активності, до боротьби і роботи — поширенню й з'явленню таких творів треба всіма способами сприяти. І навпаки — творів, які у пролетаріату вбивають потяг до активної участі в суспільному житті, розм'якшують його революційну волю, ослаблюють, розпорозують його сили — таких творів треба не допускати до широкого поширення всіма способами, починаючи від гострої критики внутрі громадсько-мисте-

цького колективу й кінчаючи забороною з боку радянських органів. Це щодо змісту. Так само і до форми, до обробки матеріалу, до виявлення задуму автора. При цьому не важно, що автор хотів сказати, що він хотів дати, важно те, що він сказав і що дав. З цього боку твір, зроблений майстерно, художньо і просто, без зайвих брязкіток і прикрас, без мистецького маніюру, є корисніший, об'єктивно цінніший, аніж подібний же твір, тільки зроблений незграбно чи обвішаний силою непотрібних прикрас, які тільки розбивають увагу споживача і часто приводять до наслідків, протилежних тим, яких добивався автор.

Це все із залізною логікою впливає з отого малесенького пактика програми Комуністичної партії. Чи ж це не ясна лінія політики, з котрої треба тільки робити в кожному окремому випадку, в кожній окремій обстановці, обраховуючи всі обставини часу і місця, конкретні практичні висновки? Справа, отже, не в політиці, а в практиці. Але це вже не в площині декларацій, обіцянок і заяв, а в площині практичної роботи. І для того, щоб ця робота йшла інтенсивно, для того, щоб уникнути можливості ухилів і перебоїв, треба перш за все, щоб робітники мистецтва, які засвоїли марксівську, комуністичну ідеологію, створили колектив, у котрому б всі питання практики й виробництва прогартувалися.

Так справа стоїть щодо програми. Тепер, перш ніж перейти до тактики, побіжно треба з'ясувати одне питання, на якому часто поковзуються навіть критики й теоретики-комуністи. Це питання про визначення «пролетарська культура», «пролетарська література», «пролетарське мистецтво». Тут треба признатися, що справа трохи заплутана постановкою питання в Пролеткультурі (при найдіяльнішій участі А. Богданова, з філософськими поглядами котрого так нещадно розправився товариш Ленін). Це звідти пішло поняття «пролеткультура», не ототожнене з поняттям культури, що її творить пролетаріат під керуванням Комуністичної партії, з поняттям пролетарського культурництва, культурної роботи в добу диктатури пролетаріату та його революційної боротьби. ...Без зв'язку з пролетаріатом, без його участі комуністичної культури створено не буде.

Це так, хоча ми й знаємо сучасний низький культурний рівень пролетаріату, хоча ми й знаємо, що його смак, особливо щодо мистецтва, досить-таки попований, так само як знаємо й про те, що в ньому ще живе й пиятика, матерщина, релігія.

Але все ж таки, повторюємо, комуністичної культури без активної участі пролетаріату, принаймні без його активного контролю безпосередніх творців культурних цінностей, без припливу його свіжої крові — не буде. В цьому розумінні «Гарт» зветься спілкою пролетарських письменників або «спілкою аматорів робітничого театру».

Про пролетарську літературу, пролетарське мистецтво говорять, звичайно, розуміючи хіба вірші з оспівуванням робітничих кварталів, заводів, трудових процесів та космічних сюжетів або театральні студійні постановки для робітничих клубів, зроблені силами пролеткультівських студій. Дійсно, деякі підстави для цього є, коли за офіційне представництво пролеткультури вважати Пролеткульт. Практика ж Московського Пролеткульту, найсильнішого, між іншим, показала, що він фактично опанований «Лефом», футуристами, тобто одною з формалістичних шкіл. Не дивно, що робота пролеткультівського типу об'єднань із голосними маніфестами зрештою звужується до мистецького манікюру, до колупання в деталях мистецької техніки, до захоплення акробатикою, станками чи обмеженою кількістю тем у віршах, що представляють здебільшого інтерес хіба для їхніх авторів та купки їхніх прихильників. Так звужено своїх завдань і характеру «пролетарськості» своєї організації «Гарт» не розуміє. Являючись спілкою пролетарських письменників, стягаючи в самодіяльний громадський культурно-творчий колектив активних пролетарів-письменників, і в першу чергу письменників-комуністів та комсомольців, «Гарт» ставить собі остаточним завданням — творення комуністичної культури, культури вселюдської, інтернаціональної й безкласової. Під час дискусії, що велася наприкінці 1923 року з приводу жовтневого блоку, нами було схарактеризовано підхід «Гарту» до визначення обсягу й характеру його роботи таким чином:

«Гарт» же стоїть на іншій позиції. Вважаючи, що специфічна робота письменника (письменник пише, а твори його читають читачі, що живуть і на селах, і на заводах, і в центральних районах великих міст; що один і той самий письменник сьогодні напише для селян, завтра для робітників, позавтра для дітей) не дає підстав для спілкування за ознакою «території», а тим більше за ознакою формалістичною чи то пак по підходу й методах роботи (як пропонують панфутуристи), «Гарт» ставить собі завданням об'єднати всіх пролетарських письменників, тих, що твердо стоять на ґрунті революційного марксизму, особливо членів партії й комсомольців, без огляду на їхнє походження з міста чи села, на ступінь умілості й шар читачів, на котрих розраховані їхні твори. Пролетарський письменник, в определенні гартіванців, це не той лише, хто пише для пролетарів-читачів, і не той, хто пише лише про пролетарів, завод, машини, і не той лише, хто сам працює на заводі чи походить з пролетарської родини. Пролетарський письменник — це той, хто пише від пролетаріату, на основі пролетарської ідеології, пером проробляє революційну комуністичну роботу в цілому суспільстві, направляючи свою увагу, куди потребує революційна стратегія й інтереси революції».

І далі:

«Завдання її (спілки «Гарт» аматорів робітничого театру) є з'єднати в одній організації діячів (аматорів у широкому розумінні — активних прихильників) робітничого (знову ж таки — не лише з робітників, не лише для робітників, з темами п'єс не лише з робітничого життя, а просякненого робітничою, комуністичною ідеологією) театру. Завдання спілки — створити новий репертуар, виховати, загартувати нового актора — громадського діяча, котрий розуміє, що форму, фактуру, постановку определяє не він сам з власного бажання, а ступінь придатності іменно тої, а не іншої форми чи методу для впливу на певну масу глядачів (відмінну від іншої по культурному рівню, — психології, etc). Підхід її до мистецтва — використання всіх методів мистецької роботи, всіх досягнень мистецької техніки, надбань різних мистецьких шкіл і вдоско-

налення їх більше й більше для єдиної мети — творення нового суспільства, суспільства комуністичного з театрального кону». (В. Б-н и й. Деякі уваги до пропозиції аспанфутів. «Література, наука, мистецтво» № 13, грудень 23 року).

Так широко розуміючи завдання й обшар праці «Гарту» (цей погляд, між іншим, проводили ми у докладі на пленумі спілки, не зустрівши жодних заперечень), ми виходили із розуміння конкретної обстановки в добу пролетарської диктатури, коли пролетаріат являється державною владою й організатором суспільного життя в усіх його галузях, обслуговуючи не тільки себе, не тільки свої власні сьгоднішні інтереси, не творячи культури для себе лише, але відповідаючи за організацію суспільного життя в цілому. Так конкретно перед пролетарськими культурно-творчими організаціями стоять завдання, що торкаються постачання духовним кормом села в порядку «змички» села з містом. Так само перед ними ж стоїть завдання — мистецькими творами впливати на психологію інтелігенції, зокрема шкільної молоді, переборюючи впливи буржуазної власницької ідеології.

У цьому пакті в «Гарту» було певне розходження з позицією «Плуга». «Плуг», будучи організацією найближчою типом до «Гарту», в справі обсягу роботи зайняв був неправильну позицію. З декларацій, статуту й платформи його випливало, що нібито об'єднання слід творити не лише за ознакою ідеологічної єдності, але ще й за ознакою «територіальною». При цьому «Плуг», одводячи пролетарській літературі роботу лише в робітничих кварталах, революційно-селянській спілці одводив роботу на селі. Штучність цієї постановки, основаної на аналогії з комнезамами і профспілками, виявляється, коли проаналізувати характер роботи в галузі культури. Над цим ми вже зупинялися в наведених цитатах. А з штучності постановки випливає вже й подвійність характеру організації «Плуга»: він має бути не то організацією комуністів, пролетарів, що пишуть і виробляють мистецькі цінності для села, тобто організацією пролетарською з окремими бойовими завданнями, не то організацією революційно-селянсько-

го резерву для пролетарських об'єднань, з ними організаційно зв'язаного й ним ідеологічно підпорядкованого. На з'їзді «Плуга» (початок квітня 1924 року) ухвалено рішення про потребу створити єдину керівничу комуністичну організацію. Це крок виправлення позиції, хоча ще й нерішучий, бо майбутню комуністичну (пролетарську) організацію письменників «Плуг» мислить собі у вигляді нібито федерації різних спілок — автономних секторів, що різняться між собою «територією» або, вірніше, шаром суспільства, котре вони обслуговують. Звичайно, нічого не можна заперечити проти організації роботи по секторах, але принцип федералізму, принцип організації самої спілки на підставі федерації являється більше ніж сумнівним. Бо на підставі цього принципу або ж у комуністичну спілку пройдуть сирі селянські низи «Плуга» й тим ослаблять її внутрішню кристалізованість, або «Плуг» увійде в неї без селянських, незаможницьких низів і тим самим втратить зв'язок з резервом. Отже, єдино правильним організаційним розв'язанням справи буде творення організації за принципом персонального підбору, яким шляхом і йде «Гарт», та залишення «Плуга» в формі організації революційно-селянського резерву.

Перейдімо далі, до тактики «Гарту» по відношенню до інших літературних і взагалі мистецько-творчих об'єднань та окремих письменників і митців. Тут не доведеться довго розводитися. Справа досить вияснена вже в тому місці нашої статті, де говорилося про основний підхід «Гарту» до мистецтва. Лишається зробити хіба останні висновки. Кожна група митців відбиває настрої й світогляд якоїсь частки суспільства. Отже, треба в кожному разі, по відношенню до кожної окремої групи зробити аналіз її поглядів та історичного генезису, щоб визначити її місце в суспільному житті, а звідси і в культурній творчості. Так, проаналізувавши маніфести й твори футуристів, історію розвитку футуризму як течії, побачимо, що українські панфутуристи відбивають настрої й світогляд декласованої української буржуазної інтелігенції. І не дурно товариш Коряк у своїх критичних статтях визначає панфутуристів як

епігонів колишнього українського «хатянства». Оскільки самі панфутуристи декласувалися, оскільки бази для отого «хатянства» на Україні вже нема, постільки маємо справу з організацією люмпенського типу, яка, проте, тягнеться до революції, а тому є об'єктивно-революційною в порівнянні з ідеологами сірої куркульської реакції, що представляє собою на Україні реальну суспільну силу. Звідси й тактика «Гарту» відносно до панфутів: з одного боку — нещадна боротьба проти люмпен-буржуазного викривлювання марксизму в різних «теоріях» і «маніфестах», з другого боку — спільний фронт проти сірої куркулячої буржуазної стихії.

Або візьмімо так званих «неокласиків», що одбивають світогляд і настрої заможніших селянських верств, а подекуди селянських інтелігентів і середняка-селянина. Щоб переконатись, що це так — досить почитати вірші й оповідання київської групки письменників, що здебільшого гуртується біля Всеукраїнської академії наук. До них, до їхньої роботи, відношення определяється політикою Радвлади й Компартії на селі. З одного боку — активна боротьба проти інертності, сірості, нерухливості, егоїзму, індивідуалізму (але боротьба обережна й розрахована на довші часи), з другого боку — єдиний фронт проти чужоземного капіталу й зазіхань власної буйної буржуазії. Тому-то й існує часопис «Червоний шлях», в редагуванні котрого активну участь беруть гартованці, але в котрому з'являються твори на зразок обивательського белькотання Тиверця про «Спад ліричної хвилі» або високомудрі екзерсиси Чепіг. Це ті, з ким нам поки що по дорозі.

До речі, про так званих «попутників». В російській критичній марксівській літературі останнього часу надто багато уділяють уваги тактиці щодо «попутників». Може, своєрідні російські умови виправдують надмірний шелест, знятий навколо цього питання, але принципово воно, на нашу думку, розв'язане і морочити голову над принциповими постановками нема чого. У програмі Комуністичної партії знаходимо відповідь на всі питання.

§ 101 програми РКП говорить:

«Завдання широкого розвитку продуктивних сил вимагає негайно широкого і всебічного використання залишених нам капіталізмом у спадщину спеціалістів науки і техніки (отже, й мистецтва! — В. Б.), не дивлячись на те, що вони в більшості випадків просякнуті буржуазним світоглядом і звичками...

Партія повинна провадити свою попередню лінію: з одного боку, анітрішечки не поступатися політично перед цим буржуазним гуртом і нещадно придушувати всяке його контрреволюційне зазіхання, а з другого — так само нещадно боротися проти мниморадикального, насправжки ж неуцького домислу, ніби трудящим по силах подолати капіталізм і буржуазний лад, не вчившись у буржуазних спеціалістів, не використовуючи їх, не проходячи довгої школи поруч з ними...

Рівночасно треба ставити буржуазних спеціалістів в оточення товариської гуртової праці, плече в плече з масою звичайних робітників, керованих свідомими комуністами, і тим сприяти взаємному зрозуміванню й наближенню роз'єднаних капіталізмом робітників фізичної й розумової праці».

Нам скажуть ті, що хочуть «вигадувати»: «але ж цей пакт говорить про залишених капіталізмом фахівців у галузі лише науки й техніки». Правда, хоча тут і не говориться про мистецтво прямо, але ми, що не розглядаємо мистецтва, як цілком окремого якогось культурного «організму», в цьому пакті маємо ясну провідну думку. З попутницькими колективами, з окремими попутниками ми йдемо до тої станції, на котрій розійдуться наші шляхи. Розуміється, наші завдання — використати їхні сили для революції і не дати їм вирости в якусь силу, революції ворожу. І тому ступінь прихильності нашої до тої чи іншої групи, до того чи іншого митця определяється об'єктивною оцінкою його цінності і близькості до наших позицій, з тим, що елементи, які найближче підійшли до пролетаріату, потеряли всякий зв'язок з верствами суспільства, з котрими раніше були зв'язані, можуть і повинні втягуватися в наші колективи, щоб, пройшовши останній гарт, зовсім увійти в лави активних бій-

ців за комунізм. До таких уже визначення «попутники» не надається. Це — «вихідці з інших верств суспільства», що йдуть у пролетарських лавах. Їх ми повинні любити й цінити, одночасно борючись проти всяких ідеологічних одрижок, зв'язаних з їхнім походженням.

Гадаємо, що про співпрацю й повний контакт (аж до об'єднання) та про товариське виправлення помилок в окремих точках тактики і практики братерських пролетарських і революційно-селянських (підпорядкованих впливу Комуністичної партії) організацій («Плуг», пролетарські об'єднання в інших країнах і т. п.) справа цілком ясна. Тут, як показала й практика, якихось сумнівів бути не може. Так само не може бути сумнівів і щодо потреби нещадної боротьби з усякими мистецькими об'єднаннями та окремими митцями, просякнутими буржуазною, міщанською, власницькою ідеологією. Все це сказано в статуті «Гарт», — і додавати тут нема чого.

Наприкінці треба зупинитися ще лише на одній точці, що може у когось викликати сумніви й підозріння. Це справа мови, на якій провадить свою роботу «Гарт». В статуті сказано: «Спілка «Гарт» має на меті об'єднання пролетарських письменників України, котрі стремлять до створення єдиної інтернаціональної комуністичної культури, користуючися українською мовою як знаряддям творчості» і т. д. На перший погляд здавалось би, що «Гарт» принципово замикається в межах одної мови. Але пленум «Гарту», що відбувся з приводу річниці існування спілки, ухвалив постанову, яка розвіює всякі сумніви в того, хто їх міг або хотів би мати. Постановою дається чітка директива Ц. Б. в пояснення пакту і статуту: про потребу розвинення широкої роботи на мовах нацменшостей України. Отже, значить, «Гарт» користується не одною українською мовою. Це показала й практика роботи. Але навіть що ж тоді згадування української мови в статуті? Чи не є це якимось ухилом, чи не є це якоюсь небезпечною ознакою?

Хто, вдумуючись у позиції «Гарту», зрозуміє основне в лінії його роботи і політики, той зрозуміє й по-

требу цього штриха, що його дехто вважає зайвим і навіть небезпечним. Справа в тім, що програми й статуту не пишуться на якісь надто довгі періоди. Особливо це торкається такого роду документів, котрі в короткій формі викладають не лише голі декларативні заяви, але тут же окремими штрихами роблять наголоси на певних, ударних для якогось періоду, завданнях.

В даному пакті статуту наголос цей зроблено аж двічі: вперше на підкресленні інтернаціональності завдань «Гарту» (хоча розуміння «комуністична культура» вже й само включає в себе розуміння культури інтернаціональної); вдруге наголос зроблений на підкресленні користування українською мовою — цим означалася ударність, важливість роботи пролетарських письменників тою мовою, якою говорять десятки мільйонів селян, що їх треба підпорядкувати ідеологічним впливам пролетаріату. Тут підкреслюється те, що Комуністична партія вирішала на своїх останніх з'їздах і провадить «насилъственню», силоміць, на теренах бувших недержавних націй старої Росії. Це те, потребу чого визнає Всеукраїнський Пролеткульт, коли виносить постанову про українізацію своєї роботи. Тільки сказано воно категорично, підкреслено тому, що «Гарт» відчуває всю небезпеку від ідеологічної навали українського націоналізму на Україні й потребу негайно, в максимальних розмірах мобілізувати пролетарську творчість на цю ділянку ідеологічного фронту. Це ще раз і ще раз підкреслює розуміння «Гартом» сучасного моменту і ролі в ньому пролетаріату, не як оборонця дрібних, лише «хатніх» інтересів пролетаря, не як творця цінностей робітником лише «із себе», своїми руками і для себе, але як керівника революції, будівника нового комуністичного ладу.

Так стоїть справа з «маніфестом» «Гарту». Решта — практика, конкретна буденна робота.

1924

НОВИЙ ПИСЬМЕННИК — НОВА ЛІТЕРАТУРА

Ще донедавна з уявою про письменника, поета зв'язувався образ або такого собі облизаного паничка, шляхетного прища, або кудлатої, босякуватого вигляду особи, або екзальтованої панночки з закованими вгору очима. Вже самий зовнішній вигляд І Всеукраїнського з'їзду селянських письменників, серед котрих більша частина, мабуть, пише віршем, не нагадував тієї старої уяви про письменників. Юнаки й літні, селяни й інтелігенти, незаможники, комсомольці, комуністи—ось склад з'їзду плужан, що являється часткою сучасного Парнасу, коли говорити мовою старих істориків літератури. І нічого специфічно літературного, специфічно мистецького.

Не дивно. Старий поет, старий письменник зростав або в поміщицьких маєтках, або в «салонах» доморослої курдупельної буржуазії, що чимдуж намагалася жити, «як у Європі», або по шинках, кав'ярнях, в умовах богемсько-босяцького життя. Для них література, мистецтво були або розвагою на ситий шлунок, або єдиною формою виявлення своєї суспільної енергії, придушеної режимом, або, нарешті, просто проклятою халтурною роботою, в яку затягався, як п'яниця в пиятику, і від якої шукалося відпочинку в безалаберному побуті літературної богеми.

Новий письменник різниться від старого не тільки зовнішнім виглядом. В літературу йде він із села, з заводу, від партійної й радянської роботи, як громадянин соціалістичної республіки, як будівник суспільного ладу. Не дурно ж у складі «Плуга» так багато «газетярів»-

політиків. Не дурно правила про прийом до «Гарту» вимагають, щоб кандидат був або робітником від верстата, або комсомольцем, або комуністом, або ж, нарешті, мав надійні рекомендації та пройшов громадсько-літературний стаж. Як «Плуг» силою речей бере курс на розвиток у масову літературно-творчу незможницьку, революційно-селянську організацію, так «Гарт», беручи курс на об'єднання у першу чергу письменників-комуністів, комсомольців та свідомих пролетарів, кристалізується у цілком виразну організацію озброєних художнім словом, зв'язаних із авангардом революційного суспільства будівників нового суспільства.

«Кінець літературі... Кінець вільній творчості, необмеженій ніякими політичними тенденціями», скаже старий професор історії літератури й жрець чистого мистецтва.

«Кінець мистецтву. Кінець поезії», вигукне дитина босяцької богеми, катафальщик мистецтва, якому поза богемою — мистецтва нема.

«Страшна небезпека для надбань техніки літературної форми, небезпека для культурних здобутків від напівграмотних варварів із села та заводу», скаже формаліст, знавець витонченої форми літератури, сторож її одвічних святощів.

Єрунда! Ніякого кінця, лише початок. Початок буйного розцвіту літератури, зв'язаної тисячами ниток із прикорінням життя, із широкими масами. У колективній роботі зітнуться надто гострі грані. Неграмотний вивчить техніку писання. «Сухий газетяр» випрямить, направить по річищу комуністичної ідеології творчі шукання молоді й досягнення тих, що щиро перейшли в наш табір. Багатобарвне життя, з яким зв'язані нові письменники, напоїть живою кров'ю теорії «газетярів» — і буде нова література, нове мистецтво — повноправна література, багатозмістове й багатобарвне мистецтво нового людства.

6 березня 1924 р.

ГАРТОВАНСЬКИЙ З'ЇЗД ТА ЙОГО ПІДГОТОВКА

Центральні бюро спілки гартованських пролетписьменників та «Гарту» театрального ухвалили до кінця 24-го року скликати з'їзд гартованських організацій, а підготовку до нього розпочати вже зараз. Коли взяти на увагу ту прихильну оцінку, яку знайшла собі робота «Гарту», як в масах, як серед радянських «культурників», так і в вищих керівничих політичних та урядових колах (постанова наради завідувачів політосвіти, оцінка робітничо-селянської інспекції, десятки постанов робітничих і незаможницьких осередків, що стикалися з роботою «Гарту» і т. д.), коли зважити те значення, якого набули зараз справи культурного будівництва, то стане ясным, що цей з'їзд має значення не групове, не для самих лише гартованців, але далеко ширше. Тому-то, як він сам, так і підготовка до нього повинна притягти увагу всіх, хто причетний до будівництва радянської культури.

Хоч Центральні бюро ще не оголосили порядку денного з'їзду, проте ухвалено розпочати вже зараз широку дискусію, з притягненням ширшої робітничо-селянської opinii, по справах, що тичуться мистецтва. Вона повинна дати матеріал для того, щоб з'їзд міг цілком охопити і синтезувати роботу в галузі мистецтва, практику, методіку та теорію її з точки зору революційного марксизму-ленінізму.

Виростаючи органічно з невеличких осередків, розгалужуючися по різних родах роботи, гартованські організації до цього часу організаційно не були єдиними. Письменники, діячі театру, художники — творили окре-

мі організації. В останні часи з'являються зародки гартванських груп, робота котрих іде по лінії більш науковій тощо, а не лише мистецькій. Майбутньому з'їздові доведеться пошукати форми, що змінили б ті організаційні форми, з яких «Гарти» вже вирости, які переросли. Тому-то з'їзд скликається з представництвом усіх гартванських осередків, як єдине ціле. Цим намічається і майбутня організаційна форма «Гарту», єдиної інтермистецької (а може, навіть просто культурно-творчої) організації, з єдиним центром, з поділом роботи по окремих секціях.

Проводячи підготовку з'їзду, гартванські організації повинні перетворити її в широку кампанію пропаганди марксистських поглядів на мистецтво й на культуру загалом, кампанію вивчення вже здобутого досвіду в цій галузі революційної роботи, кампанію оформлення і зміцнення осередків нової культури, осередків боротьби за культуру комуністичну.

28 березня 1924 р.

МИСТЕЦТВО ПРОТИ РЕЛІГІЙ І НАВПАКИ

Хоча деякі великомудрі «теоретики» мистецтва, як наприклад в Росії «ничевоки», а на Україні панфутуристи, і ведуть похід проти мистецтва загалом, намагаючись довести, що воно так само шкідливе, як і релігія, проте життя показує цілком інше. В міру того, як релігія втрачає ґрунт, в творення мистецтва втягуються все ширші маси молодого суспільства. Правда, від цього мистецтва кривляються автокефальні композитори й старі сторожі мистецьких мумій, проте це все-таки мистецтво.

Революційна пісня, революційний вірш і художня проза, напоєна новим змістом, революційний малюнок, карикатура, плакат — твори молодого мистецтва йдуть походом на літургію, кантату, колядку, євангеліє і ікони. Осередки творення нового побуту — клуби й сільбудинки — сповнюються живим змістом не тільки науки, але й мистецтва, фізичної культури і т. д.

Але коли у нас мистецтво йде походом на релігію, то й релігія відчуває в новому мистецтві для себе лютого ворога. Найбільше яскраво це видно за мережами радянських республік. Так, наприклад, в Америці в буржуазній пресі розгорнулася широка кампанія за так званім «синім законом», законом, що заборонив би в неділю всякі вистави по театрах, кінематографи, навіть спортивні гри. В тих містах і районах Америки, де попам найлегше виступати, вони утворюють найсуворішу цензуру театральних п'єс, художніх творів і кінематографічних фільмів. Недавно відбувся національний з'їзд чорноризників у Атлантик-Сіті, на якому ухвалено

добиватися загальнодержавної цензурної комісії. Та комісія, на їх думку, мала б додержувати з церквою найщільнішого контакту або просто складатися з «глибоко релігійних людей».

Там, в доларовій Америці, в мистецтві, яке як-не-як в певній частині своїй поспішає за життям мас і не може не відчувати впливів революційних верств суспільства,— церква вбачає свого ворога і стремиться його приборкати та підпорядкувати своїм впливам. І не дурно.

Це було колись і в царській Росії, про це, мабуть, мріяло й автокефальне українське міщанство.

Але — куца губа! Нове мистецтво йде й виганяє повіщину.

13 квітня 1924 р.

В ЄДНАННІ З МАСАМИ

Редакцією одержано листа від одного з американських читачів «Вістей», що висловлює низку нарікань з приводу нотатки Валера Пронози «Лакеї». В нотатці автор кпить з капели Кошиця, що виспівує перед американськими магнатами, одуравшись роботи на Україні, і це обурило нашого американського «широкого українця». Лист остільки характерний, що ми на ньому зупинимось ще окремо. Зараз же одмітимо тільки одну, основну думку.

Автор листа, очевидний прихильник капели Кошиця та оборонець її емігрантської роботи, признається, що фактично капела змушена співати перед магнатами, бо «такі капіталістичні умови». У цих умовах капела, як подає автор листа, перебуває просто-таки в рабстві в приватного підприємця, якогось Рабиновича. Вірні чи невірні ці інформації — залишаємо на сумлінні автора листа. Але основне — він, сперечаючись з нами, сам визнав: митці й мистецькі колективи, навіть талановиті, в умовах буржуазного ладу неминуче перебувають у рабстві, в повній залежності від панів стану. І треба справжнього героїзму, щоб боротися проти того рабського стану, а не бути лакеєм, котрий з рабською усмішкою подає панові твори свого таланту на закуску після ситого обіду. Так героїчно бореться в Америці Сінклер, так у Німеччині боровся й бореться навіть з-за ґрат в'язниці Толлер, в Іспанії — Ашер, комуніст-художник, ув'язнений фашизмом, так борються революціонери скрізь по цілому світі. Силу свого таланту віддають вони на справу революційної боротьби, ви-

зволання людства. Ті ж, хто навіть, мавши раніше зв'язок з трудящим людом, добровільно продає свої здібності реакції,—тих по заслугі звемо панськими прихвоснями й холоуями.

Багато таких є. Але на місці їх життя висуває нових. Хто чув, як приймала аудиторія з'їзду незаможників спів капели «Думки» й виступ гартованської майстерні, той зрозуміє, як багато значить інтимний, безпосередній зв'язок робітників мистецтва з трудящими масами. Черпаючи сили з народних мас, росте й міцніє наше нове мистецтво.

29 червня 1924 р.

ВЕЛИЧНА ТЕМА

Від сучасних письменників — з тих, що намагаються оправдати своє нирання в надзоряних просторах або копірсання у власних дрібненьких переживаннях, — часто доводиться чути про брак... тем. А між тим, — наближаються десяті роковини з дня початку світової війни, — і само собою напрошується запитання: хто з наших письменників, хто з наших художників і композиторів відбив її, показав її обличчя, викрив у яскравих образах її жахливе ество?

Маємо лише глибокі твори французького письменника Анрі Барбюса. Маємо схематично прості, але яскраві картини Сінклера в його «Джиммі Хіггінсі». Маємо трагічні шкідци Рефевра й не менш трагічні нотатки-новелки Стефаніка. А далі? Далі пам'ять не підказує жодного імені, жодної помітної назви. Не буде ж вона зупинятися на сотнях і тисячах патріотичних ура-барабанних і ура-сльозових батальних творів.

Зрозуміло, чому досі тільки західні письменники як-не-як зробили спробу підійти до великої теми: у нас війна без антракту перейшла в революцію і в громадянську війну, що своєю величчю затулила враження війни імперіалістичної. Письменники й художники поміщицько-буржуазного кодла стали гарольдами білої гвардії. Письменники-революціонери самі пішли на барикади, в штаби, в окопи, в радустанови. Хуторяни ж і слиняві пацифісти залізли під перини чистої краси і філософування, споглядаючи рухи власного пупа. Тому ми й не маємо картини війни, такої картини, від котрої здіплювалися б в ненависті до її ініціаторів зуби, а руки свер-

біли до боротьби проти війни. Такої картини, від котрої прилипає би язик до зубів у кожного слинявого філософа, що спробує проповідувати законність війни, як «спробу дезинфекції людства»...

Такої картини, такого твору нема. І в дні десятих роковин війни наші клуби й сільбудинки самотужки пробуватимуть її замінити, оперуючи лише цифрами й датами. А між тим — такий твір потрібний. Потрібний тому, що війни не вбито, тому, що вона живе, вона мобілізує свої сили — не тільки гармати, але й слово, й музику, й полотно, і граніт. Творються націоналістичні гімни, патріотична література, картини... Війна впрягає в свій віз науку, техніку, мистецтво. І тому так потрібно мобілізувати сили, її ворожі.

Ми не кличемо творити ура-антивоєнні твори. Ніщо так не компрометує, як фальш. Але ж тема чекає. Тема невичерпна і велична.

20 липня 1924 р.

НА ПІДГОТОВЛЕНОМУ ГРУНТІ

Перша доба революції — доба громадянської війни, «бурі й натиску» — породила нам цілу плеяду молодих, але вже визнаних, навіть суворими старими критиками, письменників, що згуртувалися в ударні бойові групи. На іменах не будемо зупинятися. Вони відомі читачам української радянської преси. Та й не тільки радянської. Навіть у галицькій українській пресі, керованій буржуазними політиками, знаходимо рецензії й огляди сучасного літературного життя на Україні, в котрих головне місце одводиться жовтневим, новим письменникам, що об'єднуються «Гартом», «Плугом». Своєю роботою ці письменницькі групи не тільки досягли визнання, іноді підсолоджененого сахарином хитрої улесливості невірних друзів з табору старої критики, але й перетягли ніби магнітом до себе все, що було ще здорового в старій літературі. Таким чином, твориться нібито новий радянський Парнас, і на цьому для людей короткого зору справа спиняється. Не чути, мовляв, нових блискучих імен, не видно нових видатних постатей. Це дає привід «українським діячам» в анонімних листах (дивись статтю товариша Тарана у «Вістях» від 9 серпня) натякати про «зграю баранів, які купчаться навколо кількох талантів».

Але історія не раз уже посміялася над «діячами», в котрих вистачає мужності лише на анонімні листи. Посміється вона над ними і в цьому разі. Міщанин, з природи своєї, тварина короткозора. І чи ж дивно, що вона не може бачити далеких обріїв, намічати широких перспектив? В даному разі всі анонімні й неано-

німні старі критики, що вбачають тільки плеяду видатніших революційних письменників, з яких би вони охоче утворили Парнас, не бачать основного — масового руху, масової роботи. Мов зелена молода травичка, ще невисока, але густа, життєздатна, глибоко вкорінена в ґрунт, зростає молода література в другому, будівничому періоді революції. На плекання її молодих паростів — письменників — і критики-революціонери і весь актив радянського суспільства звертає якнайбільшу увагу.

Пригадайте постанови XIII з'їзду Комуністичної партії в галузі художньої літератури:

«Основна робота партії в галузі художньої літератури повинна орієнтуватися на творчість робітників і селян, що стають робітничими й селянськими письменниками в процесі культурного зросту широких народних мас Радянського Союзу. Робкорів та сількорів слід розглядати як резерви, звідки будуть виходити робітничі й селянські письменники».

І ще:

«З'їзд звертає особливу увагу на конечну потребу створення масової художньої літератури для робітників, селян і червоноармійців».

Привітність ще до звітів про останні роботи «Гарту» й подібних йому груп, до видавничої діяльності наших радянських видавництв. Там знову те саме: робота серед робкорів і сількорів, на районах у літгуртках робітничих, видання масової художньої літератури. Підготовка й обробка культурна масового читача, підготовка, шліфування нових великих кадрів робітників літератури.

По суті, цю роботу тільки розпочато. Отже, не дивуймо, що ще не маємо «імен», окремих постатей, великих творів. Вони будуть. Буде це розцвіт літератури — не конфетної, мішурної, панської, а справжньої, міцної, залізної, чорноземної літератури.

10 серпня 1924 р.

ТЕАТРАЛЬНИЙ «ГАРТ»

Вже кілька десятків років, як у театральних журналах і загалом у пресі, в лекціях і диспутах точаться дискусії фахівців театральної справи про кризу театру. Останніми роками дійшло до того, що деякі фахівці мистецтва голосно заявляють про смерть мистецтва загалом і театру як його частки. Час від часу з'являються «новатори» і «революціонери», що пропонують різні виходи із критичного стану, різні рецепти, що мають врятувати театр від загибелі. Виходи ці шукаються найбільше в нових формах, в нових прийомах: поєднання театральної дії з акробатикою, конструктивні декорації, повне відкидання декорацій, гра без режисера і т. д. і т. д.

А в той час, як ідуть ці суперечки, як театр оголошується напівтрупом або просто трупом,— в цей час збільшується, росте число аматорських гуртків в робітничих кварталах і по селах, що, не маючи кращого і не знаючи, як те краще зробити, грають «по-старому» усяку старовину. В цей час збирають повні збори побутові театри, де лише тільки не зовсім зле стоїть справа із персональним складом. Театри-мініатюри ломляться від одвідувачів. Шкільна молодь (наша шкільна молодь, робітничо-селянська!) переповнює гальорки академічної опери і драми, не дивлячись на всю застарілість їхнього репертуару. Кіно щодня заливається масами. Пісня, танець, пластичні рухи, музика, масові рухи карнавального похідного характеру, «декоративні» кінокартини, виразне читання художніх творів, зокрема драматичних і сатиричних і т. п. — всі окремі елементи

театру, в котрому вони об'єднуються, синтезуються — притягають найширші робітничі і селянські маси.

Отже, справа не в кризі театру як такого, як способу виявляти й передавати думки та почуття. Справа у кризі творчості тієї соціальної групи, яка досі була господарем у театрі й культурному житті загалом. Буржуазія вичерпала або майже вичерпала свої творчі сили. Театр, який переважно служив для неї, її цілям — теж це відчував на собі. У театру, у його діячів забракло творчих сил для того, щоб охопити нові завдання, які перед театром поставила революція: відбивати й організовувати нове життя, революційну боротьбу і побут нашого часу, заповнити новим змістом наші революційні свята, часи відпочинку робітника й селянина, виховуючи нову людину з мас, що досі були і є поза культурою або майже поза культурою. В «новаторів» же бракує глядача й масової бази, що на ній вони могли б творити справді новий театр.

Життя поставило перед театром завдання: стати знаряддям будівництва нового суспільства, часткою і чинником того суспільства. В старому театрі, як ми вже казали, сил для цього не вистачило: справа тут не в технічних прийомах лише, а, головним чином, у змісті і в виконавцях, які були б близькими до мас і потрібними для їхнього комуністичного виховання. Створити новий репертуар масового театру, виховати для нього кадри театральних робітників, переглянути критично всі старі форми та прийоми театру в тому напрямку, щоб віднайти найбільше зрозумілі, найбільш впливові і потрібні для мас — ось де криється розв'язання питання про театр.

Чекати, що це може зробити якийсь винахідник, фахівець театральних справ, не доводиться. Завдання це стає перед самими робітничо-селянськими масами, зокрема передовою, революційною їх частиною. Масовий театральний рух робітників і селян, що виявляється вже й зараз у організації драматичних аматорських гуртків, хорів тощо, треба об'єднати, треба надати їм виразного революційно-громадського характеру, поширити його

й на його базі будувати театр, як одну з форм будівництва нового суспільства. Цього руху не повинні роз'єднати ані сектантська гризня різних «винахідників», ані зв'язки декого з аматорів із старим гопаківсько-горілчаним театром, ані легковаження живого театру тими, хто, виходячи з величезного значення кінотеатру, не рахується з фактами і можливостями.

Не викинути театр, а перегартувати його в робітничо-селянській самодіяльності, сповнити новим змістом, зробити часткою будівництва культури й нового побуту — ось завдання, варте революціонера. Завдання це розпадається на кілька часткових окремин. Основні з них: створення масового театрального руху, що стане за базу новому театрові; створення нового змісту («репертуару») театру; винайдення форм його виявлення; виховання нового актора й організатора театру. На цих окремих завданнях ми зупинимося в подальших статтях.

5 жовтня 1924 р.

ВІД «ПОХОРОННОГО БЮРО» ДО РЕВОЛЮЦІЙНОЇ КУЛЬТУРНО-ТВОРЧОЇ РОБОТИ

В декларації нової президії музичного товариства імені Леонтовича серед завдань, які воно собі ставить, читаємо:

«Організація всіх активно-революційних музичних сил України...

Пробудження, виховання і організація музично-творчих сил робітництва та селянства...

Боротьба з міщанством, церковщиною, просвітянством, халтурою...»

Тут всі крапки над «і» поставлено. Все сказано ясно й виразно. Мета — революція в культурі в інтересах робітничих і селянських мас силами робітників і селян. Це на одній ділянці культурницького фронту стає на чатах аванпост революційного суспільства.

Дотеперішнє товариство імені Леонтовича було організацією досить невиразною. Щось подібне до старих «просвіт», тільки на рожеве підфарбоване. Бо інакше, мовляв, не можна. Такі часи. Але як «просвітам» зараз не було б що робити — хіба згадувати старі часи, — так і товариство імені Леонтовича в минулому ніяк не могло стати на шлях справжньої роботи, а здебільшого займалося увічненням мертвих музик. Це дало привід київським гострослівцям саме товариство прозвати «похоронним бюро», а роботу його по імені керівника — «чапківщиною».

В декларації нова президія, серед якої бачимо гартованців і яка добивається найщільнішого зв'язку з радянською і комуністичною політикою, одверто рубає

по хвостах: по церковщині, з якою в минулому щільно зв'язана діяльність трохи не всіх українських музик по просвітянству, — народницькому етнографізму і по «чапківщині» — їхньому виявленню в радянській обстановці. Натомість обличчя товариства повертається до активу робітників і селян, а мистецька музична робота визнається лише часткою революційно-суспільної праці.

Грунт для цієї праці величезний. Показчиком є хоча б численна кількість робітничо-селянських хорів, успіхи в масах мало-мальськи революційних музичних творів, величезна побутова цінність і поширення пісні, що твориться стихійно і стихійно лунає по всій країні.

Починаючи свою роботу, оновлений осередок культурної творчості повинен зустріти з боку цілого радянського суспільства увагу і підтримку.

12 жовтня 1924 р.

7-й РІК ЖОВТНЕВОЇ ДОБИ

Звичайно, доби культурного розвитку не міряються кількома роками. Обіймають вони довші періоди часу, залежачи від зміни в суспільстві та його економіці й у свою чергу впливаючи на них. Переломні моменти в розвитку культури та в економіці й суспільних відносинах не завжди тотожні. І для того, щоб говорити про якусь добу в історії культури, треба мати, звичайно, історичну перспективу, треба, як на загал, відійти на певну віддалінь від початку тої доби.

Проте про Жовтневу добу в історії культури як про частку Жовтневої доби в історії цілого суспільства ми можемо говорити вже й зараз. Бо Жовтень, пролетарська революція, що перемогла, хоч і в одній лише країні, та втрималася 7 років, — стала початком такої величезної зміни в історії суспільства, в історії його цілого життя, включаючи й економіку й культуру, що заперечувати епохальне значення цієї зміни міг би тільки останній ідіот. З року на рік — навіть за такі короткі відтинки часу — можемо нотувати наслідки цієї зміни. Це, звичайно, не «доби», не «етапи», може, але це виразні моменти в тому процесі розвитку, який, переборюючи труднощі й інерцію, веде до створення цілком нової комуністичної культури, як частки комуністичного суспільного ладу.

Що ж дає нам 7-й рік Жовтневої доби розвитку культури на Україні?

Візьмемо літературу. 7-й рік Жовтневої доби не дав якогось епохального літературного твору, не бачили ми блискучого підйому якогось таланту. Критики — й то

різних напрямків — проте, одноголосно говорять про невинний зріст, невинний поступ на літературному полі. І якраз — поступ нової, революційної, Жовтневої генерації українських письменників. Одмічають вони і з'явлення все нових та нових імен молодих письменників. Це говорить, що зріст має під собою здоровий ґрунт, що нова літературна генерація має свіжі й багаті молоді резерви, головним чином, серед активу робітничо-селянського суспільства. Це одна риса.

Друга риса — та, що молода література за останній рік все більше поводить ся, як доросла, з формами і з сюжетами творів. Береться за гострі пекучі теми сучасного побуту, все глибше вкорінюється в той побут сама, стаючи чинником його перебудови.

І третя риса — це все дальший зріст організованості, яка охоплює й дозрілих письменників, і письменницьку молодь, і ширшу масу читачів, примушуючи самовизначитися «диких» літератів. І літературний «Гарт» і «Плуг» стають організаціями масового характеру.

Коли до цього додати видавничу продукцію, яка виявилася в виданні кількох бібліотечок Держвидавом та «Червоним Шляхом» і окремих творів окремих авторів та яка, порівнюючи з минулим роком, сильно поширилася й досягла до читача, то ми матимемо картину дальшого невинного зросту літератури Жовтневої доби.

Візьмемо театральну справу. Театр відстав від літератури. Не вийшов із критичного стану академічний театр. Іде напружене перецінювання цінностей. Проте маємо нові кроки в розвитку вперед. Намацуються основні лінії розвитку театральної справи. Міцнішає кінотеатр, притягаючи до себе все більшу увагу. Експериментальні театри поволі, але невинно вливаються резервом у роботу академічного професійного театру, популяризуючи надбання своєї лабораторної роботи. Майстерні «Березоля» стають постійними театрами. А поруч з молодими паростками зростає гартованський самодіяльний театр, що, реформуючи старі аматорські драмгуртки й практику академічних театрів, намагається справу перетворення театру, наближення його до життя нового суспільства зробити справою самих широких мас.

Ще рік тому про театральний «Гарт» у жовтневому номері «ЛНМ» писали лише ініціатори його. Зараз він спирається на низку робітничих драмгуртків, має календарний репертуар, а виступи його творчих осередків описані не в одному десятку рецензій.

Музика. За цей рік маємо тут поворот. Організація, яка взялася скупчувати громадську увагу навколо музичної культури та зосереджувати творчі сили музик, але не потрапила за ходою Жовтня (товариство імені Леонтовича), зреволюціонізована зсередини, очищається й наздоганяє загублений час. З'являються революційні музичні твори, твориться новий репертуар для маси хорів, для походів і концертів. Одходить поволі на другий план стара етнографічна українська пісня й музика, передаючи свої мелодії новим словам, новим думкам. І вже якимсь чудним здається спроба відродити середньовічні кобзарські й бандурні пісні, думи й пісні чумацтва та козацтва.

Шукає шляхів до Жовтня образотворче мистецтво. Цікаві й варті уваги експериментальні роботи різних майстерень Києва й Харкова, а також спроби організаційного сконсолідування цих шукань образотворчим «Гартом».

Так справа стоїть у царині літератури й мистецтва перед VIII роком Жовтневої доби. Насамкінець, залишили ми оцінку становища в науці. Насамкінець, бо не можемо тут дати надто позитивної оцінки цьому становищу.

Ще ростуть молоді вчені, представники молодого суспільства, ще сильна інерція старої наукової роботи, що не зв'язана була із життям трудящих мас. Лише окремих представників, лише одиниць має доба Жовтня в галузі науково-творчої роботи. Боротьба йде. Боротьба між лженаукою і лженауковістю, спертими на різного роду забобони, що потрібні були панам стану у дореволюційний час для утримання народних мас у покорі,— з одного боку, й справжньою наукою, дійсною науковістю, спертими на матеріалістичний світогляд, теорії Маркса й Леніна. І тут відбувається зміна співвідношення сил, і тут йде кристалізація суспільних світоглядів, зосередження революційних чинників.

Проте зміни ці ще не піддаються обрахунку, процес іде надто повільно, щоб можна було за рік зводити баланс. Але ми можемо сміло говорити про те, що баланс цей буде активним для робітників і селян, тому що з їхніх гуш іде резерв — майбутні творці науки.

Загалом, говорячи мовою бухгалтерії, на яку ми мимохіть збилися (без обрахунку — нема комунізму!), весь баланс культурної творчості в галузі літератури, науки й мистецтва за минулий рік — у цілому є активний. Ми пішли вперед. Ми розвиваємося. Ростуть елементи Жовтневої культури. Проте не можна дозволити казенному оптимізму вселитися в нашу свідомість. Тільки ворона літає просто. Тільки в уяві схематика й ідеаліста процес розвитку культури представляється прямою лінією. Ми ж не можемо забувати, що живемо в добу жорстокої боротьби, що є не тільки боротьбою поглядів і наукових теорій, але боротьбою зброї й валют, боротьбою класів.

Більша частина світу в руках ворога культури як власності мас. Там точаться бої між класами, що дуже часто переходять у криваві. Наша країна — в оточенні країн капіталу. І ми це відчуваємо, як у політиці, так і в економіці. Відчуваємо це й на полі культури.

Крім того, в умовах непу мають ґрунт для розвитку не тільки революційні елементи суспільства. Деякий ґрунт мають і буржуазія і, ще більше — дрібна буржуазія. Це не може не впливати на хід розвитку елементів Жовтневої культури.

Але це лише труднощі, які слід пам'ятати, та яких не слід боятися. Бо Жовтнева культура, щільно спаяна з Жовтневою політикою й економікою, мусить перемогти й вирости в своє завершення — культуру комунізму.

7 листопада 1924 р.

ПРИСЛУХАЙМОСЯ

Один з молодих українських письменників, що зовсім недавно належав до революційно-селянських та пролетарських угруповань мистецьких, нині надіслав до редакції для надрукування в «ЛНМ» свого вірша. Вірш остільки характерний і показний для тих процесів, що відбуваються в найменше витривалих, в найслабших, найневихованіших одиницях нашої культурницької молоді, під впливом обстановки непу, що ми його містимо цілком:

ЖІНКА З ВОРОЖОГО ТАБОРУ

Я бачив тебе на докладі Луначарського в «Домі Друку»,
Анатоль Луначарський казав про Анатоль Франса,
Але я не чув, що він казав.
Я знаю: Анатоль Франс помер...
Анатоль Франс — великий письменник...
Анатоль Франс — француз...
Я дивився на тебе, жінко з ворожого табору,
Ти сиділа в ложі одна,
Ти дивилася на нас гордовито,
Не звертала уваги ти на мене,
Був я у масі,
Я такий — як всі.
Ти не знаєш, що пишу я про тебе,
Ти сидиш у ложі.
Відчасу заглядаєш в маленьку люстру.
Ну і що ж — що губи в тебе, як вино, жагучі!
Ну і що ж — що ти прекрасна! Каштанові очі...
Тендітна, виплескана...
Як мармурова статуя богині римської!
Не робітниця, не комсомолка і без червоної хустки — ти

Не вогонь, який горить в світильниках Комуни.

Послідок панства, глумства над нами.

Ах, не кохаю тебе!

Ти жінка з ворожого табору.

Ми не називаємо його імені. Важно не воно. Важно те, що ще недавно він у футуристичних тонах, з громом і торохтінням, за яким, проте, не почувалося справжнього глибокого і вільного переконання, оспівував революцію, індустрію і жінвідділи, лаяв буржуїв і непманів, але нарочито підбираючи вульгарні, грубі образи, ніби прикриваючи істерикою і криком щось, приховане на дні. Цікаво, що в останніх творах цього молодого письменника буйно почали розцвітати квіти порнографії, смакування полових проблем.

Наведений вірш розкриває нам тайну авторової творчості. Бо скільки б автор не лаявся на адресу «жінки з ворожого табору», — для кожного ясно, що ці лайки і згадки про червоні хусточки комсомолок — лише спосіб висловлюватися, що висловлене в творі — це «любов до жінки з ворожого табору», до «культури» отого ворожого нам табору, з її косметикою, штучністю, виплеканістю форми і повною ворожнечею щодо змісту.

Ця ознака — симптом серйозної хвороби. Хвороба ця — відрив од живого життя мас, безхребетність, безгрунтовність. Одрив од революційної громадської роботи, піддача найслабших смертоносному впливові бацил буржуазного суспільства, що їх розносить в умовах непу непманська гнила інтелігенція.

Цікаво провести паралель. Вишуканий, витончений майстер форми, співець еротики і краси, російський письменник Костянтин Бальмонт за кордоном на сторінках емігрантської преси чергує найудосконаленіші обточені по формі, але безнадійно порожні вірші із дикою лайкою на адресу більшовиків. Лайкою остільки дикою, що навіть сахаються від неї білогвардійські публіцисти і критики: від ліри тонкого поета смердить клоакою.

З двох наведених прикладів можна винести один висновок: пильно приглядаймося, пильно прислухаймося до того, що і як пишуть наші молоді письменники. І коли вчуємо, коли побачимо прекрасну форму, витон-

ченість і вишуканість образів не пропорціональні глибині змісту — значить, не все гаразд. Коли замість слів, просякнутих щирою ненавистю до ворожого табору, — але слів хльостких і спокійних одночасно, почуємо істеричну лайку — значить, не все гаразд. Коли замість вивчення глибокого, але спокійного, побачимо колування в «переживаннях» і смакування еротичних тем — значить, не все гаразд.

Істерика, тарабаніння і вишуканість форми прикривають часто і часто гнилизну і любов до нафарбованої проститутки — «культури буржуазії».

16 листопада 1924 р.

КОНТРПРОПОЗИЦІЇ

(До дискусії на тему: «Що наспіло»)

Організація поширеної суспільної бази

Ревмистецтво організоване тільки «на вершках». Мистецька робота по клубах, сільбудинках, художніх гуртках ув'язана з організованими ревмистецькими центрами. А між тим — це є вже поширена громадська база революційно-мистецького «ренесансу» (відродження). Цю базу треба організувати. Це можна зробити шляхом мобілізації уваги суспільного активу до справ ревмистецьких. Художня пропаганда й заповнення мистецькими вправами часів відпочинку тощо — питання організації побуту. В практичне розв'язання їх треба втягтися партійцям, комсомольцям, щоб забезпечити керування й громадський контроль кристалізації суспільних сил в галузі мистецької творчості і пропаганди. Їхня участь повинна забезпечити органічний зріст революційно-суспільних сил у мистецтві. Вона повинна йти не шляхом будівництва особливого розгалуженого державного чи партійного апарату, керування й контролю, а шляхом активної участі в самодіяльній художній роботі.

Консолідація революційно-мистецьких організацій, що помічається (намічене й на місцях переведене об'єднання різних гартованських організацій, зближення через спільне членство «Гарту», михайличенківців, оновленого товариства леонтовичевців та «Плуга» — з одного боку, аспанфутів, юголефівців і березильців — з другого), й тиме далі під напором знизу в процесі масової праці органічно. Одночасно

йтиме «одбор», кристалізація угруповань по класовій ознаці та по зв'язку з масами. Темп цього процесу определить момент створення в с е р е в м и с т ц е н т р а, «могутнього синдикату», що форсоване його творення (на основах паритетності й парламентаризму) в сучасних умовах лише з а г а л ь м у є процес о р г а н і ч н о г о творення центра громадської революційно-мистецької роботи, розтративши сили ревмисторганізацій на «конституційні»¹ справи й відтягнувши їх від масової громадської роботи. Не всереєвмістцентрів і всереєвлітфедів з їхніми держпланами, оргінстрами, агітпропами, об'єднаними й необ'єднаними наркоматами вимагає зараз життя, а:

1) оживлення літературно-видавничої роботи, бо всякі всереєвлітфеди здаватимуться на смішкою, доки ми не спроможні поставити якогось ілюстрованого журналу, доки розмови про театральний журнал лишаться розмовами, доки збірник театального «Гарту» «друкується» так довго, що всякий терпець увірвався, доки... і т. д. і т. д.;

2) утворення найвищої художньої ради при НК освіти — авторитетного громадського «дорадчого» державі органу, що зосередить усі фахові мистецькі сили для розробки питань мистецтва у плані державної роботи, стимулювання діяльності держорганів і планового погодження роботи різних груп;

3) утворення центральної партійної комісії в справах художньої пропаганди, котра мобілізувала б увагу партії до мистецької ділянки третього фронту й організувала партійну думку у відповідному напрямку.

Щодо з'їздів і конгресів, як способу мобілізації уваги суспільства й консолідації роботи ревмисторганізацій, то тут я з товаришем Пилипенком не розійдуся — справа лише в тому, щоб їх підготувати й удало вибрати для них момент.

30 листопада 1924 р.

¹ Розподіл функцій і прав, штучна будова таких організаційних форм, які забезпечували б кожній групі більше впливу в виконкомках і т. д.

КУЛЬТУРА В «ЗАМИРЕННІ» ЄВРОПІ

В часи світової війни чи не усіх фельдмаршалів і генералів було пороблено почесними членами вищих наукових закладів. Імена Фоша, Жоффра, Гінденбурга, Людендорфа, Френча урочисто, *honoris causa*, почали красуватися на мармурових дошках університетів. Правда, тільки «своїх», «рідних», національних. З протилежної сторони, з другого боку ліній колючих дротів кожного з них не славлено було як оборонця культури й цивілізації, але ганьблено як найбільшого її ворога, варвара і руйнника. Але все на світі — відносно. Відносно є і слава «героїв» та «оборонців» цивілізації в буржуазному суспільстві — відносно й підпорядкованою інтересам грубих гаманців. І доля самої культури в країнах капіталу так само залежить від волі банкірів, промисловців та їхніх слуг, як і слава «оборонців культури».

Ось, наприклад, знаменна історія Міжнародного бібліографічного інституту.

Інститут організовано з постанови Міжнародної бібліографічної конференції 1895 року. Його основним завданням була організація систематичної реєстрації всієї світової літератури — як одної з робіт у справі «Міжнародної організації інтелектуального життя».

Основоположники інституту, в тому числі його незмінний керівник — Поль Отле, належали до тої групи вчених, які вважали, що культурний розвиток людства і організаційне закріплення світового характеру культурної роботи можливі при існуванні буржуазно-демократичних держав. 1910 року одночасно з всесвітньою виставкою — цим генеральним оглядом здобутків капі-

талістичної промисловості — в Брюсселі відбувся конгрес 132 міжнародних наукових організацій, що також обговорював ідею міжнародного співробітництва вчених. Після цього конгресу утворено Спілку міжнародних асоціацій, надалі тісно зв'язану із Бібліографічним інститутом. За час свого існування Бібліографічний інститут зареєстрував біля 15 мільйонів книжок і статей, що вийшли по всій землі. Звичайно, цю роботу він міг провадити тільки за допомогою бібліографічних установ, організованих в різних державах за загальним типом. (До числа таких установ належать Книжкові Палати РСФРР і УСРР).

Діяльність інституту припинилася під час імперіалістичної війни, коли Брюссель захопила німецька армія. Ідея міжнародної співпраці вчених зазнала першого удару. Після того, як підписано було Версальський мир, утворено Лігу націй, яка в числі інших справ цікавилася і справами міжнародної бібліографії і навіть організувала для того спеціальну комісію — інститут відновив свою діяльність.

Щоб підкреслити «варварство німців» і високий рівень культурності Антанти, Бібліографічному інституту, Спілці міжнародних асоціацій і їх спільній бібліотеці й іншим установам, функціонально зв'язаним з інститутом, дали спеціальний величезний будинок, названий «Світовим палацом» (Palais Mondial).

Але потім між інститутом і його меценатами почались нелади. Для бельгійського уряду міжнародні взаємини означали взаємини з країнами Антанти і їх васалами. Для інституту, як і взагалі для науки, те, що виключено було з міжнародних зносин 150-мільйонне населення СРСР, надзвичайно болюче відчувалося.

Генеральний секретар інституту Поль Отле знайшов у собі досить громадянської мужності, щоб заявити в 1922 році від імені інституту у відозві до вчених СРСР: «Велика симпатія до інтелектуальних працівників країни, що так багато перетерпіла», — і закликає їх до активної участі в роботі інституту.

Симпатії уряду не сходилися з симпатіями інституту: вони стосувалися до тих вчених, що зв'язали своє

ім'я з білогвардійськими організаціями. Субсидії інституту було зменшено. Невистачало коштів на випуск «Бюлетеня» й на опалення «Світового палацу».

Побачення Поля Отле з представниками Російської Книжкової Палати — професором Русиновим і членом ЦК РКП товаришем Бумажним, — що відбулося під кінець 1923 року в Голландії в Гаазі (бо цих товаришів у Брюссель не пустили), очевидно, явилось тим останнім актом прориву наукової блокади СРСР, якого «демократичний» уряд не міг пробачити.

За повідомленням Міжнародного бібліографічного інституту, бельгійський уряд припинив зносини із Спілкою міжнародних асоціацій. Загострення відносин дійшло до того, що в цьому році група поліцаїв в тридцять душ силою прорвалася у «Світовий палац». Всі входи було замкнено. Службовці і завідувач були загнані в шість кімнат. Доступ до колекцій, архіву й помешкань для робіт закрито.

Нині маємо відомості, що Міжнародний музей, Міжнародний бібліографічний інститут, Міжнародна бібліотека, Спілка міжнародних асоціацій цілком припинили свою діяльність.

Так «будується» культура на Заході, під промінням «демократичної свободи», дощем «соціалістичних промов» Макдональда, Вандервельде, Блюма і їм подібних, і захистом Ліги націй — тоді, коли та культура не служить виробу отрути для мас, не служить інтересам війни й насильства буржуазії.

27 грудня 1924 р.

ОСТАННЄ СЛОВО «ЛНМ»

Сьогоднішнім номером ми закінчуємо видання «Літератури, науки, мистецтва».

З нового року замість цього додатка до «Вістей» почне виходити додаток іншого типу і розміру, в якому зміст «ЛНМ» буде часткою чогось ширшого.

Починаючи видання «ЛНМ», редакція мала на меті — перш за все зосередити, по змозі, сили радянської літератури, науки й мистецтва, поставити в дискусіях і інформації і допомогти розв'язанню гострих питань в цих галузях культурної роботи, а найголовніше — прищепити читачам правильний погляд на науку, літературу і мистецьку творчість як на частку суспільної революційної роботи, як на щось нерозривно зв'язане з тими величезними змінами, що відбуваються в суспільстві. Наука, література, мистецтво — не самі по собі, не «цінність в собі», а лише засоби в руках людини для пізнання світу і зміни його. Обстоювання цього марксистського принципу робило наш додаток не лише органом інформації про ті процеси, які відбуваються в охоплених ним галузях культури, але бойовим, активним органом войовничої марксистської, ленінської думки в питаннях культури й побуту, частками яких є і література, наука і мистецтво.

Ця робота, звичайно, ще не закінчена. Але, на нашу думку, вона вже пророблена настільки, що «площу обстрілу» можна і треба поширити на всі галузі культурно-побутового будівництва. На нашу думку, давно вже наспіла потреба в органі, який би зосередив і диску-

сію і інформацію в усіх галузях культурно-побутового будівництва радянського суспільства. Звичайно, ми не перебільшуємо своїх сил і можливостей. Ми знаємо, що, перші часи особливо, в деяких галузях доведеться іти трохи не напояцки, керуючись тільки одною коюсь провідною червоною ниткою. Ми знаємо, що особливо на перших часах освітлення деяких ділянок культурно-побутового фронту буде у нас слабе, відповідно до інтенсивності роботи на цих ділянках. Але це нас не спиняє: «ЛНМ» в процесі зросту перетворюється в «Культуру і побут». Цю думку стверджує практика: вже в останніх числах «ЛНМ» змушена була редакція містити статті і інформації, що виходили за межі заголовка нашого додатка. З другого боку, це підтверджується масою листів, які редакція одержала від читачів «ЛНМ», в котрих вони майже одногосно підтримували думку про вчасність реорганізації «ЛНМ». Це останне особливо цінне для нас: бо коли «ЛНМ» мав певний успіх, то, головним чином, завдяки підтримці й участі нашої культурницької периферії.

І тому редакція, свідома виконаної роботи, закінчує цим номером видання «ЛНМ» і переходить з нового року до видання «Культури і побуту».

31 грудня 1924 р.

НОБЕЛІВСЬКІ ЛАУРЕАТИ

Багато хто знає польського письменника Владислава Реймонта, автора капітального твору «Селяни». Автор не пошкодував у тому творі натуральних фарб для того, щоб змалювати побут селянина. Зараз автор прославлений ще й другим: він — лауреат Нобеля. Йому дісталася одна з тих премій, що однаково пахнуть нафтою і кров'ю.

За що Реймонт одержав лаври й долари? Невже за «Селян»? — Не знаємо. Може, за них. А може, за якісь пізніші твори. А може, за твори, ще тільки задумані. Відповідь, можливо, дасть нам сам лауреат. Даємо йому слово.

«Я живу не тим, що вже написав, а тим, що ще писатиму. Написане зникає з моєї свідомості завдяки певного роду розумової економії, бо моя енергія спрявлена завжди на майбутнє. Тому-то я іноді зле пам'ятаю зміст деяких своїх праць... Те, що вже було, мене більше не цікавить...» — так каже Реймонт в розмові з співробітником «Wiad».

Далі він, не криючись, оповідає про свої плани.

Чим живе новий лауреат? Що його захоплює? Що заповнює його мозок? Над чим працює його художня фантазія? Оказується — це світові проблеми сьогоденного дня. Ті самі, що займають цілий світ. Але в якій хворобливій, в якій викрученій, нарочито тенденційній — на користь спадкоємців капіталістичного генія Нобелів — Моргана, Форда, Рокфеллера — постановці!

«...Велика трагедія... Блукання без маяка, без релігії, котра завжди була основою духовного життя світу.

Весь час — думка про це. Без краю цікавий характер сучасного нігілізму (читай — революціонізму, матеріалізму.— В. Б.), що він несе з собою, що він нищить, до чого стремиться. Страшним прикладом для нас в цьому відношенні є Росія. Ми далекі од цієї громадини, але й тут видно прояви нігілізму в цілковитому нехтуванні релігії.

«Духовна криза зараз глибока. Нігілістична ідеологія працює безупинно. Думки про це породили вже написану мною містерію для сцени: два світи — зненависть нігіліста і слова Христа. На простому дерев'яному хресті, що стоїть біля церкви, ожила фігура Христа. Навколо зібрався натовп, скаржачись на жорстокість більшовика. Жертви молять Христа, щоб той сказав свій присуд. Більшовик з жахом дивиться на чудо — воно ж нищить всі його теорії, всі його уяви. Він бачить нову правду, яка змушує його терятися... Натовп чекає справедливого присуду. Обвинувачений, боячись, що буде прощений і тим морально переможений, ображає Христа, але Христос дає йому волю, бо він належить до тих, котрі не відають, що творять...»

Чи ж не правда, що автор глибоко задумує свої твори? Натуралістичні описи побуту темного, облутаного забобонами, відсталого, напівдикого селянства — були для автора школою. Він вивчав матеріал. Зараз він став на вищий щабель — використовує наслідки своїх студійних робіт. І коли читаєш наведені слова Реймонта про містерію, яка так підігнана під стан свідомості загнаного, сірого польського села, облутаного ксьондзами й жандармами, то мимоволі думаєш: так не дурно видушувала компанія Нобеля зайві долари з м'язів робітника на нафтових копальнях і набавляла зайві копійки на газ! Зараз єсть зате чим оплатити працю талановитого письменника, єсть чим змазати аероплан його художньої фантазії. Владислав Реймонт оказується прекрасним товаришем жандармові й ксьондзові, його художня уява прекрасно доповнює собою ксьондзівські анафеми в бік революції і жандармські каталажки всім запідозреним у більшовизмі.

Далі в розмові Реймонт подає зміст ще одної речі, задуманої ним. Це вже щось подібне до утопії. Автор

пробує змалювати далеке майбутнє. Ми представляємо собі його, як царство вільної необмеженої людської творчості на основі величезного розвитку техніки і загального людського добробуту. Послухаємо Реймонта: «Картина механізованого до останку матеріалістичного світу. Кожна людина — лише частка машини, що виконує в однотонній послідовності одну й ту саму роботу. Книжок нема, їх визнано непотрібними й знищено. Благородні ідеали й стремління умерли. Світ цікавиться тільки виробництвом і веде чисто фізичне життя. Людство управляється тиранами — королями землі, повітря, морів. Центр влади в Римі...»

Ми сказали б, що це скорше всього нагадує картину панування «Залізної п'яти» (Джек Лондон), олігархії капіталістів, коли б вона перемогла, коли б вона могла перемогти революцію, і що єдиним гаслом, яке авторові логічно треба було б дати, — це гасло революції проти імперіалізму. Але ж він одержує премії Нобеля, і тому на тлі цієї картини майбутнього світу він хоче показати трагедію — повторення історії... знову ж таки з Христом: хтось, мовляв, знаходить євангеліє, воно пробуджує у вибраних моральне почуття, повстає бунт проти Риму, але без зброї повстання не може досягти наслідків, маси, морально вбиті матеріалізмом, не підтримують руху, і герой гине, як Христос...

Хора фантазія художника, скаже хтось. Класова література, література боротьби проти матеріалізму, проти революції, скажемо ми. Література фашизму мрганів, рокфеллерів, фордів — проти якої мусимо творити й творимо класову, партійну літературу ленінізму, марксизму, не боячись закидів у тенденційності.

5 січня 1925 р.

ЛЕНІНІЗМ У БУДІВНИЦТВІ КУЛЬТУРИ

Літературних творів Леніна й виступів, присвячених спеціально культуробудівництву, ми маємо дуже небагато. Коли зібрати все, що ним у справі політики й тактики культуробудівництва сказано, то ледве чи вийде один том, рівний звичайним томам із зібрання його творів. Пояснення цьому не можна шукати в тому, нібито Ленін вважав культуробудівництво такою якоюсь справою, яку можна віддати на «фахівців справи», або ж у тому, що він легковажний у справі культури й освіти, надавав їм малого значення. Ні і ні! У цьому ми переконаємося, коли переглянемо ту невелику розміром, але багату змістом літературну спадщину, яка залишилася по Ленінові. Справжнє ж пояснення криється в одній основній і характерній рисі Ленінового підходу до розв'язання всіх питань загалом, Ленінового методу роботи. Охоплюючи теоретичне ціле з найдалшими перспективами розвитку суспільства, Ленін одночасно завжди бив у якусь одну чи дві основні, центральні, найважливіші точки. Цілком зрозуміло, що роки громадянської війни й перші роки непу не висували справ культурного будівництва на перший план. На першому плані стояли справи організації революції, влади, захисту, господарства, а вже потім ішли питання про будівництво культури.

Але невелика розміром спадщина Ленінова в справі культурного будівництва є величезною скарбницею, в якій знаходимо блискучі прогнози, накреслені плани на

майбутнє, широкий теоретичний охоп роботи й разом з тим практичний підхід активного революціонера-будівника. Кількома фразами, десь у доповіді про значення науки й освіти, Ленін окреслює широку перспективу, дає ясну й чітку формулу й тут же із запалом бійця-полеміста стирає на порошок різні зайві теоретизування, копірвання, не зв'язані із конкретною роботою.

Ось, наприклад, уривок із одного з Ленінових ранніх творів («Что делать?», 1902): «Це не значить, звичайно, що робітники не беруть участі у цій виробці (соціалістичній ідеології). Але вони беруть участь не як робітники, а як теоретики соціалізму, як Прудони й Вейтлінги, іншими словами, беруть участь лише тоді й настільки, наскільки їм, у більшій чи меншій мірі, вдається опанувати знання свого часу й посувати вперед це знання. А щоб робітникам частіше вдалося це, для цього потрібно якнайбільше дбати про підвищення рівня свідомості робітництва загалом, для цього конче потрібно, щоб робітники не замикалися в штучно звужені рамки «літератури для робітників», а вчилися би опанувати все більше й більше загальною літературою. Вірніше, навіть, було б сказати, замість «замикались», — були замикувані, тому що робітники якраз самі читають і хочуть читати усе, що пишуть для інтелігенції, а тільки деякі (погані) інтелігенти думають, що «для робочих» досить розповідати про фабричні порядки й пережовувати давно відоме».

У цих словах, написаних давно, чи ж не бачимо ми постановки питання про пролетарську культуру не як про спеціально «пролетарські» фінітфлюшки й «революційну» маніловщину, в основі якої лежить хвороба «революційного» видумництва, побудованого на вірі у всемогутню силу кабінетного плану, декрету, тез чи резолюції? Звичайно, ця постановка мало буде подобатися тим, хто зараз уже, сидячи в кабінеті, хотів би з пальця вислати готову теорію, готовий план найдрібніших деталей майбутньої комуністичної культури, або псує цілі стоси паперу в дискусіях про те, що ж то є справді пролетарська культура, на зразок тих дискусій,

які велися середньовічними ченцями в монастирях про різні догмати християнської віри. Для того ж, хто має вести революційну культурну роботу, конкретну й чорну в умовах нашої одсталості й ворожого оточення — в цих словах є вже определєння завдань пролетаріату в будівництві суспільства по лінії культури: опанувати всім цінним із здобутків попередніх поколінь, не замикаючись у рамки якоїсь «своєї», специфічно пролетарської культури, і повернути те знання на будову комуністичного суспільства.

Цю ж саму думку знаходимо ми майже в усіх творах Леніна, де він стикається з питанням про культуробудівництво. Ось, наприклад, уривок із одного з останніх його творів «Сторінки із щоденника», опублікованого 2 січня 1923 року:

«У той час, як ми тріпали язиком про пролетарську культуру та про співвідношення її з буржуазною культурою, факти підносять нам цифри, які показують, що навіть з буржуазною культурою справа стоїть у нас слабо. Виявилось, що, як і треба було сподіватися, од загальної грамотності ми ще дуже далекі й наш поступ по порівнянню з царськими часами (1897 роком) показується занадто повільним. Це являється грізною пересторогою й закидом на адресу тих, хто плавав і плаває в емпіреях «пролетарської культури». Це показує, скільки ще упертої чорної роботи треба нам зробити, щоб досягти рівня звичайної цивілізованої держави Західної Європи. Це показує далі, яка сила роботи стоїть перед нами нині для того, щоб на ґрунті наших пролетарських завоювань досягнути справді скільки-небудь культурного рівня».

А висновок із цього? У Леніна висновок виливався у ряд гасел: ліквідація неписьменності, електрифікація, культурна сполука міста з селом, робота пролетаріату й Компартії серед одсталих культурно національностей на їхній рідній мові, піднесення їхнього культурного рівня, точність у роботі (не змішувати із розмовами про НОП тих, хто не тільки науково організувати працю не здатний, але навіть не

може вчасно прибути на збори), свого роду «американізм».

Але даремно хтось би, хто не знайомий з творами Леніна, подумав, що той у справах культури схилювався з класової точки зору на точку зору «загальнолюдську» (підстава — твердження про «загальну літературу», «культуру загалом»). Звичайно, це припустити могла б людина абсолютно безграмотна. Ніхто так чітко, так гостро не ставив питання про класовий характер нашого культурного будівництва, про класовий, партійний, комуністичний підхід до нього, про войовничо-марксистський, критичний перегляд усіх надбань науки, як Ленін. У 1905 році в статті «Партійна організація і партійна література» він руба ставить питання про творення партійної літератури: «У протигагу буржуазним звичаям, у протигагу буржуазній, запроданій, крамарській пресі, у протигагу буржуазному, літературному кар'єризму й індивідуалізму, панському анархізму й гонитві за наживою — соціалістичний пролетаріат повинен висунути принцип партійної літератури, розвинути цей принцип і провести його в життя в можливо повнішій й цільнішій формі. В чому ж цей принцип партійної літератури? Не тільки в тому, що для соціалістичного пролетаріату літературна справа не може бути знаряддям наживи осіб чи груп, вона не може бути взагалі індивідуальною справою, незалежною од загальної пролетарської роботи. Геть літераторів безпартійних! Геть літераторів надлюдей!»

Це гостре й чітке гасло живе й зараз, аж ніяк не заперечуючи другого гасла, яке так обстоював Ленін: гасла використання фахівців, вихованих буржуазією, перетягнення їх на свою роботу. Обидва ці гасла сполучаються в думці про те, що пролетаріатові треба завойовувати, зробити своїми, не тільки матеріальні засоби виробництва, але й усю суму знань, а також і тих, хто тими знаннями володіє й може, вийшовши із свого старого оточення, порвавши з минулим, стати в одні лави з бойовим пролетаріатом, у лави партійного будівництва не тільки самої літератури, але й цілої культури.

Спадщина Ленінова, вказівки ленінізму в галузі

культурного будівництва, повторюємо, — це багата скарбниця, з якої нам доведеться черпати ще десятки й десятки років. Розміри газетної статті примусили нас обмежитися лише окремими питаннями, окремими ілюстраціями цього незрівнянного багатства. Само ж воно вимагає уваги, вивчення і якнайширшого ознайомлення з ним трудящих мас.

22 січня 1925 р.

ДВА ЮВІЛЕЇ

Два роки тому група письменників, що, може, не мали великого письменницького досвіду, а більш досвід революційної боротьби за комунізм, організувала спільку пролетарських письменників «Гарт», офіційне затвердження якої припало на останні дні січня. В основу організації покладено було гасло збирання сил письменників, що мають комуністичний світогляд і віддають себе під керівництво Комуністичної партії — з одного боку; з другого ж боку — конкретна позитивна творчість: творення нової, революційної літератури. Минуло два роки — і вже «Гарт» визнається не тільки друзями, але й ворогами, за найсильнішу на Україні літературну організацію, і вже «Гарт» починає свій вплив поширювати на інші галузі художньої творчості й пропаганди: організовується «Гарт» театру, існують і ростуть групи гартованців-музик і робітників образотворчого мистецтва. За кордоном не тільки комуністичні газети, але й «загальні» містять портрети і статті з приводу подорожі гартованців по Європі. Діячі старої української літератури і тут, і на еміграції чи то з лисячим помахуванням хвоста, чи то з легким клацанням зубів віддають «Гартові» належне, як одній із самих впливових і живих культурно-творчих організацій Української Радреспубліки.

Всесоюзна нарада пролетарських письменників підкреслює значення «Гарту», рахуючися з ним, як з одною з найдужчих літературних революційних груп у цілому Радянському Союзі. Вона у відсотках визначає його вагу — числом, запропонованим у Правління

ВАПП представників «Гарту» (7 при 40 — від цілого Радсоюзу і 10 від УСРР). Без огляду на те, що «Гартові» іноді доводилося провадити боротьбу з своїми ідейними противниками на кілька фронтів, без огляду на те, що розколи, розломи й виходи груп з культурно-творчих об'єднань, де велике значення відіграє підхід не тільки до змісту творчості, але й до його формального втілення (яке може бути найрізноманітнішим), що такі розломи й виходи є свого роду традицією, — «Гарт» за два роки існування мав лише одну окреслену і виразну тенденцію: тенденцію зросту.

Зріст, а також потреби підсумувати «зібраний досвід» поставили питання про скликання 1-го Всеукраїнського гартованського з'їзду. З'їзд цей мав відбутися в дні ювілею — в кінці січня, але обставини змусили «Гарт» перенести з'їзд, а з ним і відзначення роковин свого існування — відзначення роботою, а не ювілейними вечірками — на дальший час.

З'їзд цей, кажемо, має бути й відзначенням ювілею. До участі в ньому «Гарт» запрошує всі співзвучні організації й угруповання для проробки спільними силами спільної лінії політики і практики художньо-творчої й художньо-пропагандистської пролетарської роботи. Коли на цьому з'їзді «Гартові» вдасться об'єднати сили робітників на цьому полі, — пролетарського культурного будівництва, коли йому вдасться переламати групові, сектантські настрої та формалістичні «платформи» й «теорії», які ще й досі коріняться під гаслами «пролетарської», ба навіть «комуністичної культури», коли йому вдасться до участі в з'їзді притягти маси робкорів, членів клубних художніх гуртків тощо, — це буде найкращим святкуванням дворічного ювілею «Гарту».

Майже в ті самі дні, коли сповнюється два роки «Гартові», святкує п'ятилітній ювілей свого існування колектив театру ім. Франка, нині колектив Державної драми столиці України.

Історія, шлях і характер того колективу цілком відмінний від ювіляра, про якого раніше йшла мова. В той час як початок «Гартові» поклала група активних учасників революції, тих, кого сльняві бабусі старої «культури» звали «газетярами» і «агітщиками», — початок

театрові ім. Франка поклада група інтелігентів-фахівців. Тоді як «Гарт» зріс і розвивається в столиці УСРР, в політичному культурному центрі Радянської держави — театр ім. Франка зародився в провінціальних селянських закутках і довгий час знав лише роботу в тих закутках і роботу над театральною формою, над технікою театру.

В той час, як «Гарт» просякає все далі й далі на провінцію, зв'язуючись з ширшими масами, театр ім. Франка пробивається все більше і більше до столиці, як один з найголовніших, наймолодших і найжиттєздатніших театральних колективів. В столиці цей колектив, після провалів і невдалих спроб, все більше й більше наближається до розуміння завдань мистецтва, наближається до типу театру, який робітничо-селянській державі не соромно назвати Державним академічним. Поступ колективу в цьому напрямку, можна сказати, безперервний і святкування ювілею повинно одмітити цю рису.

Обидва ювіляри не схожі один на другого — ані методами своєї роботи, ані принципами організації, ані своїм історичним минулим. Але обидва вони працюють на ниві радянського культурного будівництва і тому заслуговують на увагу й підтримку до їхньої роботи цілого радянського суспільства.

29 січня 1925 р.

ЛИСТ ВАСИЛЯ БЛАКИТНОГО ДО ГРУПИ ГАРТОВАНЦІВ

Коцюбі й іншим «многострадаль-
никам гартованським».

Зібрався я написати з'їзду великого програмового листа—та не написав: по-перше, звалився знову й лежу «пластом» із температурою 38°, з болями серця й неймовірними болями голови, по-друге... — та я думаю досить і «першого». Отже, щодо роботи зараз — капітулював. Але неспокійно мені якось і досадно без краю. Неспокійно — за з'їзд, а досадно — за себе...

Ну, та про мене покинемо. А от про з'їзд. По-перше, він у нас зле підготований вийшов. Може, воно експромтом і згладиться якось, але думаю, що на з'їзді ви переконаєтеся, яка малá була підготовка і в центрі і на місцях, як неглибоко вона пішла. І неспокійно мені тому, бо можуть бути на з'їзді зайві, пустопорожні суперечки про «проблеми позаторішнього снігу». Єдине виправдання — об'єктивні обставини, починаючи від слабості культурного нашого шару й кінчаючи різними єрундами, вроді зриву підготовки московською нарадою¹, різних недуг. Але це слаба втіха: «об'єктивні обставини» — річ часто не тільки не кам'яна, а гумова,

¹ Мова йде про нараду ВАППу в січні 1925 року. На цій нараді прийнято «знамениту» резолюцію Вардіна, що лягла в основу програмової роботи ВАППу. Представники «Плуга» (тов. Пилипенко С. і інші) приєдналися до цієї резолюції в той час, як гартованці виступали проти. На останньому пленумі ВАППу (липень 1926 р.) Вардінські пункти були відкинута,

коли не воскова. І надто часто на них посиляться—присипляти, значить, свою енергію... Чи ж не так у нас вийшло і з підготовкою з'їзду? Радий буду, коли «вийшло» не так. Та все ж — це нам наука! Це щодо підготовки. Тепер про самий з'їзд. Непокоїть мене те, що є сила-силенна небезпек і підводного каміння, серед якого треба пролавірувати. Найбільша наша біда й корінь небезпек — це іноді нечітка позиція тих окремих партійних і радянських органів, що мають давати нам тон. Свідомо кажу — не брак художньої політики у партії, не якась відсутність «художньої програми» у неї, про що люблять тріпати язиком (бо той, хто вміє й хочечитати партійні документи й матеріали,—знайде там і політику й програму), а іменно — нечітка позиція партійних органів, керівники котрих іноді на справи сучасної культурної будови й на різні громадсько-культурні революційні організації дивляться, немов там суперечка йде про мистецькі суто справи, а не про громадські. Це збиває, плутає, одкриває можливості для блукань, непевності й авантюризму. І тому є підстави для неспокою за можливість якогось ухилу, якогось неправильного повороту. Чи є ті моменти, ті круті місця, на яких можна організації, подібній нашій, схибити, взяти неправильний курс (хоч на декілька градусів спершу), закріпивши той курс, ту хибу резолюціями на з'їзді? Теоретично — є. Практично — не знаю, бо тільки на з'їзді виявиться обличчя нашої молоді периферії. Отже, взявши на увагу ще вплив з боку гостей¹ — дорадників,— мусимо припустити й практичну можливість прояву того чи іншого ухилу на з'їзді. А тому і треба одмітити головніші «пункти небезпеки» з тим, що, коли з'їзд скінчиться,— ви мене поінформуєте, наскільки думка з'їзду чи окремих його частин зійшлася з моєю думкою. Отож — за окремі питання, просто без системи.

¹ Представники ВАППу на 1-му з'їзді «Гарту» (березень 1925), що намагались і тут провести резолюцію Вардіна. З'їзд її відкинув.

Це питання було колись модним, по ньому багато сперечались. Багато воно пережило, так би мовити, відмін. Тут і наші суперечки з «келійними студіями» так званого «червоного формалізму», і наші бої з беззмістовною демагогією деяких молодих «змістовців». Тут і наші суперечки з формалізмом «Аспіса», за яким крився... націоналізм та з рафінованим формалізмом «Аспанфуту» й «Березоля», за якими криється інтелігентсько-спецієвська «надкласовість», а разом з тим, і суперечки з плужанським спрощеним «змістовством», «селозуванням» культури, за яким криється... рідненське просвітянство й «нутро» нашої селянської стихії. Зараз минуло років зо два суперечок і боїв. І нам, думаю, всім тепер ясно, що форма і зміст були, власне, зачіпкою, приводом, а бій ішов за друге: орієнтація на масу, на виховання широкого революційного культурного шару суспільства, чи курс на високу розвиненість одиниць, орієнтація, так би мовити, на інтелектуальну «важку індустрію» — ось водорозділ суперечки. Колективна проробка дала нам синтез — максимально високу техніку щільно ув'язати в пропорцію з якнайширшою базою — масою революціонерів-будівників.

Ця формула (приблизна, може, не зовсім удала стилістично) дає відповідь і на ті суперечки, які ще не зовсім завмерли у нас. Візьмімо, наприклад, ухил в театральних наших робітників («нема театру, крім самодіяльного») і серед художників («геть станковізм!» — «тільки конструктивізм»), і ми побачимо, що до синтезу нам багато чого доведеться на ділі приводити. В одному з наведених випадків (театр) маємо курс: захоплення маси за рахунок театральних-технічних досягнень — оце є революція! В другому — диктатура лівої форми, останньої, наймолодшої школи художньої — хоч би за рахунок розгублення маси (через незрозумілість для неї отих найвищих технічних досягнень, милих окові художника)... В крайньому разі — справа

ставиться про чергу: що важніше, що раніше? Теоретично — така постановка нагадує питання: що перше з'явилося — курка чи яйце? Практично ж справа розв'язується роботою. А синтезувати п'єсу Куліша з інсценівками і майстерними та технічними досягненнями Терещенка — зовсім не трудно, як не трудно синтезувати, прикрити одною маркою конструктивні будови Елеви з художніми виробами Кратка чи малюнками (олійними фарбами) і карикатурами Сашка. Суперечка тут не більша, аніж між «верлібристами» й прихильниками точних розмірів вірша. І найбільшу доцільність якогось методу для тої чи іншої конкретної задачі виявить експериментальне вивчення, перевірка й товариська критика. Тут нема чого боятись закидів у «еклектизмі» — «еклектична» наша економіка, «еклектична» наша культура і вирватися з кола «еклектизму» форм її можна не «американізованим» галасуванням про «НОП», але роботою, учобою й утягненням у культуробудівництво широких мас. Отже, основне завдання — зв'язок з масами і учоба. Це основний пункт. Далі.

Національна й класова культура

Цей пункт можливих суперечок історично вирішений. Але розвиток непу, можливе відродження хвилі націоналізму, коріння якого глибоко вросло в природу дрібнобуржуазного господарства — може нас ізнову поставити перед ним.

Проти інтернаціоналізму революції реакція протиставила гасло: «національна культура». Гасло це відіграло не малу реакційну роль там, де справа йшла про шари суспільства з несталою, хитливою психікою (селянство, вчительство, міська службова дрібнота). Його розбито нами з двох боків: викриванням реакційності, обмеженості самого гасла, по суті, протиставленням йому гасла інтернаціональної (не космополітичної!) культури — з одного боку, а з другого — практичним революційним культуробудівництвом у національних формах. Зараз слова «національна культура» втратили свою

гостроту, і ми їх часто самі говоримо, вкладаючи в них зміст культури по формах національної, по тенденціях же, напрямку — інтернаціональної, комуністичної. Але оце повторення слів не повинно нам закривати небезпеки «культуро-національної змички» з нашим класовим ворогом, що конче хоче бачити «комуністів-українців», чи інших по національності, тільки «лівим крилом єдиного національного фронту», а не часткою єдиного інтернаціонального класового фронту. Це не торкається одних українців-комуністів. Російський буржуазний націоналізм — теж мислить РКП як «собирабельницю землі русскої», а Леніна — як нового Петра Великого...

В деяких випадках з цього можна мати й користь, але лише тоді, коли укритий націоналізм не просяк в середину нас самих, не набрав впливу, коли він іде за нами, але не нашіптує нам на вухо своїх казок, коли він не встановив із нами інтимної «культурної змички».

Отже, війна з націоналізмом у культурі — одно з гасел «Гарту». Але маємо кілька націоналізмів: український — «щирий», російський — «русотяпство»... З яким нам у першу чергу війна? Хто небезпечніший ворог? Кому найбільша увага? Небезпечніший ворог — український націоналізм — від чорносотенства до укалізму в усіх їхніх «культурних» відображеннях. Це, можна сказати, на Україні майже єдиний сильний ворог, поскільки наслідки русифікаційної політики в процесі українізації школи і зросту впливу села будуть ліквідовані за кілька років. Українську національну форму культури забезпечує від русотяпства українська 30-мільйонна маса — справа йде про український націоналізм!

Отже, головний ворог — український націоналізм. Але перший по черзі — це одрижка старої русифікації, русотяпство серед пролетаріату України. Без розправи з ним, без мобілізації нових пролетарських шарів на фронт класової культурної роботи в українських національних формах — українського націоналізму не розіб'єш. Звідси — наше небажання зараз створювати адміністративно-керівничий осередок роботи (ВАПП) у Москві (ослаблення сил тут посилюю туди для малопродуктивної роботи, або ж «передовір'я» тим, хто не знає місцевих умов

і перебуває часто під впливом своїх місцевих інтересів). Звідси — й наша непримирима позиція до вапівців, що стремляться по національній ознаці одколоти, одгородити русифіковану частину українського культурно-передового пролетаріату від тої роботи, що на його падає: від виконання своєї ролі авангарду (і в справах культури) для цілої України.

Але знову ж таки: русотяпство — це перший ворог, ворог у нашому тилу, але головний ворог — це український націоналізм. В будівництві культури — він зараз прихований і рахманний, пропонує свої послуги й поради, але «біймося данайців, навіть тоді, коли вони з подарунками» (як Хоткевич — з безкорисною підсипкою своїх «мас» «Плугові» або «академічною редакцією» «видань» українських класиків!).

Отож, не «національна культура» наше гасло, але й не «класова» (в пролеткультівському розумінні!).

Коли в справі національної культури для нас майже усе ясно, то в справі «класовості» її ще кипить дискусія й видаються цілі збірники «теоретичних» метикувань. Але ми не будемо воювати за слова. Не писали довгих тез про «мистецький політичний мент» і платформ із суконним переказом відомих істин та з домішкою власного чванного «теоретизму» і не будемо, мабуть. Одна путяща книжка варта десятка «тез». Одна добра критична стаття дає більше, ніж цілий «маніфест». Один підручник для вивчення грамотному письму робкорів і селкорів — більше, аніж ціла «платформа»... Отож, залишимося віддалік від суперечки про «пролетарську культуру», яка в інтерпретації пролеткультизму дуже пахне не тільки богданівщиною (з його теорією про майбутнє царство спеців-інтелігентів та роль окремої пролетарської культури в новій революції), але навіть деяких колишніх «марксистів», а нині ідеологів барона Врангеля й російської монархії (тих, що пропонували «проварку селянина в фабричному казані», як умову співробітництва з ним пролетаріату). Для нас ясно, що партійна програма говорить протилежно гаслам окремої «пролетарської культури», всій постановці питання про робітничо-селянську «змичку».

Коли ж ми звемо себе пролетарською організацією, то не для того, щоб відокремлюватися в пролеткультурівський інкубатор від «брудної» сучасної роботи, на творення якоїсь кристально чистої пролетарської культури. Не буду зараз повторювати досить уже виясненого в «Гарті» розуміння «пролетарськості» нашої роботи, оснований на базі пролетарської свідомості й на підпорядкованості гартівської роботи партійним, комуністичним постулатам. Склад нашої організації — чисельність у ній комфракції — говорить, доповнює наші положення. Наша пролетарськість, наш класовий підхід — не «расшибеевський», в наші ряди втягнемо ми й революційного селянина й вихідця з буржуазної інтелігенції, що доросли до комуністичного світогляду. Проте не можемо ми з опозиції до «пролеткультизму» піддатися на вудку позакласовості, яку нам охоче закине перший-ліпший буржуазний теоретик. І тому класовий характер нашої організації мусить бути ще підкресленим, і за спробу назвати «Гарт» просто «українською організацією», а не то що зробити такою — мусимо давати «мордобій». Мусимо цю свою класовість підкреслювати не словом, а ділом! Це знову і знову ставить питання про мобілізацію резерву в пролетарських рядах, про масову роботу, а разом із тим, і про потрійну, подвійну енергію в учобі.

Політика і творчість

Але мені скажуть: це ж усе про «політику». Коли всі кинуться в організацію літгуртків, роботу в студіях і т. д., де ж тоді час і енергія для творчості візьмуться? Це питання може постати у вас на з'їзді чи після його. І це — важне питання, хоча по суті й рішене. Бо ж, скажімо, мобілізація громадської уваги до організації робиться віршами Сосюри й Тичини... драмою Куліша — не згірше, а краще, ніж якимось закликманіфестом. А організація, культурно-творча громадська організація, існує не на те, щоб гальмувати культурно-творчу роботу, халаштати її. Справа, отже, коли

не протиставляти політику творчості, розв'язується, можливо, правильнішим розподілом роботи. Коли ж протиставляти... але той, хто вважає себе чистим творцем, а не політично свідомим громадським робітником на полі культуробудівництва, той, хто політику одділяє від творчості, даремно б пхався до «Гарту», а коли якимось уже й забрався — хай вибирається, поки не пізно.

Висновок? Але нащо я буду вам повторювати програмові пакти нашого статуту? Тільки б їх на з'їзді й поза ним розібрали слово в слово, літера в літеру.

Це — теоретично. А практично — інформуйте мене, чи зійшлася моя думка з думками з'їзду принаймні по зачеплених головніших питаннях?

Думав написати коротку цидулку, а розписався, в ліжку лежачи, на цілу купу. Коли треба буде, якимось можете цього листа використати. З'їзд, певне, закінчився. Може, щось для друку викраєте? Та, мабуть, не варт... Ну, годі!¹

Привіт.

Ваш В. Блакитний

Писав у повній свідомості. За все відповідаю, крім довжини і стилю.

В. Б.

13 березня 1925 р.

¹ Листа було надіслано з Таганрозької лікарні, де В. Блакитний перебував у березні 1925 р.

ПУБЛІЦИСТИКА

ПЕРЕМОГА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

Важким тернистим шляхом прийшли робітники і трудове селянство України до свята остаточної перемоги Радянської влади. Під натиском германського імперіалізму та зрадників робітничого класу кров'ю і залізом були розтоптані перші паростки диктатури працюючих мас на Україні, в повній мірі встановлена диктатура українського і мирового капіталу.

З виключною відвагою і героїзмом, крок за кроком відстоювали робітники і селяни свої здобутки під натиском ворожих сил, і кожний клаптик землі густо залитий кров'ю борців за кращу долю, за ясне царство праці.

На протязі довгих місяців самотності та ізольованості від російської революції з надією і вірою дивилися на неї робітники і селяни України, знаючи, що незабаром прийде час перемоги.

Ні злочинно-кривавий режим Голубовича—Ейхгорна, ні злочинно-кривавий терор Ейхгорна — Скоропадського, ні погромна політика Петлюри — Коновальця не похитнули святої віри працюючих в перемогу Радянської влади, не зломали залізної їх волі до панування над класовими ворогами революції і соціалізму.

І перемога ця осягнена.

Місто за містом, повіт за повітом переходили до рук українських радянських військ і, нарешті, над столицею України — Києвом — має червоний прапор.

Велике завдання поставлене зараз перед українським пролетаріатом; всіма силами і засобами утримати цей прапор, не допустити того, аби його знов було вибито з їх рук місцевою і всесвітньою контрреволюцією.

Завдання це не тільки місцевого, але й всесвітнього значення.

Ясніш ніж коли б то не було, світ поділився тепер на два ворогуючі табори: соціалістичний табір дійсно і табір буржуазний, і бій ведеться між двома цими силами у всіх країнах залитого кров'ю імперіалістичної бойні всесвіту.

Ходом подій Україна стала форпостом наступу імперіалістів всіх країн і народів на революційну Росію, яка перша оголосила соціалістичний принцип Радянської влади.

Через Україну йшли імперіалістичні полки Вільгельма, аби відбудувати владу буржуазії в Росії, через Україну збираються розбійники англо-американського імперіалізму вести наступ на Радянську Росію.

Захищаючи своє право на працю, на владу, на вільне соціалістичне існування, робітники і селяни України захищають ходом подій інтереси всесвітнього пролетарського руху, ідею всесвітньої соціалістичної революції.

А в цій справді останній війні вони зустрінуть активну піддержку не лише Радянської Росії, але й усіх працюючих всіх країн, вступивших у фазу активної і непримиренної боротьби з гнітом капіталу.

Щоб збудувати непереможну силу соціалістичної революції на Україні, об яку розбиваються всі контрреволюційні заміри і плани ворогів працюючого люду — є єдиний засіб: негайно на всій території визволеної України утворити міцні Ради робітників і трудового селянства, віддати долю країни і революції в руки багатьох мільйонів працівників міст і сіл.

Влада Рад, як чиста форма диктатури працюючих, мусить бути, по суті, не тільки демократичною владою, але й міцною, непереможною.

Вона забезпечить всі соціальні здобутки робітників і селян: землю за селянами, фабрики і заводи за робітниками, забезпечить перемогу на зовнішньому фронті революції, перемогу над силами англо-французького імперіалізму, що насовуються на Україну.

Хай живе влада Рад на Україні, хай живе всесвітня соціалістична революція!

8 лютого 1919 р.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПРОЛЕТАРІАТУ

Дрібнобуржуазні політики звикли нерозривно зв'язувати справу національного визволення і розвитку національної культури з державними формами. В умовах буржуазного ладу це до певної міри мало свою рацію, бо державність якоїсь малої нації, застерігаючи її від насильної асиміляції — цього найкращого способу буржуазії затемнювати свідомість мас та розпалювати національну ворожнечу — і ставлячи своєю культурою в привілейований стан, сприяла її розвиткові.

Привілейований стан державної нації, державної культури (коли культура може бути «державною») одразу ж ставив питання про пригнічення та асиміляцію інших, «недержавних», націй на даній території і їх мову, їх культуру зводив до становища пом'якуваної «національної» меншості.

Звичайно, що при такому вирішенні мінялися лише фігури — гра залишалася тою ж самою.

В даному разі маємо справу тільки всього зі змаганнями буржуазії дрібних націй відгородитися державними кордонами від сильніших сусідніх буржуазій і виврати свою долю прибутків з експлуатації робітництва даної країни, і, якими б романтичними національно-визвольними прапорами не вкривала дрібнобуржуазна інтелігенція цього явища — стремління малих буржуазій до сепаратизму, але вовчі зуби буржуазії проглядають з-під овечої шкури національної романтики.

Найкращі, найяскравіші приклади національної полі-

тики при буржуазному ладі ми бачили в часи царату, коли всі нації «на всіх язиках» мовчали, «бо благоденствували», в часи «обрусительно-централістської» керенщини, в часи несміло «українізаторської» Центральної ради, в часи то «щирої» крутоукраїнізаторської, то не менш круторусифікаторської гетьманщини і, нарешті, рішучої — до абсурду, до злочинства — українізації директорії (досить згадати напіванекдотичне перемазування вивісок з наказу Коновальця і більш межуючу з злочинництвом хвилю шаленої погромно-національної урядової агітації).

Всі ці приклади, а найбільше приклади з періоду гетьманської самостійницької русифікаторської політики яскраво свідчать, що при буржуазному ладі так зване «національне питання» ні в який спосіб не може бути вирішене, скількома кордонами не розгороджувати б народ від народу, якого б чорного переділу по національному принципіві не влаштували час від часу національні політики.

Не менше цього ясно, що при соціалістичному ладі не буде місця національній ворожнечі, бо під самим поняттям соціалізму мислиться такий устрій, при якому всяке насильництво людини над другою буде неможливе, всяка неволя — чи то соціальна, чи національна — буде усунена.

Але коли національні відносини в майбутньому і в минулому є цілком ясними, то в сучасному, в тяжкий переходовий момент змагання за владу двох класів, національний момент є тою зброєю, котрою клас експлуататорів хоче розбити єдність пролетарського фронту.

Тому його не можна ігнорувати. Але це не значить потурати якійсь із ворогуючих національній буржуазії чи інтелігентській дрібній буржуазії в її змаганнях до ролі «державної нації».

В даному разі диктатору-пролетаріату доведеться взяти на себе роль безстороннього регулятора національних відносин з точки зору інтернаціоналізму, об'єктивно оцінюючи обставини для підняття культурного рівня мас та для пробудження дрімаючих у трудових масах села і міста творчих сил.

А добродіям всіх порід з націоналістичного болота треба пам'ятати, що одна новела М. Коцюбинського дала Україні більше, ніж тисячі «об'яв» і наказів. І маленький вірш Блока більше завоював місця для російської культури, ніж «інтернаціональний русский язык» у сотні інституцій.

27 лютого 1919 р.

КОНСТИТУЦІЯ РЕВОЛЮЦІЇ

Коронований і некоронований капітал час від часу дає народам різних країн «хартії вільності» — конституції, ці писані державноправні основи громадського життя. Різні по вигляду — чи то як «височайші маніфести», чи то як хитромудрі основні закони, вироблені ліберально-опозиційними політиками парламентів і констентуант, — всі ці конституції при своїй різноманітності мали на меті лише одне, а саме: закріпити владу буржуазії, замаскувавши її ліберально-демократичним парламентаризмом і прикривши грабіжницьку суть буржуазної влади різнобарвним шматтям брехливих, красивих слів.

Даючи на словах «всі права народу», конституції буржуазного ладу гнобленим і працюючим масам давали лише одне право — бути гнобленими і вмирати в рабстві, звалюючи на них за се всю вагу праці на користь купки буржуа і їх наймитів.

Революція знесла «правні», «установлені» привілеї класу гнобителів всередині революційних країн. Під напором її тріщать всі основи капіталістичного ладу, — червоні хвилі переливаються з країни в країну, через всі «державні» кордони, і не писаннями теоретиків буржуазного ладу врятувати його від примар комунізму.

Ламаючи старе, революція натомість кладе підвалини нового будинку, закріплює владу за собою, за своїм носителем — пролетаріатом.

Із цього погляду всяку конституцію революційної країни ми повинні розглядати тільки як декларацію прав диктатора-пролетаріату на владу до знищення

класів, встановлення влади революції. Такою перед нами являється і прийнята на III з'їзді Рад та затверджена Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки. Той момент, котрий в буржуазних конституціях всякими способами замасковується, — момент класової влади — в цій конституції яскраво підкреслений і відтінений тому, що пролетаріатові, який іде через свою диктатуру до знищення класів, знищення соціальної несправедливості, особливо потрібно цей момент підкреслити і вросити в свідомість мас, а не ховати його.

І в порівнянні з цією основною думкою, що червоною ниткою проходить через всю конституцію, відходять на другий план, а то й зовсім губляться всі деталі формально-тактичного змісту, властиві таким документам. Деякі деталі тактичного характеру можуть викликати суперечку. Дещо дасть змогу вихованим на дрібнобуржуазному праві політикам вбачати в цьому документі певні ухили в бік тих чи інших державницьких і національних тенденцій, можуть закинути Конституції її неповноту, неточність, гнучкість з точки зору звичайного державного права. Але поза тим і понад тим — всі хиби в формі і деталях не повинні і на хвилину не можуть закрити від нас великої цінності цієї тимчасової «конституції прав революції».

Бо переживаємо час, коли кров'ю працюючих в боях під червоним прапором диктатури пролетаріату пишеться Велика Конституція Всесвітньої Соціалістичної Республіки.

20 березня 1919 р.

ОСТАННЯ ЗБРОЯ

Потерпівши крах у своїй внутрішній націоналістично-куркульській політиці, яка викликала гострий збройний опір з боку робітничо-селянських мас України, і не дочекавшись сподіваної підмоги чужоземного імперіалізму, реакційно-націоналістичні елементи, згруповані біля директорії, хапаються за останню зброю. Не маючи сили побороти чи навіть підборкати революцію та ввести її в національні рамки у одвертій боротьбі, директорії прикладають всіх сил, щоб дезорганізувати революцію, внести в її сили розлад, а потім комбінованими ударами з фронту і виступами темних елементів в тилу добитися своєї перемоги. Єдина їх надія — на внутрішню розруху в рядах революції, на заколоти і виступи куркульських елементів та піддурених демагогічною пропагандою несвідомих мас. Це — остання ставка реакції на Україні.

І тому не диво, що отрута шаленої погромної шовіністично-національної агітації зростає і шириться по селах та містах і навіть по казармах Червоної Армії.

Розсипані скрізь найняті агітатори і добровільні вороги революції творять своє діло, сіють провокаційні чутки і підбурюють несвідомих людей на злочинні виступи.

Матеріалом для агітації погромщикам і їх негласним покровителям служить кожна дрібниця, кожна технічна хиба в апараті Радянської влади, котра збільшується і роздмухується до неймовірних розмірів.

Наслідки цієї каїнової роботи вже сказалися: широкою полозою в прифронтівій смузі пройшла хвиля

нелюдських погромів, вчинених під національним гаслом, які по жорстокості конкурують із погромами часів царату.

Жовто-блакитні «демократи» по методах боротьби okazалися рідними братами жандармсько-царських прибічників.

Але всі заходи контрреволюції повинні бути зліквідованими в корені. Знищуючи підставу для агітації раціональною політикою в національній справі, вириваючи зброю з рук ворога, пролетарська влада знайде одночасно рішучі і сильні засоби проти всіх дезорганізаторів революції.

21 березня 1919 р.

ПЕРШІ ПРОЯВИ

З темних щілин, з цвілих закутків, з смердючих боліт плазує куркулівська, антисемітська, «православная» контрреволюція. Чиясь злодійкувата рука нишпорить по селах, пригородах, базарах і тому подібних торжищах, сіючи отруйний сморід монархічної реакції. Проти пролетарської революції повстає бувша гетьмансько-петлюрівська офіцерна, за широю піддержкою куркуля і попа нацьковує темні, забиті маси босячні, хуліганів під усякими можливими гаслами на Радянську владу.

Ми завжди вибирали шлях одвертого бою, бо наше діло чисте і незаплямлене, але одвертий бій для контрреволюції ніколи не був приемлемим.

Ми не запліщуємо очей, ми знаємо і знали, що пролетарська революція на Україні мусить витримати шалену боротьбу з куркулівською вандеою і замаскованою монархічною контрреволюцією. Ми готові до цього.

І зараз, коли під проводом усяких незалежників, самостійників, антисемітів-українців і росіян, під проводом провокаторів-монахів заворушилося контрреволюційне багно і бризкається на всі боки своїм брудом, підбурює на погроми, грабіж і різню, ми знаємо, що це лише перші прояви того, що нас чекає, що чекає пролетарську революцію на Україні. Це лише квіти — овочі далі.

І недаремно дволикі «нейтралітетчики» будуть доводити, що всі гидоти і цілковито нетерпимий розгардіяш, що знявся в ці дні в деяких місцях і докотився до задвірків червоної столиці України, стоїть в причинному зв'язку від тих чи інших хиб Радянської влади.

Все, що твориться зараз, не є випадковим і викликане не тими чи іншими вчинками якоїсь людини чи

якоїсь радянської, хоч би й найвищої, установи, — воно є неминучим, воно викликане українською пролетарською революцією.

А раз так, то відповідь всякого чесного революціонера може бути лише одна — нещадна, енергійна боротьба з усім тим, що стає на перешкоді соціалістичній революції на Україні; енергійні заходи до дезорганізації куркуліства в першу чергу, найбільше напруження сил до розкладу тих верств, до усвідомлення забитих темних мас.

Ми здibuємося з першими проявами того, що чекає нас надалі. Пресікати зло по змозі в корні, в самому початку — є нашим обов'язком революційної влади.

Ніякі уступки і «принципові» ліки не можуть запобігти контрреволюційній хвилі без збройної сили, і тому немає чого галасувати, що «палають села» і забиваються «селяни» кулями дисциплінованих відділів Червоної Армії.

Коли в цю кашу попадуть запаморочені, але невинні елементи, це лише вкаже на те, яка справді ще міцна і велика контрреволюційна хвиля, раз захоплює вона за собою до деякої міри стихію, і як дуже і дуже багато треба покласти сил на боротьбу з цією контрреволюцією та негайну і нещадну розправу з нею.

Українська пролетарська революція знає свою опору і не відірветься від неї. Ця опора — свідомий сільський і міський пролетаріат, і ми знаємо, що цей робочий люд енергійно тримає червоний фронт пролетарської революції і не менш енергійно встане як один проти куркульсько-попівської і офіцерської отруйно-націоналістичної контрреволюції на рішучу піддержку своєї Радянської влади.

У нас не тільки немає сумнівів, що ці перші прояви болотяної пари будуть розвіяні свіжим подувом пролетарського руху, але що і взагалі все неминуче: контрреволюція на Україні буде вщент роздавлена.

На Україні запанує лише пролетарська соціалістична влада!

12 квітня 1919 р.

ТИМ, ЩО ЧЕКАЮТЬ

Багато декого є тепер, що насторожують вуха на захід і схід, прислухаючись: чи не гримлять гармати, чи не скаче, посвистуючи канчуком, золотопогонний денікінський герой із колишніх жандармів, або петлюрівський куркулячий гайдамака з оселедцем із гетьманських вартових, чи не покажеться шляхетська морда польського легіонера із миршавих дворянчиків, підготованого в шиночках Парижа на франки Вільзона і Клемансо.

Багато «їх» тепер, пишно зодягнених і одягнених для конспірації в дрип'я, зазирає нам на вулиці у вічі із хижим вовчим бажанням перегризти горлянку чи з собако-скавлячим страхом.

Очі їх запитують: та коли ж ви підете? Коли понесуть вас лихі вітри, і ми знов будемо жити, як жили — їсти булки, свинину. І разом погрожують: «ох, і будемо ми вас, ваших дітей, всіх, хто з вами, шматувати, катувати за втрачений спокій, за ласий шматок, за привільне життя».

Вони брешуть, сичать, провокують, як гади, шлють анонімні листи з патьоками брудної лайки до редакції — вони скаженіють.

І «їм» присвячу я кілька теплих слів.

Заспокойтесь. Не казисься. Ваша справа програна. Програно справу спекулянтів, дармоїдів, білоручок, прихвоснів.

Коли вони ще є, то все одно робітник їх скоро введе, викине з життя як непотріб.

Булок і лахаметиків вам раніше других не їсти, бо петлюри, галлери і денікіни можуть пекти їх тільки із тіла трудящих, замісивши кров'ю робітників і селян.

А навряд щоб вам вдалося тої страви покуштувати. Не дадуть робітники і селяни, скільки їх не піддурюйте.

Коли ж зараз ваш брат їсть солодко і гарно одягається, кудись примазавшись,— то вже недовго.

Почистимо, і духу вашого не буде. Їстимете те, що і всі.

Це перше. По-друге: «коли ми підемо».

Знайте одне слово: ніколи. Ми можемо відходити і відступати, але прийшли ми на заважди.

Сьогодні нас тиснуть в одному місці, завтра нас зраджують у другому, але в цілому світі нас мільйони — і їх не переможеш, не викинеш від неминучого захоплення влади в цілому світі.

Ми — історична необхідність і неминучість. Ми — комунізм, організований, визволений пролетаріат.

Ви можете користуватись ментом, щоб скубнути живого тіла там або тут, сьогодні чи завтра,— але не вашим білим ручкам стиснути нашу міцну горлянку.

Але за ваші шакалячі зрадницькі кусання ми відміримо повною мірою, ми зітремо вас із життя. Коли ж ви скоритесь, покаєтесь, кинете задаватися — ми дамо вам дожити вік в умовах не гірших (хоч і не ліпших), ніж кожному живому і мирному створінню.

І зараз в місцях, де ми відступили, ми не кинемо вас напризволяще, без догляду. О, ми піклуємось за вас! Ми не хочемо, щоб за зрадників, нашіптувачів, шпигунів одповідала обивательська маса. Бо ми — люди. Бо ми — милосердні. І повернувшись назад на ті місця, з яких на час відступали, ми не влаштуватимемо погромів.

Але від нашої руки не втече ні один, хто піде самохіть на службу до катів, хто їм співчуватиме. В цьому — будьте певні. А маючи це на увазі, чекайте кого хочете, звідки хочете.

Тільки не дуже показуйте.

13 червня 1919 р.

ВСЕ ДЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ

Світова капіталістична банда генералів, поміщиків, куркулів та великих підприємців-буржуїв напружує всі сили, щоб роздушити вогнище всесвітньої робітничо-селянської революції — Росію, Україну, Угорщину, Латвію і інші — і не дати можливості революції перекинутись в інші країни і підняти там робітничі пригноблені маси проти пануючих.

Це їхні послідні потуги, бо коли революція продержиться ще до жнив, її вже ніщо не переможе, бо на допомогу існуючим радянським республікам назріває революція на Заході.

Для того, щоб цього досягнути, вони йдуть на все, нічого не жаліючи. Вони викидають на це діло мільярди народних грошей, організують і посилають проти Червоної Армії добровольчі отряди з французької, російської, польської, румунської і іншої офіцерні (союзницька армія не хоче воювати проти революції), вони перевозять на Дон і в Сибір зброю не тільки свою, а й німецьку, котру вони силою забирають у німецького народу; на їх гроші організуються скрізь по Україні куркульські повстання та різні григор'ївські зрадницькі вибухи. Словом, всі сили, всі можливості вони використовують для придушення революції і спіння своїх маєтків, підприємств та тугих кишень.

Коли місяць-два тому назад ці світові розбишаки тільки галасували про те, що треба «визволити» «руський народ», то зараз вони на всіх фронтах ведуть рішучий і сильний наступ. Знаючи, яке велике, незаміниме значення для революції і для робітничо-селянської

влади мають вугільні копальні, без яких наші радянські республіки не зможуть наладити ні праці на фабриках та заводах, ні залізничного транспорту,— вони найбільше сил кинули і найрішучіший наступ ведуть зараз на Донським фронті, щоб одрізати нас від Донського вугільного водозбору.

Зараз там, майже біля самого Харкова, стоїть з чорною зграєю всесвітньої золотопогонної офіцерні царський блюдолиз, наймит буржуазії, генерал Денікін.

Скориставшись зрадницькими виступами Григор'єва та Махна, цей царський посіпака прорвав Донський фронт, підступив до Харкова і зараз загрожує не тільки робітникам Харкова, а й робітничо-селянській революції на Україні.

Робітники і бідні селяни повинні зрозуміти, чим «це пахне». Вони повинні знати, що взяття Денікіним Харкова, кривавий похід його по Україні несе з собою катування, розстріли, руйнування робітничих організацій, гультьяйство поміщицько-буржуазних синків-білоручок, наругу над всім тим, за що працюючі маси, цілі покоління проливали свою кров у боротьбі проти насильників, лихварів, кулаків і всяких великих, середніх і малих п'явок і кровопивців. Вони повинні знати, що коли ця чорна зграя пройде своїм руйнуючим шляхом по червоній землі, вона знищить усі здобутки соціалістичної революції на Україні і тим, коли не знищить, то підірве, відтягне пролетарську революцію у всьому світі.

Затяжка ж світової революції— це є продовження нелюдських мук, незчисленних катувань і знущань над робочим людом. Ця затяжка знову на цілі місяці, а може, й роки, встановить криваву диктатуру всесвітньої буржуазії, знову віддасть працюючі маси під кермо, в ярмо хижих визискувачів гнобителів-капіталістів.

Чи ж можуть робітники та бідні селяни допустити до цього?

Чи можуть вони, не вичерпавши всіх можливостей, віддати себе під залізний чобіт всесвітніх спекулянтів, здирників, людоджерів?

Ні. Вони повинні все зробити, аби спинити наступ денікінських банд. Всі до одного повинні зараз стати до зброї, до оборони революції.

Ні в кого не може, не мусить бути ніяких причин, щоб зараз же, негайно не вступити в лави борців за соціалістичну революцію.

Залізом і кров'ю буржуазія хоче помститися над нами за свої капітали. «Залізом і кров'ю» ми повинні завоювати собі права соціалістичної рівності й волі й роздушити денікінську свору, що стоїть нам на шляху й робить замах на наші революційні завоювання.

Робітники й селяни, пролетарська інтелігенція, письменники, партійні діячі — всі мусять зараз же залишити свої верстати і плуги, пера й книжки й разом, одноставно, вдарити на денікінську реакційну золотопогонну наволоч.

Жодних хитань, жодної розважності й задержки не мусить бути.

Коли хата горить, нічого тратити час і спасати старі онучі — треба тушити вогонь.

Не можна й нам займатися зараз своїми справами, навіть хоч найпекучішими, хоч найважливішими, коли насувається чорна реакція, що знищить не тільки можливість займатися тими справами, а й нас самих.

Тому всі мусимо стати до боротьби — зараз же, негайно.

Зволікання й недбайливість є смерть для революції, смерть для нас.

Або перемогти, або вмерти — другого виходу нема й не сміє бути ні для нас, ні для революції.

Отже, всі до зброї, все для революції!

18 червня 1919 р.

ІСТОРИЧНИЙ АНЕКДОТ

Навіть в часи найгрізніших, найтрагічніших положень людства історія візьме та й підкине який-небудь неймовірно смішний анекдот, покаже фігуру блазня в такому вигляді, що на мент остовпієш од здивування. Останній історичний анекдот відноситься до підписання «миру». В ролі махрових політичних блазнів, виставлених безжальною історією на посміховище, опинилася німецька делегація — представництво Носке-Ебертівського соціалістичного правительства.

Ця делегація німецьких добрих громадян, звичайно, не могла без протесту прийняти нав'язаний Німеччині «мир». Цей мир цілком руйнував господарство Німеччини, віддавав її в рабство імперіалістам... Делегати мусили протестувати, вони мусили на цілий світ виголосити, що над народом Німеччини вчинено нечуване насильство... І вони... гукнули... Вони запротестували... Вони виконали свій громадянський обов'язок, бо вони ж «соціалісти», вони «демократи».

Голосно, на весь світ, безстрашно вони в блискучих залах Версаля запротестували... проти того, що на Німеччину «покладено моральну відповідальність за початок війни». І проти того, що хижакі Антанти хочуть «судити» кайзера Вільгельма...

Справді, протестнули панове німецькі «соціалісти»... Це в той час, коли на обдерту Німеччину покладено не моральну, ні, справжню грандіозну контрибуцію, коли тисячі, мільйони робітників на втіху капіталу, засуджені ним, кладуть своє цінне (о, багато цінніше, ніж

якогось там коронованого кретина) життя на полях боїв.

Пройдуть віки — а в історії ще довго стоятимуть блазенські фігури «коміків» від «соціалізму», які до кінця славно обороняли «моральну репутацію батьківщини» і «честь» свого прогнаного ідіота-кайзера...

А прийдешні покоління будуть вказувати пучками на безсмертні приклади безглуздя, фарисейства та тупості й говорити: «Це було в ті часи, коли пролетаріат ще могли дурити авантюристи, політичні блазні і дрібні міщани, ховаючись за почесним іменем соціаліста, самозванно почепленим...»

2 липня 1919 р.

ПРОМОВА ТОВАРИША БЛАКИТНОГО

(Перша Галицька Комуністична конференція)

Від імені Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України вітаю в вашім лиці представників озброєного пролетаріату й селянства Галичини. В вашім лиці я вітаю представників тої його частини, яка позбулася рабських пут і, скинувши з себе капіталістичний гніт, стала під червоний прапор визволення пролетарів всього світу. Прапор, окроплений кров'ю тисяч, що полягли в боях не за інтереси буржуазії та панства, а за інтереси робітників. Кілька років тому назад вас примушували на боротьбу з робітництвом України й Росії, як в свій час примушували вас ставати під прапор австро-німецької буржуазії й брати участь у тій жорстокій бойні, у якій поліг цвіт вашої молоді. Згадайте також, як кликали вас під жовто-блакитний прапор урядів Петлюри й Голубовича, щоб йти обороняти, здавалося б, права робітництва, а на самому ділі вам довелось битися з бідним селянством та робітництвом.

Товариші, тепер ви бачите, на чиему боці правда. Ваші погляди змінилися, й ці зміни хай послужать у ваших руках зброєю, коли ви підете до тих, хто ще хитається й хто ще не знає, що тільки єдність дасть нам силу. І зараз, товариші, вітаючи вас, я дозволю собі зупинитись на ряді конкретних завдань, які має поставити ця конференція на вирішення. Ми знаємо, що ніде так не панує націоналізм, як у Галичині. І ми знаємо, що ніяке селянство так не задурене, як галицьке. Бо ж згадаймо, що ще недавно галицькі се-

ляни служили жандармами проти своїх же братів. І от тепер ви повинні цей гріх спокутувати. Тепер, коли ви стали свідомі, коли ви ставите хрест над минулим, вбиваєте осикову коляку в домовину минулого. І я певен, що ця ваша свідомість, ця ваша однодушність веде до перемоги, до можливості розвиватися всій робітничій масі якнайкраще. І от, закликаючи вас до вірності прапору III Комуністичного Інтернаціоналу, до вірності комунізму, до успішної перемоги над білим орлом польської шляхти, над різними авантюристами, дозвольте побажати, щоб слідуєча конференція Галицької Комуністичної партії відкрилася уже не в Києві, а у Львові. (Гучні оплески).

24 квітня 1920 р.

РОЗІРВАТИ ПЕТЛЮ

Ми на Україні страшенно отстаємо від товаришів у Росії. Там, не дивлячись на природну недохватку харчів, на виснаженість робітничого класу, гасло «Все на боротьбу з розвалом транспорту, все на бій із господарчою руїною!» перетворюється в дійсність. Цілий ряд залізниць збільшив продуктивність праці на транспорті вдвічі і втричі в порівнянні з минулими місяцями. І в усякому разі, там уже не зустрінеш таких жахливих кладовищ вагонів і паровозів, як, приміром, на київській станції. Ці кладовища повинні сповняти серця холодом погрози здичавіння і загибелі і одночасно викликати порив, скажене бажання, що б там не було, пустити в хід цих чорних велетнів, щоб за ними довгим ланцюгом потяглася низка оживших вагонів.

Скажуть — їх не можна пустити, бо робочим невістачає харчу, вони не можуть розвинути як слід праці. Частина робочих від чорної праці, від злиднів подалася на спекуляцію — за хлібом, за сіллю, за легким заробітком.

Брак харчів, брак палива, брак заліза, розпорошеність робочої сили і розвал транспорту, як кільця ланцюга, сплелися в якесь зачароване коло, з якого нема виходу, звичайного принаймні.

Єсть один вихід і то надзвичайний, героїчний. Вихід, який не під силу капіталістичному ладу. Вийти з кола економічної руїни не можна. Можна його тільки розірвати. Розірвати ж коло може тільки сам пролетаріат напруженням енергії, суворою, на зразок військової, дисципліною і витриманістю.

Перші паровози, перша сотка вагонів, що воскреснуть на кладовищах транспорту, — це значить перші маршрути із вугіллям, сіллю, залізом. Слідом за ними — маршрути з хлібом, взуттям в обмін на сіль і залізо на селі. Перед тим, правда, напівголодну пайку зможуть дати продоргани, які повинні просякнути елементами пролетаріату й незаможних селян. Після того — більш-менш нормальний процес розвитку господарства. Це єдиний вихід. Другого і ніякого, ніхто не знайде, бо це диктується залізною логікою історії.

Тяжкий він до виконання. Багато жертв може забрати. Але вони будуть принесені не во ім'я абстрактної ідеї, не во ім'я «героїзму», «слави» чи «честі», але во ім'я реальних інтересів людства взагалі і кожної людини зокрема. Вибору нема. Треба якнайскорше рвати ланцюг, поки він мертвою петлею не стиснув нам глотку. І починатимем з кладовищ вагонів і паровозів, кладовищ похованої енергії, яку мусимо воскресити.

І досвід російського пролетаріату нам допоможе.

25 квітня 1920 р.

СТАРИЙ ЗАПРОДАНЕЦЬ

Відозва «До народу України», підписана головним отаманом військ УНР С. Петлюрою, видана в Варшаві і датована 21 квітня цього року, відкриває карти цього запроданця і його позалаштункових хазяїв цілком.

Перед нами не Петлюра «Трудового Конгресу», не Петлюра директорії з їхнім «напівбольшевизмом» на словах, з їхньою «майже Радянською» владою.

Основним гаслом нового походу невдалого героя є «визволення» України во ім'я «державних ідеалів» і «найсвятіших завдань людськості».

З арсеналу старої бутафорії витягнуто гасло... «Українських установчих зборів», які нібито мають бути скликані «після очищення всіх просторів України від більшовиків».

Це старе шмаття гасел, заяложених, потасканих керенськими та колчаками всіх порід й націй, щедро полите приправою бучних фраз про «кров неповинних», про «згоду народів польського і українського» та приперчене лайкою на адресу «московських більшовиків».

Але, крім фраз і обіцянок в стилі «височайших маніфестів», в відозві маємо кілька цінних признань — на них то й слід звернути увагу.

Урочисто заявляється, що «війська заприязнених республік» разом ідуть на Україну, і польські війська «відійдуть» (?) з України по «визволенні» її всієї.

Населенню України ставиться в найсвятіший обов'язок допомагати українському і польському війську.

І зрештою, з висоти варшавського смітника українському народові наказується підготуватись до мобілізації.

В цілому універсалі — ні слова про «свободи», ні слова про «землю і волю»...

Після цього навіть самий задурений націоналіст, навіть темний бунтар-отаманчик не посміє заперечити, що з Петлюрою йде реакція і окупація, авантюризм української буржуазії і повне рабство українських робітників і селян, відданих на поталу світовій ненажерній зграї.

І для кожного робітника, селянина і просто чесного громадянина, а особливо українця, — висновок один: бити якнайшвидше, бити якнайдужче, бити до смерті по новій авантурі старого запродавця.

Биймо ж, поки вільні руки, поки можемо мати зброю!

14 травня 1920 р.

БЕЗНАДІЙНІ АВАНТЮРИ

За лінією фронту, на заході, ведеться безперестанку позалаштункова гра, куються нові і нові плани придущення Радянської Республіки.

Всі ці плани, по суті, не нові і давно нам знайомі, і не раз вже розбивалися об стіну червоних багнетів і залізних грудей бійців революції, не раз розпошувалися в широких просторах радянської землі, даючи ініціаторам їх тільки сором і неприємності.

Знову підіймається в колах королів золота і заліза Заходу питання про концентричний наступ на Радянську федерацію.

В Гельсінгфорсі, Варшаві, Берліні, Бухаресті і Будапешті клубком спітаються інтриги і змови проти революції.

Нитки цих змов і інтриг, як і раніше, всі ведуть до Парижа і Лондона, звідки керує ними вміла рука.

І за лицемірними словами останньої декларації французького уряду про «оборону суміжних Росії держав в разі нападу на них з боку Радянського уряду, за урочистістю заявою секретаря Ліги націй Дрюммонда про те, що Радянська Республіка порушила «справедливість», на сторожі якої нібито стоїть Ліга націй, криється план нової авантюристичної спроби. Дійовими особами цієї нової авантюри намічається Румунія, Фінляндія, Угорщина. Колом змов оточено радянську землю.

І мусимо прорвати цей фронт з а р а з, щоб далі не мати перед собою дужчого. Напружити сили, всю увагу на одну ціль, на ліквідацію польсько-петлюрів-

ської авантюри, щоб розбити перший вал, упередити події. Коли всі бійці будуть на місцях, коли знов робочі й селяни кинуть на боротьбу всі сили,— то і цю бурю наш радянський корабель зустрине груддю, розбиваючи ворожі хвилі одну по одній, слухаючись твердої руки керманіча — Комуністичної партії — і скоро вийде на спокійні води мирного будівництва.

28 травня 1920 р.

З БЛАГОСЛОВЕННЯ СВЯТОГО ОТЦЯ

Одного бракувало петлюрівській Українській народній республіці — небесного благословення та миром помазання головного отамана Петлюри варшавського. Вже на що була квота і на ладан дихала «Українська держава», але і та мала «печать духа святого» на мідному лобі свого ясновельможного гетьмана. Правда, чи поганим миром його мазано, чи, може, неавторитетні представники небесних сил мазали, так що і держава не вдержалася і «помазаник» мусив п'яти салом мазати та втікати з України, а проте все ж таки був у гетьманської України постійний зв'язок із небом.

За заповнення цієї прогалини і взялася петлюрівщина зараз.

«Громадська думка», що виходе у Львові, в ч. 88 подає нам під назвою «Папа і Україна» повідомлення віденського Українського пресового бюро Рима, яке подаємо у всій його середньовічній красі читачам: «Дня 30 марта о 10.30 год. перед полуднем прийняв святий отець українських представників при Ватікані о. Бона й секретаря місії Петра Карманського на окремій приватній аудієнції, яка тривала майже півгодиці»... Доклади делегатів робили на папу, мабуть, велике враження, коли судити по дальших словах повідомлення: «В часи реферату Українського представника о. Бона можна було не тільки бачити великий інтерес святого отця до нашого мученого народу, але й з його обличчя можна було виразно побачити, що його батьківське серце бажало б прийти з поміччю нещасливому українському народові!»

Після «благословення України» святим отцем папове й отці делегати УНР дали банкета кардиналам, отцям візитаторам та іншим членам папського «двора». Тут у святих отців остаточно розв'язало язика, і «сам апостольський візитатор» о. Геноккі зволив заявити, «що він душею і серцем присвячується добру України й уже почувується немов її сином».

Духом середніх віків, інквізиції, розпусти «годованих ченців Ватикану» віє від цього повідомлення.

Петлюрівська «Україна» докотилася до краю і шукає собі порятунку в прихожих «божого намісника», добиваючись, як великого щастя, «благословення неба» на... продаж «рідного» краю, на знущення над робочим людом, на війну, насильства, кров і смерть.

Але навіть благословення всіх представників неба й пекла, мобілізованих по наказу Антанти, не врятує гнилу петлюрівщину від нашого, від тверезого пролетарського «благословення» — благословення штиком і залізною мітлою.

29 травня 1920 р.

ДОБИТИ СКАЖЕНОГО ПСА!

Знищивши Борисів, поруйнувавши Київ, пани і підпанки ще раз — на цей раз без окрас і машкари — показали своє обличчя.

Втративши надію на поворот до західної столиці України, польська шляхта і петлюрівська банда пустила в повітря не тільки стратегічні мости, але й електричну станцію, водокачку, вокзал і навіть собор.

Ті, що з піною коло рота кричать про «звірства большевиків», про свою «культурність», залишають сотні тисяч без світла, без води, без шляхів підвозу, нищать величезної цінності будинки. Праця сотень тисяч робітників пущена в повітря культурними звірами, які самі ніколи не працювали, а споживали чужу працю, які борються за своє дармоїдське панування.

Це є дійсно ознаки агонії ладу насильства і безглуздя.

Капіталізм, як скажений пес, що кусає перед смертю, хоче бодай страшенною руїною, бодай ціною здичавіння цілих країн підірвати творчі сили Радянських Республік, щоб потім скористати з цього і знову ожити.

Але за ці роки війни і революції так оголилася грабіжницька суть капіталістичного ладу, так гостро зіткнулися класові суперечності між гнобителями і гнобленими та так глибоко впало в проорану революцією борозну насіння комунізму, що ледве чи хто зараз може щиро думати про відбудову старих суспільних відносин.

Боротьба не закінчена, вона ще тільки почалася, але остаточний кінець її ясний, і неминучою є перемога

революції, повна перебудова світу, бо за нас діють залізні закони суспільної економіки.

І коли зараз є питання, то не про те, чи буде перемога працюючих, а про те, коли і як вона буде здобута. І про те, чи робітники й селяни дужим напором зіб'ють останні пручання розбійницької зграї і зможуть приступити до мирної творчої роботи, а чи ще Україні, Білорусії і іншим нині визволеним країнам доведеться скуштувати панського раю і хижацького господарювання. Чи поруйновані міста, попсовані залізниці, незасіяні поля і довше будуть німими свідками того, як скажено, не зупиняючись ні над чим, боронить капітал своє право на гноблення праці, а чи, одкинувши далеко руйнуючі лінії фронту, робітники й селяни відбудують зруйноване, залікують рани, підуть вперед по шляху культури і дійсного розвою.

Питання ці зачіпають кожного. Кожна чесна людина, яка не хоче дальшої руїни, кожен робітник і селянин, праця якого зараз гине в огні і руїні,— всі як один повинні стати на той бік фронту, де мають прапори Революції, праці і дійсної культурності.

В цій війні не може бути байдужих, не повинно бути дезертирів. Червоні добровольці повинні прискорити перемогу.

Революційний порив робіничо-селянських мас врятує сотні міст від долі Києва і Борисова, мільйони людей— від наглої голодної і холодної смерті, незміряну кількість народного добра — від знищення.

15 червня 1920 р.

Тов. Калінін про смерть тов. Блакитного.

А Море ні. Блакитного ми, Коммунистического
Ленина, які були стодорожкою революційного Револьюцій
родки смерки революційного ^{бойового} Високого
чужого самозаволаше ми піддай урмо. Мудри -
шкряпні селом Українського вітро зурбуванні
Зінь піднебу обчиранич М. Калінін

Груді 26.

В особі тов. Блакитного ми, комуністична сім'я, втратили старого революціонера. Рідіють лави стярмих бойців. Висловлюю глибоко уболівання літературно-журналістській сім'ї України, що особливо болюоче відчуває цю тяжку для неї втрату.

М. Калінін.

Телеграма М. І. Калініна на смерть Василя Блакитного, адресована літературно-журналістській громадськості України 6 грудня 1925 року. Фотопрепродукція з газети «Вісті».

ЗА НОВИМИ ШИРМАМИ

В останні дні перед втечею з Києва польсько-петлюрівського війська в київських газетах була опублікована «декларація» нового уряду УНР.

В новий «уряд», покликаний до портфелів суверенною волею головного запродавця, ввійшло цілий ряд знайомих облич, які намагатимуться представляти українське громадянство.

Серед них ми бачимо і В. Прокоповича — кооператора і педагога, нині голову нового кишененькового уряду УНР і відомого редактора кадетсько-есерівської «Трибуни» — О. Саліковського в ролі міністра внутрішніх справ, і Огієнка, і Холодного, і Є. Архипенка, і Косенка, і Тимошенка, і навіть самого споконвічного редактора «Нової ради», слизького і викрутливого А. Ніковського, який, уміючи приспособитися до кожного режиму, ще не так давно клявся в вірності УСРР і разом із С. Єфремовим мав дозвіл на видання в радянському Києві легального національно-культурного часопису, а нині остаточно опреділився на лакея «зрадника Петлюри», як він недавно його звав, на міністра справ закордонних.

Вже ця зміна лаштунків «державної політики» УНР, це покликання до портфелів усіх педагогів і кооператорів правоедеківського та есерівського кадетського толку і усунення (про око людське) з списку членів уряду демонстративно-дражливих прізвищ польських панів говорить, що шляхетський попихач, опинившись на Україні, серед розбурханого моря селянства, одразу сів на їжак із своєю одверто польсько-поміщицькою

політикою і мусить шукати компромісу із куркулячою кооперацією та націоналістичною інтелігенцією.

Ще яскравіше відбивається цей ухил політики західної буржуазії на Україні в декларації нового уряду.

Поза фразами про демократизм, предпарламент, «самостійність української церкви» (?) і іншу словоточиву пустяковину, при основних твердженнях про святість власності і благодійність приватної ініціативи, волю і розвиток торгу (іншими словами — про волю самої скаженої спекуляції) — чується страх зачепити селянина зараз. І в декларуванні земельної політики хитромудрі есефівські голови пускають туман, кажучи, що «до остаточного вирішення земельного питання в парламенті» земля не буде одбиратися від селян.

Звичайно, помимо всіх мудрих словесних викрутів шило з мішка витикається: оті слова «про остаточне вирішення в парламенті» — тобто тоді, коли, на думку панів і підпанків, було б задушено революцію, встановлено залізний буржуазний лад при допомозі жандармерії і шомполів. А коли б справа повернулася так, то земельне питання було б «остаточно вирішене», землю в обдуреного й спантеленого українського селянина, який мав відіграти ролю знаменитого Мавра, що, зробивши своє діло, йде геть, було б відібрано.

Так будувався в повітрі ще один проект знищення буржуазної влади на «самоозначеній» Україні, оснований на не раз практикованому реакцією озброєнні одуреної дрібної буржуазії проти пролетаріату. До переведення в життя цього проекту закликано педагогів і кооператорів, вождів національної безкостої і безпам'ятної інтелігенції, які в момент страшної класової ворожнечі закликають до національної єдності і припинення внутрішньої боротьби, не помічаючи, що служать тільки зброєю і машкарою найлютішої реакції.

Але події йдуть своєю чергою, оголяючи суть боротьби класів, перекидаючи догори ногами всі плани реакції і по вітру пускаючи брехливі «надкласові» декларації лакеїв капіталу.

Ні спритні журналісти, ні педагоги й кооператори не замажуть красними словами сутички між стихійною тягою селянина до запрацьованої землі і не менш сти-

хійною тягою пана поміщика до освяченої дідами й пра-дідами «власної землі» та помсти за її захоплення. Ще менше надій на те, щоб одними деклараціями спинити хоча б один корпус кінної Червоної Армії на шляху до знищення опереточної держави. І зовсім безнадійною є справа буржуазії словами про відбудову країни, про налагодження народного господарства і розвиток культури приховати свої страшні руйнуючі діла, хижу, заборчу війну світового капіталу проти працюючого люду визволених з-під його кормиги країн.

І не дурно продажна газетка київської буржуазії, оцінюючи урядову декларацію, меланхолійно пише: «Всі чекають трохи не чудес одразу — і забувають про розруху, яка панує скрізь і в якій новому урядові навіть розібратися буде важко». Кращого епіграфа на свою труну буржуазія не могла би й нарочито ви-гадати.

Дійсно, не ліберальним газетярам і педагогам будувати зараз життя. Не насильникам і паціям реакції— відбудовувати руїни.

Це зробить — тільки клас праці, клас боротьби. І він тяжко покарає тих, хто, зрадивши їй, перекинувся в табір реакції і руїни, хто тримав ганебний нейтралітет в часи важкого бою.

Назустріч кату влому!
До зброї, пролетар!
Бойці, забудьмо втому,
Іще один удар!

17 червня 1920 р.

НОТАТКИ

I

Ясновельможний...

Хто би міг подумати, що глибокий чорнозем України, її лагідне підсоння так сприяють буйному зростові не тільки пшениці, жита й кавунів, але зовсім-таки тропічних дивовижних овочів. По цілій Європі стали зараз знаменитими українські дипломати, радники місії і різні блискучі особи з темним минулим.

Слава цих нових аргонавтів, що шукають золотого руна, обіцяє затемнити «славу» мексиканських маркізів і негритянських королів, яких можна було показувати на кожній великій ярмарці.

І хіба не втішно буде майбутньому історикові-українцеві прочитати в сучасних газетах звістку, що «Скоропадський з великим почотом прибув до Лейпцига з метою запропонувати українську корону ерцгерцогу Вільгельму, сину ерцгерцога Карла-Стефана». Корону пропонується в обмін на обіцянку ерцгерцога оженитися на дочці Скоропадського.

Радій, Україно, — твої ясновельможні діти турбуються про твою «славу» і «блискуче» майбутнє.

Тільки... чи щось із того вийде?

II

Наші за кордоном

(Картинка майже з натури)

В шикарному паризькому готелі відкрився всесвітній перший конгрес кадетської партії. Зала прибрана відповідними емблемами.

Перед початком з'їзду ініціатори — старий дипломат і екс-міністр та два адвокати — з тремтінням серця чекають приїзду делегатів. Зіхалися. Записалися.

— Дозвольте оголосити список прибувчих, — почав старий заслужений професор.

— Від Паризького парткомітету — Мілюков (оплески), від Берлінського — Винавер (рясні оплески), від Віденського — Родичев (буря оплесків), від Константинопольського... (голос промовця затремтів, буря овацій перериває його. Делегати плачуть, цілюються. Чути вигуки: ура! ...Дарданелли!.. Свята Софія!..)

— Від Константинопольського — Ефімовський, від Римського... від Будапештського... від Белградського... від Токійського... вичитує голова.

«Москва?! Москва?!» чути нетерплячі вигуки.

— Нью-Йоркського... від Мадридського... — плине далі список. Нетерплячка розгорається.

«Київ?! Хто з Петербурга?!» галасують делегати.

— Від Монакського... Люксембурзького... Андорського... від Сан-Маринського...

Рев натовпу перебиває промовця: «Росія! Хто з Росії? Скоріше скажи — хто з Росії?»

— Росія? — безпомічно спустив очі промовець. — З Росії нема нікого... Нема вже й самої Росії... — є тільки Радянська Республіка, але там наших парткомів нема, в одній країні з цілого світу, — стиха, винувато оповів він. Горді двоголові орли на стінах поспускали крила, як мокрі курки. В залі запанувала мертва тиша.

А на завтра радіо рознесло звістку, що «на засіданні кадетів під головуванням Мілюкова вирішено закласти партійні колективи у всіх європейських центрах. В склад Паризького парткому кадетів входять Винавер, Рисс, Коновалов, Пасманік, барон Нольде і Федоров».

24 червня 1920 р.

НЕ «ОЙ», А «ГЕЙ»

Рядки військових звітів Західного фронту знову наповнені назвами міст, які кілька днів тому були далеко за спиною наших вояків.

Седлець, Луков, Бересть... Це все було вже в тилу нашої армії, а зараз це або залишене нами, або є загровою бою.

Серця слабодухих стискаються. Чути перелякане «ой». Ой, чи це не катастрофа? Ой, чи не кінець уже нашому наступові, чи не програємо ми війну з Польщею бандитів?

Ці запитання задасть собі не один прихильний до Радянської влади, в той час, як прихований ворог злорадівно шепоче «ага» і сіє отруйну провокацію.

— Ні, це не кінець, це ще ніяка катастрофа, — впевнено можемо сказати ми. — Просто наша армія неймовірно зморилася в шаленому наступі. Резерви й тилові частини не встигали підтягатися до діючих лав. Втоmlені частини не могли з розмаху взяти Варшави, закріпити за собою все взяте. Вістря нашого наступу в одному напрямі підломилося — ворог це використав. Але це повинно не стогоном «ой» прозвучати в серцях всіх робітників і чесних селян, а прокотитися грізним закликаючим «гей» по всій радянській землі.

Гей! боротьба ще не скінчена. Гей, хто має змогу і снагу новою хвилею підійматися назустріч ще невпев-

неному наступу — одчайній конвульсії додихаючого гада, проти польського пана і нашої зловредної отруйної болячки — барона Врангеля. Гей, до зброї, до бою, до праці! За мир, за волю, за визволену працю — вставайте стіною, громадяни Радянських країн!

24 серпня 1920 р.

ХТО ВОНИ

В польських умовах миру, які чимдуж інструктуються послужливими газетами, є одно, що примуше тільки знизувати плечима й дивуватися незміряному нахабству наших супротивників. Хоч ми вже звикли до самих несподіваних викрутів буржуазної дипломатії, настрої і думки якої змінялися завжди в залежності від становища фронту, але сподіватися, що білопольська делегація запропонує нам здати на Україні владу в руки якоїсь «демократичної влади», — ми не могли.

Справді, хто вони, ті, що по словах буржуазної преси спиратимуться на всі шари населення України, хто ці нові, невидані й нечувані герої, що зможуть встановити «мир і благоденствіє» на нашій змученій, зруйнованій землі, помиливши голодних і ситих, працюючих і з рент проживаючих?

Багато їх було за останні роки на Україні — цих претендентів на законну владу, цих, що оповіщали себе представниками всього народу. І всі, як тільки ставали до влади, — одразу ставали в саму гостру суперечність з тим самим народом, а потім — летіли сторчака.

Де вони, хто зможе перелічити їх імена? — Кого нема... А хто далеко...

Кирієнко й Оберучев, Грушевський, Голубович, Скоропадський і Кістяковський, Денікін і Бредов, Петлюра й Коновалець, Григор'єв і Зелений, навіть бла-

гообразні Єфремов і Ніковський — «всі побували тут», всі пнулися до влади, майже всі її мали, всі оголошували універсали, заклики й маніфести до «українського народу» — і всі неминуче мусили кликати проти того «народу» чужу зброю. Всіх їх, як жовте непотрібне листя, розвіяла революція, розкидала по чужих краях, дискредитувала, знищила. Це все політичні банкроти.

І коли зараз польська й французька преса говорить про «демократичну республіку України», — то мимоволі хочеться вигукнути: «Годі знущань над здоровим розумом!» Хіба ж не видно всім і кожному, що єдина справді народна влада на Україні — це влада Радянська, що єдина є Україна — це Українська Соціалістична Радянська Республіка, що справжнім демократичним ладом є тільки той лад, який не боїться утиснути мізерну меншість ледарів і дармоїдів в ім'я інтересів працюючої маси — більшості, і який навіть на цю більшість певні обов'язки накладає по відношенню до великої справи визволення всього людства від пут капіталу й насильств.

Ті ж групи й особи, яких досі висувала буржуазія на кін історії під виглядом представників українського народу — це тільки були, будуть і є маріонетки і продажні блазні.

23 вересня 1920 р.

ВИКОНАЙТЕ НАКАЗ РЕВОЛЮЦІЇ

Одержавши підтримку від французьких біржовиків і англійських брехливих лордів, не без посередливої допомоги грузинських меншовиків і румунських бояр, послід російської революції знову вирвався на простір. Надіючись на бандитські заворушки в тилу нашої армії, на наші невдачі на заході, почав він знову безумну авантюру.

Удар направлений в серце України та її мозок. Мета білогвардійців — розвалити, дезорганізувати тили Червоної Армії, знову внести руїну в промисловість Радянської Федерації. Донецький вугілля, український хліб — знову являються ласою принадою апетитам наших ворогів. І треба сказати просто: коли зараз же не буде вжито надзвичайних заходів — то нас можуть дошкульно ударити. Вдержалась би реакція в захоплених місцевостях чи це неможливо — про це зараз і говорити не будемо. Важно те, що напсувати нам, і здорово напсувати нова баронська авантюра може, коли ми не зможемо дати негайної відсічі. Робітники України і незможне селянство повинні зараз надзвичайно поважно поставитись до своїх завдань. Їм треба з'ясувати, що коли денікінщина вдалася їм узнаки, то навіть коротка хвиля панування врангеліади кров'ю і вогнем відплатить їм і за реквізиції буржуйських будинків, і за витягнення лишків у куркулів, і за участь у радянській роботі.

І їм треба вибрати — чи йти свідомо під розстріли, шомполи, нагаї і знущання, — чи одним поривом здмхнуть прокляту, настирливу і отруйну гадину.

Наша біда, наша хиба в тому, що ми, не докінчивши одної роботи, почали другу. Наша армія, яка билась проти Врангеля, стомилась, обдерлась, розхлябалась. Ворог ні хвилини не давав їй спокою постійними вилазками й демонстраціями. На зміну втомленим частинам двинуті резерви, але ворог використав момент.

Зараз перед пролетаріатом України, і зокрема її столиці Харкова, поставлено ряд негайних і конкретних завдань.

Перше: кинути свіжі свідомі сили в потомлені частини, підняти їх дух.

Друге: нещадними розправами з дезертирами й шкурниками встановити залізну дисципліну в частинах і в тилу.

Третє: особистим прикладом цілих робітничих загонів утворити порив наступу.

Четверте: прийняти найенергійніші заходи до охорони підприємств і складів, припинення в тилу балаканини, провокації, метушні.

Завдання прості. Треба зробити на Україні те, що зроблено в Петрограді під час наступу Юденича, і добитися того, що досягли петроградці. Треба добити барона, не ослаблюючи боротьби на Західному фронті.

І треба приступати до роботи, не гаючи часу, не вагаючись перед зупиненням цілого ряду установ і підприємств. Бо барон і пани нас учать, що будувати й мирно жити зможемо, тільки перемігши на війні.

25 вересня 1920 р.

ЦЕРКВА ЧИ ЩОСЬ ІНШЕ?

Радянський уряд поставився без усяких застережень до організації так званої української автокефальної церкви. Для нього автокефальний рух — це внутрішня справа людей, які ще й досі не вирвалися з павутиння релігійних забобонів. Відношення радянського уряду цілком определено декретом про відділення церкви від держави. Стоячи на ґрунті цього декрету, Радянський уряд поставився до автокефалістів так, як мав би поставитися до кожної релігійної організації.

Внаслідок послідовно проведеного погляду свого в сій справі Радянський уряд передав до розпорядимості автокефалістів цілу низку молитовних будівель. І то не дивлячись на гостру опозицію до такої передачі зв'язаних із московським патріархом релігійних організацій. Зроблено з наведених мотивів це не через те, що автокефалісти на своїх соборах вітають Радянську владу, постановляють молитися за «Українську республіку» (хоча й без зазначення — чи соціалістичну радянську чи за яку іншу). Бо для нас існує автокефальна церква лише як релігійна організація.

В той момент, коли з-під кропила почне виглядати тризуб, а церковні корогви почнуть майорити фарбами політичного характеру, ворожими червоному прапорові, символіві робітничо-селянського визволення, — відношення наше не може лишатися таким, як є. Бо воля релігійних переконань зовсім не є волею організації ворожих трудовому людові сил. Це слід запам'ятати й автокефалістам, та й прихильникам інших релігійних култів.

Пишемо це ось із якого приводу. В емігрантській пресі з'явився бундючно написаний в стилі царських рескриптів лист Петлюри до Огієнка, де він вітає останнього як організатора автокефальної церкви. Ось текст того документа:

«Шановний Іване Івановичу!

Більш двох років тому, в порозумінні з організованим громадянством українським, покликано Вас було на уряд Міністра Ісповідань. Від того часу незмінно, при всіх обставинах, залишаєтесь Ви на своєму місці.

Уважно слідкуючи за діяльністю Вашою, з вдовolenням бачив я, що повсякчас, при самих несприятливих обставинах, Ви з повною відданістю та великою любов'ю віддавали усі свої сили, знання і енергію для справи духовного відображення українського народу.

Завдяки видатній дбайливості та невсипучій енергії Вашій, покладаються міцні підвалини для найкращого розвитку відродженої Автокефальної Православної Церкви української: перекладено службу Божу на живу мову українську, розвинуто широку видавничу діяльність в питаннях церковно-національних, підготовляється кадр національно-свідомого духовенства. Українська Церква Православна зав'язує зносини з Вселенським Патріархом та організовано вступає до всесвітніх об'єднань церковних. Одночасно з цим проводиться релігійно-освітня праця серед нашого вояцтва і громадянства та задовольняються релігійні потреби їх на чужині.

Дбаючи найбільше про розвиток Православної Церкви Української, не забули однак Ви і про справи інших церков і громад релігійних усіх визнань, на Україні суцїх. Перебуваючи в живих стосунках з видатними представниками цих церков і громад, Ви зуміли викликати у них прихильне відношення до справи нашої державності.

Ревна та вельмикорисна праця Ваша заслужила собі признання серед вояцтва і громадянства нашого і Архіпастирське благословення Преосвященного Єпископа Кременецького, під опікою якого перебуваємо ми на чужині; маю певність, що таку ж вдячну оцінку в скорому часі зустрине Ваша праця на рідній землі

у боголюбивого народу українського, що в останні роки з особливою ревністю і високим релігійним піднесенням власними силами буде відроджену живу Національну Церкву.

З нагоди закінченої праці Вашої до перекладу Літератури Святого Іоанна Золотоустого, оглядаючись на перейдений Вами шлях державного служення, вважаю за свій прийнятний обов'язок, в Імені Республіки, висловити Вам щире подяку за доконану Працю Вашу й побажати Вам здоров'я і сил для дальших трудів на добро народу і Батьківщини.

З Пошаною Петлюра».

Ставимо запитання організаторам автокефальної церкви на території УСРР, в якому зв'язку перебувають вони з «міністрами» бандитсько-погромної УНР? Чи творять вони церкву чи щось інше, де змішано «рескрипти» головних отаманів-бандитів — з релігією, праця по організації автокефальної церкви — з «державним служенням» на користь погромній «республіці» запродавців? Що їм треба — бог чи тризуб?

Відповісти треба ясно.

Але... такої відповіді ми не сподіваємось. Не можуть її дати ті, хто туманить народ релігійними забобонами в ім'я отамансько-бандитської України.

10 березня 1921 р.

МАРНІ ЗАЗІХАННЯ

Вишкребки української контрреволюції покололися на кілька часток. В Тарнові пан Петлюра під тепленьким крильцем пана Пілсудського виступає на «раді» з промовами програмового характеру, тримаючись у своїх виступах, мов король, що виступає з тронною промовою.

У Відні, на зборах другої «ради», теж «всеукраїнської», але протипетлюрівської, лідерствують старі знайомі — генерал Греков, який вів колись переговори з Ено, і не менш знаменитий Шелухін, що пройшов стаж від чорносотенця й патріота російського — до патріота й чорносотенця ж українського. Як перша «рада», так і друга одержують добове утримання антантівською валютою, неважно, марками чи просто франками. Віденська рада генерала Грекова й царського судді Шелухіна, шле навіть делегацію до «Ради народів», складену з докторів Перфацького та Лотоцького. Останній теж znana постать: це видатний адміністратор часів Миколи Романова, старий бюрократ царської школи, потім генеральний писар УНР.

Крім цих двох «рад» є ще претенденти на всеукраїнську владу: з одного боку — гетьман Скоропадський, довготелеса фігура якого знову почала бовтатися на політичному обрії, і якому дають притулок в «демократичній» Німеччині, а з другого — недавній гість наш, політична дзига, добродій Винниченко, який проводить далі кампанію наклепу і перекручувань на Радянську владу.

«Гетьман», генерали, доктори, судді, отамани, літератори...

Пани поміщики, дворяни, панки, підпанки, куркулі...
Ось та «чесна кумпанія», яка без перерви, без упину
робить інтриги, змови, вчиняє авантюри проти україн-
ського народу робітників і селян.

Виступають вони — нарізно, але б'ють в одну мету.
Б'ють по Радянській владі, по партії комуністів, по
диктатурі пролетаріату. Б'ють під різними гаслами —
монархічними, самостійницько-демократичними, респуб-
ліканськими, навіть «дійсно радянськими». І кожен ро-
зуміє, що не у гаслах справа. Справа не в тих фігурах,
за якими вдалося би провокаційно повести селянську
масу на штурм Радянської влади. Справа в поваленні
Радянської влади, в розриві союзу робітників з селя-
нами України. В цю точку б'ють всі в своїй пресі, в
своїй агітації.

А коли б це сталося — всі би посунули на Укра-
їну. Куркулі і підпанки, поміщики і генерали, польські
дідичі-капіталісти і уся згряя міжнародної спекуляції.

Всі би разом затіяли на руїнах робітничо-селянської
влади гризню за кров і піт українського народу.

Знову почалася би доба, яку Україна не раз ба-
чила, доба пансько-поміщицького терору, доба лихоліття.

Але цього не буде, не мусить бути!

Союз робітників і селян, скріплений новими дока-
зами уважливого відношення з боку робітництва, —
не розірветься.

Примара нової різанини, нового вибуху громадян-
ської війни, яку віщують нам віденські і тарновські
хмари, примара залізної п'яти західного капіталу
розіб'ється об мур солідарності працюючих класів, кла-
сів-виробників — робітництва й селянства.

10 квітня 1921 р.

ПІСЛЯ ЗАВИСИ

Впала завіса в «хахляцькій оперетці», що мала назву Українська народна республіка.

Як повідомляють львівські газети, уряд Польщі делікатно попрохав «режисера» Петлюру із усією петлюрячою «трупною мандрівних міністрів» ліквідувати своє підприємство в Тарнові та залишити межі Польщі або змінити свій отаманський «всея України» бунчук на менше імпозантний стан «громадянського збігця».

Завіса ще раз впала. Спустилася якраз в той момент, коли перший тенор трупи виводив, при порожній залі, в якій де-не-де чорніли постаті постійних найнятих квакерів, арію «до народів усього світу».

Так раптово, несподівано для комедіантів прийшов на кін дужий український робітник, кремезний український селянин і поставили вимогу власникові театру зупинити скандальну, блюзнірську комедію закиданих гнилими яйцями і не раз битих блазнів.

Нашвидку змиваються фарби «національних героїв» з обличчя, ховаються на дно валізок міністерські портфелі, розмінюється валюта і купуються квитки на потяг тими з акторів, хто був близький до меценатських гаманців. Решта — статисти, корнети, писарчуки канцелярій і інший «почот» — розлазиться, мабуть, як руді миші, «реалізуючи», хто що вчепить із «майна» держави.

Так дійшла до абсурду, до світового глумовища куркуляча українська «демократія», хуторянська товстопика Гапка, що пошилася в великі пани і «за лакомотства нещасні» не раз віддавала села і міста «рідної

України» вогню і мечу панських посіпак, одного за другим приводячи їх «до себе» в гостину, дурячи гречкосія-селянина та знущаючись над робітником і незаможником-заробітчанином.

А тепер, коли решта отаманії пакується в Тарнові, слід і нам подумати про те, куди вони можуть піти.

Щоб не полізли, буває, знов на Україну, щоб не затіяли кривавої комедії на нашій кровію і потом окропленій землі.

Пильнуй, робітнице і незаможнику! Гада зігнано з кубла — дивись, щоб він не заліз до твоєї хати!

11 травня 1921 р.

НАВКОЛО ЛІКВІДАЦІ ПЕТЛЮРІВЩИНИ

«Жеч Посполита» містить статтю, написану про наших земляків, до того як їх усіх попрохано забирати свої манатки з Польщі і зокрема з Тарнова.

Спершу розповідається дотепна приповідка про попа, до якого завітали, ховаючись від дощу, туристи. Піп прийняв їх добре. По кількох днях, коли гості поїли і кури і свині, навіть телята, коли все у попа вичерпалось, він вийшов у двір, підвів руки вгору і закричав: «Боже, чи мав ти коли-небудь гостей?» «Подібне могли би помислити нині Польща, — пише «Жеч Посполита», — бажаючи звільнитися від непроханих гостей українських».

Щиро кажучи, не так-то вже й непроханих. Пилося-їлося спільно у Києві і Варшаві. І даремно «Жеч Посполита» удає з себе цнотливу дівчинку, яка зовсім для себе несподівано побачила «непроханих гостей». А от характеристику «гостині» на цей раз дається правильно:

«Гості ті прибували до Польщі разів тричі, щораз в іншому характері. Пересиджують вони за кожним разом по 10 — 11 місяців у Тарнові, вертаючись до себе тільки на один-два місяці».

Далі газета описує, як відбивалися в житті Тарнова оті пересиджування з різними періодами, та вираховує всі досі ретельно ховані буржуазією умови «пересиджування» Петлюри і іншої політичної шантрапи, що плететься в «національні герої». Ось в останній перед розгоном тарнівського «уряду» період:

«Завдяки третьому наїзду тих гостей, панує в Тарнові скрута і спекуляція з помешканнями. За помеш-

кання треба платити золотом. Щомісяця — сто корон в золоті, що рівняються десяти тисячам марок. Панує тут спекуляція і з харчами, і крамом. Коли де-небудь і дешевшають товари, то тут уже подешевшати не можуть, бо гості українські надто добре платять».

Добре, мабуть, платить Антанта «національним героям». Куди там Юда Іскаріотський — він проти них хлопчисько нездалий. Бо щоб оплатити золотом або десятками тисяч марок за помешкання, — це ж треба добре рвонути з гаманця паризьких банкірів за «рідну Україну», а не взяти якихся там тридцять срібних...

Щождо нарікань «Жеч Посполитої» на «героїв» — можна сказати одне: «бачили очі, що купували — їжте хоч повилазьте».

14 травня 1921 р.

РОЗВАЛ ЖОВТО-БЛАКИТНОЇ РЕАКЦІЇ

Майже одночасно з відомою уже ліквідацією тарнівського осередку жовто-блакитної контрреволюції розвалився й другий її осередок — «Всеукраїнська національна рада» у Відні, в якій верховодили генерал Греков, Андрієвський та інші, того ж гатунку політики. Конкуруючи з Петлюрою та вважаючи його «платформу» надто «лівою» і «анархічною», ці помірковані патріоти вирішили перебити хліб головному отаманові, показавши свою крайню лояльність до антантівського капіталу.

Ось уривки з декларації, підписаної провідниками віденської «Всеукраїнської національної ради» — генералом Грековим, доктором Андрієвським і О. Макаренком: «уряд отамана Петлюри у теперішньому його складі доказав свою абсолютну неспосібність до здійснення національного відродження України»... «Народна Українська Республіка мусить увійти в стислий військово-політичний і економічний союз з Польщею і Францією»... «З огляду на те, що справа східної Галичини є внутрішньою справою польської Річі Посполитої, народний український уряд заявляє в цій вестії своє цілковите *desinteressement*» (незацікавленість. — В. Б.). «З'єднані миродатні суспільні і національні круги України мусять безпроволочно звернутися до держав Антанти в цілі узискання її підмоги і протекторату для України»...

Гадаємо, що по суті цього рекорду продажності, хамства (справа з Галичиною) і цинізму які б то не були пояснення — зайві. Тут, як ніде, виявляються думи тих,

про кого писалося: «за шмат гнилої ковбаси у вас хоч матір попроси, то оддасте».

Цей виступ привів до виходу з «національної ради» представників галицьких угруповань і до повного розвалу її. Не врятувала її заява «соціалістів-самостійників» (від імені яких завжди виступали названі три лідери), що, по суті, вони до названої партії не належали і вона за них не відповідає. Другий осередок української реакції розвалився.

Навперейми хапаючи за поли європейських банкірів, українські «національні герої», мов перекупки колись на базарі, продають... Україну. А щоб здобути довіря і кредит покупців, мусять вони обсіпати Україну Радянську хмарою агентів, організовувати банди, імітувати «народне повстання». Але гнилизна жовто-блакитної реакції роз'їдає саму її зсередини. І всякий, хто досі ще мав хоч крихту сумніву, хоч крихту надії на героїв УНР, мусять вичуняти, бо кому ж він віритиме хоч на крихту?

Запроданцеві й масону, слuzі слуги гетьмана Скоропадського, Моркотуна, перед яким він клявся навколошках, що він не проти федерації з шульгінівською Росією¹, С. Петлюрі?

Чи, може, Грековим, які добиваються «протекторату» французької біржі?

Чи, може, самому гетьманові Скоропадському, як славному вождю поліцейсько-жандармських «хліборобів» із старого дворянства?

Даремно.

Історія сказала своє слово. Жовто-блакитна наволоч мусять сконати, згнити до останку.

17 травня 1921 р.

¹ Див. лист Моркотуна до Петлюри, «Общее діло», 29/XI — 1919 р.

ПРОДПОДАТОК, БАНДИТИЗМ І УКРАЇНЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

Успіх кампанії по збору натурподатку — єдиний шлях, по якому робітничо-селянські республіки можуть вийти з того критичного економічного становища, в якому перебувають.

Це добре знаємо ми. Але не гірше нас знають наші супротивники.

І коли ми напружуємо всі сили робітництва й селянства для збору, збереження і найекономнішого, найдодільнішого вжитку нашого «золотого фонду» — натурподатку, то наші вороги всі свої сили прикладають, щоб збір продподатку провалити, зібрані продукти знищити, розподіл і переправку продуктів споживання — сплутати й зовсім зірвати.

Останні звістки знов про те, що на Правобережжі — там спалено млина, там учинено напад на прод-агента.

Найбільш нахабним і помітним є спуск під откос між Кожанкою й Фастовом продмаршруту з півсотнею вагонів хліба, направленою для Донеччини, для донецьких шахтарів. Хоча всі ці випадки, порівнюючи з загальною кількістю зібраного збіжжя — мізерія, але дозволити й надалі таке нахабство лицарям темної ночі й обріза, організованих та інструктованих з Варшави — Бухареста — Парижа, ми не можемо.

Панькатися ми не будемо з ними, бо надто дороге для робітників і селян кожне зернятко, спалене бандитом.

В швидкій і нещадній розправі з ними повинно нам допомогти в першу чергу селянство, кровно заінте-

ресоване в тому, щоби нова економічна політика Радянської влади стала на тверде, щоби якнайскоріше створився лад і спокій, що дасть змогу селянству відбудувати своє розвалене господарство.

Але повстає питання: де ж ідеологи того дикого варварського руйництва, яке звемо бандитизмом?

Відповідь нам дають матеріали про недавно виявлені ВУЧК змови на Правобережжі і півдні.

Крім петлюрівської, гетьманської офіцерні, маємо в змові замішаних таке ім'я, як Грицько Чупринка, відомий всеукраїнській інтелігенції поет, і Ол. Грудницький, автор кількох дегенеративних новел.

Письменники. Ідеологи і організатори думки української національної інтелігенції.

Колишні революціонери,— тоді, коли «революціонерами» були і російські кадети, і С. Петлюра, і ще багато дехто з тих, кого бачимо зараз поруч із Врангелем, Скоропадським і т. ін. чорними героями.

Зараз — змовці проти Радянської влади, ті, що не вагаються повернути «неньку Україну» в стан анархії і громадянської боротьби. Ради чого?

Ради повороту УНР з усіма її штабами, отаманами і закордонними покровителями?

Ради повернення України в румунсько-польську колонію французького капіталу?

Чи, може, ради встановлення «трудової демократії» на чолі з винниченками й шаповалами, яка буде або найвитонченішою формою поневолення України закордонним капіталом, або скорше вона могла б існувати лише як переходова форма до нової гетьманщини чи денікінщини з її владою російських і польських панів, більш зручною для паризьких банкірів, аніж «влада» політичних маріонеток?

На ці запитання відповіді вони не мають. Вони в чаду звір'ячої ненависті, шовінізму — і роблять свою руйницьку роботу, не маючи ніяких перспектив реального будівництва.

Зараз важно знати, наскільки настрої грудницьких і чупринок ще глибокі серед української національної інтелігенції.

Бо, розуміється, ми не можемо вибирати між оскаженілим міщанином — ідеологом бандитів — і тими мільйонами голодного селянства УСРР і РСФРР, що чекають допомоги, та тими десятками мільйонів людей, що широко прагнуть мирної праці. Останні для Радянської влади — дорожчі незрівнянно. І коли оскаженілий міщанин йде проти нас, тим самим він засуджує себе на нещадну кару.

Маса української інтелігенції, яка не раз декларативно заявляла про підтримку Радянської влади, зараз повинна ділом довести, що чупринки і грудницькі — не її вожді, що настрої бандитів — не її настрої.

І довести це вона може тільки активною участю в збиранні продподатку і організації боротьби з бандитизмом.

14 вересня 1921 р.

ЩЕ ОДНЕ ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ДОСЯГНЕННЯ

Період війни — період бурі, натиску, геніальних експромтів і прямолінійності організаційних форм будівництва. Коли лава на лаву, фронт на фронт у смертельній бійці сходяться збройно дві сили, тоді єдина вимога від всього державного апарату — це його прямолінійна централізованість, схематичність і певна примітивність форм. Періоди мирної роботи, періоди будівництва вимагають більш складної, більш пристосованої до кожного окремого випадку конструкції, і то якраз для того, щоби якнайпростіше, найекономніше і найуспішніше досягти поставлених завдань.

Організаційні форми державних апаратів у цей період повинні поволі виходити із стадії вічної реорганізації (і то корінної), набираючи більш сталого, більш уконституйованого вигляду.

Ці два періоди позначилися найбільше в галузі господарчій, у встановленні нових відносин між центром і місцями, відносин, що полягають головне в наданні більшої автономності місцям.

Відповідно цьому висунулося питання і про більш унормовані й більш організаційно удосконалені сталі форми взаємовідносин між господарчими органами УСРР і РСФФР.

Війна на всіх фронтах, спільність інтересів трудового люду обох республік — диктували їм міцно триматися одне одного, творити з себе єдине ціле. В першу чергу це торкається об'єднання військових сил і, розуміється, всіх господарчих ресурсів, матеріальної їх бази, — під єдиним керуванням.

Таким чином, — так би сказати, експромтом, але геніальним експромтом, — творилися єдині осередки військової й господарчої політики обох республік, стягувалися до них сили, винаходилися тимчасові організаційні форми, які забезпечували основне, лишаючи, може, не зовсім одшліфованими деталі і «зовнішній фасад».

Ці деталі та цей «фасад» майбутньої федеральної конституції і те, що федеральні керуючі органи конструювалися в Росії, — давали привід до шаленого галасування петлюрівщини про «окупацію», а російським націоналістам вигривали надії на відбудову «єдиної неделимої (бодай Радянської) Росії». Але революція йшла своїм шляхом. Єдність і міцний організаційний зв'язок між органами керування військовими й господарчими справами били в піку куркулячих ідеологів «власної окремої», цілком самостійної, десь в надвоярих височинах чи посеред непроходимого болота побудованої державності.

Самостійна ж зовнішня політика, внутрішня політична незалежність (соціалістична, основана на братерській солідарності трудових мас) і окремішне культурно-освітнє життя УСРР показували цілому світові, що не Росія, стара Росія відбудовується, а Федерація соціалістичних республік, перехідний щабель до Міжнародної Соціалістичної Республіки будується. Організаційні ж стосунки в цілому і в окремих деталях будуються не на підставі націоналістичних міркувань, за якими криються завжди господарчі інтереси буржуазії окремих країн, а на підвалинах доцільності в досягненні спільної мети.

Так, зараз показалося доцільним удосконалити організаційні зв'язки між державними центрами УСРР і РСФРР по господарчій лінії.

При повороті на нову господарчу політику Радянської влади досить сильно далось відчуття цю неудоконаленість. Українські органи народного господарства і органи народного господарства Росії вже деякий час особливо відчували потребу в погодженні цілої низки питань, що виникають у процесі роботи.

Одностороннє представництво при різноманітності економічних, історичних і політичних умов праці не явилось формою, яка б задовольнила цю потребу. Отже, і виникла, таким чином, ідея постійної координації господарчих органів УСРР і РСФРР через присутність в складі Ради Праці й Оборони цього єдиного господарчого осередку — повноважного представника УСРР.

Постановою уряду УСРР про посилку в Москву свого повноважного представника в справах господарчого будівництва, який матиме право рішального голосу в РПО, уконституїується вищий щабель організаційних стосунків між радянськими республіками і намічаються на досвіді практикою обгрунтовані останні деталі майбутньої федеральної конституції.

15 вересня 1921 р.

ХІ З'ЇЗД КОМПАРТІЇ

Партійний з'їзд комуністів завжди був подією першорядного значення для Федерації радянських республік. З'їзд Компартії — самої дійової, самої активної й живої сили в країні — на довгий період визначив політику робітничого класу і Радянської влади. Порядок дня кожного з'їзду завжди був порядком дня того періоду, який переживали робітництво і Радянська влада. Деякі з'їзди були поворотними в політиці, деякі розвивали й доповнювали рішення попередніх. Але кожний був дійсним живчиком, рухи кожного напружено ловила країна, а останні роки — й цілий всесвіт. Чи то вороги, чи друзі комунізму — з однаковою увагою, хоч часто й з діаметрально протилежними почуттями, — всі стежили за працею з'їзду комуністів Радянської фортеці.

Попередній Х з'їзд компартії був переломним. Він намітив нову лінію, нову політику Комуністичної партії і Радянської влади, пристосовану до змін в ході міжнародної революції. ХІ з'їздові доведеться конкретизувати й розглянути окремі питання, що висунулися з-поміж цілої серії питань моменту на перший план.

Міжнародне становище Радянських Республік в зв'язку з Генуею, міжнародна політика Комуністичного Інтернаціоналу в нових обставинах, фінансове питання, питання про поліпшення становища робітничого класу — про профспілки, і, врешті, питання про зміцнення й оздоровлення самої партії, яка на своїх плечах винесла неймовірно великий тягар революційної бо-

ротьби й радянського будівництва за ці роки — от основні пункти порядку з'їзду.

Робітництво й селянство Радеспублік напружено чекають, що колективний розум, воля і серце авангарду революції знайдуть правильні рішення по всіх питаннях.

28 березня 1922 р.

ЗЛЕ ПРИЛАДЖЕНА МАШКАРА

«Комуністи хочуть досягти комунізму, щасливого життя для людства через партію, ми ж проповідуємо комунізм в церкві».

Такий зміст демагогічних промов автокефалістів, коли вони збивають собі капітальчик популярності серед робітничо-селянських мас. О, вони знають, що одвертими виступами проти комунізму, проти радянського ладу популярності серед робітників і селян не здобудеш — а іменно їх потрібно піймати в свої мережі ідеологам «української народної»... поки що «церкви», а по суті «республіки», — їх, а не кого іншого, бо базарники й куркулі без зайвих слів підтримають «народну церкву».

Але машкару «майже комунізму», яку натягли на клерикально жовто-блакитне обличчя української автокефальної церкви «майже комуніст» Чехівський вкупі з «українським комуністом» — «всячесним архієпископом» Олексієм Ярещенко, зле приладжено, й вона почала сповзати, як тільки дійшла справа до діла.

На всеукраїнському зборі автокефалістів, після виступу відомого колись прем'єр-міністра УНР — «майже комуніста» й вже в усякому разі «соціал-демократа» Чехівського було відкинуто пропозицію групи «еретиків» про закриття монастирів. Аякже! Де ж би виховувалися кадри обмежених, задурених жерців нового клерикалізму, як не в добре одгороджених від тлетворного повітря громадського життя монастирях!

Другий «жрець науки» (Чехівський не тільки політик—він же й «професор» трохи не богословія),—про-

фесор Данилевич на тому ж соборі виступив з доповіддю про потребу встановлення святкових днів для ушанування... не свят науки, як можете подумати ви, припустивши, що професор Данилевич виступав як учений, а «чудотворних ікон України»...

Тут же з'їзд із обуренням одкинув пропозицію визнати святкування Першого травня, як свята волі, і добре зробив, що відкинув, добре й для себе, і для революції. Бо як би ніяково виглядало наше робітниче свято, коли б його канонізували спільники теж «професора» Огієнка, сучасного прем'єр-міністра УНР, і яку б плутанину в голові автокефалістів-гетьманців внесли б цею канонізацією соборяни.

Постанови собору, поведінка соборян зсувають машкару. Кінчиться перший період існування автокефальної церкви, період «революційної боротьби з монархічною церквою», період «революційної» фрази. Починається другий — кристалізація сил куркулячої контрреволюції під банями завойованих церков. А там — неминуче мусить прийти й до третього періоду — спроба одвертого наступу на наші радянські фортеці на гребні хвиль дрібнобуржуазної стихії. Але... якби свині роги — була би всіх поколола. Машкара з обличчя жовто-блакитного клерикалізму злазить, всі ті, хто пішов, повіривши машкарі, за дурисвітами — від них відсахнуться. Лишиться ж саме те, з чим радянського суспільства не перекинеш.

17 червня 1922 р.

ОДНИМ МЕНШЕ

Серед претендентів на владу над українськими робітниками й селянами була одна, здавалось би, загадкова постать — Василь Вишиваний. Цей Василь Вишиваний був простісінько собі Вільгельм Габсбург, один з багатьох князів австрійського королівського дому. Вихований у «широукраїнському дусі», заздалегідь зробившись гарячим «українським патріотом», був він полковником австрійського війська, служив у частинах січового стрілецтва, з ними разом «ушасливив Україну» «очищенням її від більшовиків» і підготовкою гетьманату.

Дальша історія цього претендента нескладна: сидів за кордоном і організовував навколо себе «українських хліборобів» в еміграції та будував «вільне козацтво» не відомо з кого. Мав свій друкований орган, мав журналістів, які популяризували ідею «трудової монархії для України»...

Чого згадалась нам ця анекдотична постать в момент світових подій більшого розмаху й значення? А ось чого: львівська «Земля і воля» подає нам відомості, що організацію В. Вишиваного остаточно ліквідовано по вимозі німецьких монархістів з табору Людендорфа. Самий факт ліквідації цього невдалого «трудового монарха України» не має жодного реального значення, як не мало значення й існування його «організації», якої Україна робітників і селян і знати не знала та й знати не хотіла. Але цей факт надзвичайно характерний як симптом остаточної кристалізації відношення західних імперіалістів до можливості повалення УСРР.

Ліквідація цього «українського принца Віда» (був такий король Албанії) по наказу з райхенгалге ще раз і наочно показує нам ество претендентів на владу над робітниками й селянами України.

Німецькі монархісти мали надію бачити Україну колонією німецького капіталу й королівством із німецьким князем на чолі. Надії не справдилися. УСРР стоїть, як мур, об який розбиваються всі спроби її повалити. І німецькі монархісти «зачинили свою крамничку». Надто смішно й мізерно вона виглядала з усіма теоріями трудової демократичної монархії, що мали опертися на реакційність куркуля і організації «вільного козацтва» із прогорілих поміщиків-«хліборобів» і націоналістичних дурників із інтелігенції.

Рішення це прийняте не з якихось теоретичних міркувань: просто перемогли факти, й для практичних людендорфівців ясною стала абсурдність витрати коштів на маріонетку.

Так скотилася зоря Василя Вишиваного. Але ще десь отирається Скоропадський, що має при дворі англійського короля своїх севрюків, в Парижі «працює» Моркотун, зіхає як риба без води в задушливій атмосфері нелегальної праці український «Гарібальді навиворіт» — Петлюра — з своїм державним центром УНР. Ще витрачаються франки й марки на утримування претендентів на владу на Україні. Але приклад ліквідації фірми Василя Вишиваного повинен вплинути й на інших «підприємців».

Сказано бо єсть: «не трать, куме, сили — спускайся на дно».

22 червня 1922 р.

З ЖЕЗЛОМ

Похапливий обиватель поспішив охрестити тільки що закінчену конференцію комуністів Радреспублік «першою без Леніна». Щоб зрозуміти ціль цієї назви, треба лише уважно прислухатись до тої шаленої кампанії брехні й провокації, яку вела закордонна буржуазна преса в зв'язку з хворобою товариша Леніна. З цілком поважним виглядом у передових статтях великих органів преси ворожили на гущі від кави про хворобу провідника революції, вигадували найнеймовірніші версії про його смерть і будували цілі перспективи розкладу, поколу, розвалу Комуністичної партії в Радреспубліках в зв'язку з хворобою й «смертю» свого провідника. Не кажучи вже про те, що наші вороги вже в питанні про стан здоров'я нашого вчителя й провідника опинилися в стані мишви, яка kota передчасно ховала, — але сам перебіг конференції й наслідки її праці, як дим, розвіяли ілюзії легковірних буржуа.

Конференція, що відбулася, була перевіркою, після року роботи, величезного досвіду праці в умовах непу, у свій час підрахованого XI з'їздом партії.

Перевірка досвіду лише підтвердила прогнози, поставлені в свій час, і показала правильність політичної лінії як в зовнішній, так і внутрішній політиці. Матеріали досвіду дали змогу не тільки зробити перевірку, але й накреслити перспективи та лінію майбутньої роботи, підкресливши окремі її найважливіші моменти. Центром уваги конференції, як і взагалі центром уваги партії, були питання внутрішні.

Становище організації робітничого класу в умовах нової економполітики, зв'язок партії з ними, робота серед пролетарських мас, — цілком природно притягли поважну увагу конференції. Особливу увагу притягло питання про кооперацію, і низка надзвичайно важких постанов конференції намічає цілу програму здійснення ділового контакту пролетаріату й його партії з багатомільйонною масою селянства, програму котрого настирливо вимагало життя. Зрештою, питання про політичну, агітпропагандистську боротьбу з буржуазною ідеологією, яка знаходить собі легальний і нелегальний вияв, розвиваючись та посилюючись тисячами стежок при новій економполітиці, розв'язано не в розумінні оборони від її наступу, але в розумінні переходу до активного й інтенсивного наступу.

Конференція комуністів Радреспублік дала Комуністичній партії, пролетаріатові і цілому радянському суспільству ясні відповіді на наболілі питання і накреслила колективним розумом провідника робітничого класу шляхи, по яких ітиме її боротьба з ворогом. Вона вбила «творимые легенды» про стан партії й революції і гірко розчарувала тих, хто все своє майбутнє будують на ілюзіях і легендах.

Комуністична партія, як машиніст на могутньому потязі революції, від конференції одержала жезл на дальшу путь у майбутнє, кінцевою станцією якого є комунізм.

10 серпня 1922 р.

КОМУНІСТИЧНЕ ЗЕРНЯТКО

«Є малесенька, мізерна купка людей, що називає себе партією, мізерне зернятко, що поставило собі за мету перетворити все,— й воно перетворить».

Так упевнено заявив товариш Ленін на пленумі Московської Ради, кінчаючи цю свою промову гаслом «від непу до соціалізму». З комуністичного зернятка має вирости пишна нива, з паростків нового життя забути всесвітня комуна.

Чи ж робиться це силами мізерної купки людей, купки, якою є, по суті, Комуністична партія з усіма її 400 тисячами членів перед мільйонними масами населення? Чи не є це антимарксистське перебільшування значення окремих осіб, інтелігентський ідеалізм?

А читайте далі: «це станеться тоді, коли більшість трудящих мас, селянство й робітництво, сказали собі: не ви себе хвалите, але ми Вас хвалимо». Малесенька купка людей, що відбиває в собі інтереси більшості трудящих, що робить у цих інтересах і що має в цих трудящих масу свідомих мети цієї купки,— вже не купка, вже те зернятко, що перетворюється у великий плід, що чорноземлю встилає золотим ланом, що перетворює усе.

Неп — зернятко пішло углиб, заховалося в борозні, приборкане, прикатане. Ми одійшли, щоб уневдовзі стрибнути вперед, щоби дати зерняткові прорости, набратися сили й снаги.

На торішньому конгресі Інтернаціоналу гарячий ентузіазм закордонних товаришів трохи остудила наша нова економічна політика. «Ось до чого призвела дик-

татура пролетаріату», злорадісно сичали вороги Компартії. За економічними уступками неминуче підуть уступки політичні. Комуністам доведеться, зрештою, знов піти у запілля.

Минув рік. Знов доклад про нову економічну політику. Сільське господарство відроджується. Дрібна й середня промисловість іде вперед хутким кроком. Тяжка індустрія ще мнеться, але й вона не може відстати, не може бути винятком у загальному господарчому відродженні країни. І це за півтора року. І це в умовах нескінченної боротьби на червоному фронті — до тихоокеанського побережжя дійшла робітничо-селянська армія саме в дні відкриття конгресу. І це в умовах жорстокої боротьби з голодом, що 1891 — 1892 рр. спричинив довголітню кризу в бувшій Російській імперії. І це в умовах надлюдської праці маленької купки людей, що стоїть на чолі малокультурного, порівнюючи з західним, пролетаріату і безграмотного селянства. Але цю купку робітництво й селянство хвалить. В цьому її сила, її тривалість.

Це було продемонстровано перед всесвітнім конгресом наших товаришів. І тепер уже ані в кого нема сумніву, що неп — перемога, що неп — щабель у боротьбі за соціалізм, щабель угору, до наближення до цієї мети.

Так може трапитися і в інших країнах. Коли наступає навіть переможна, побудна армія, штаб її, готуючи план наступу, готує заразом і можливий шлях відступу. Так і в акції кожної компартії. Це природно, це доцільно. Але це ніскільки не затьмарює тверду впевненість, що малесеньке комуністичне зернятко перетворить усе — аби не само себе воно хвалило, але його хвалили широкі маси трудящих. А це знов буде тоді, коли воно невідступно робитиме в інтересах цих мас і невідступно працюватиме над усвідомленням цими масами своїх класових інтересів.

1922

ДИКТАТУРА І ДЕМОКРАТІЯ

В уяві буржуазії і її безкорисливих свідомих чи не-свідомих спільників диктатура пролетаріату означала безоглядне насильство нечисленного (особливо в країнах хліборобських) шару населення над рештою його. При цьому диктатура ця по мірці буржуазної диктатури мала б бути виявом егоїзму класу диктатора, що мав би дбати лише й переважно про закріплення свого пануючого становища й задоволення всіх своїх потреб. Навколо цього багато творилося байок і легенд про «більшовиків-узурпаторів», про «комісародержавність», «криваву диктатуру» і т. д. і т. д. Одних таких епітетів Радянської влади можна би назбирати цілу низку. Проте, придивляючись до форми нашої диктатури й зразків демократії, кожен, хто зможе зрозуміти хоч найелементарніші речі, повинен рішуче і категорично визнати, що слово «демократія», «народоправство» належить нам, а не тому ладові, при якому уряди дурять маси народу, «обранці народні» — маріонетки, якими грається перша-ліпша торба з грішми, а «вождів» на другий день після обрання закидають солоними огірками, а іноді й не такими вже нешкідливими предметами. Всіх цих проявів культурності й «демократичності» ми не маємо і не лише тому, що маємо кращу збройну охорону, якої бояться супротивники Радянської влади. Навпаки, у нас є щось таке, що, можливо, в недалекому часі зробить непотрібною всяку охорону. У нас є нерозривний зв'язок влади з масами трудивників.

«Сменовеховці» всіх гатунків, приходячи до визнання Радянської влади,— приходять (говоримо про тих, що чесно й широко приходять) якраз тому, що їм імпонує оцей зв'язок влади з масами. Вони ладні визнати її національною владою, владою всенародною. І справді, з переходом на наш бік всієї чесної інтелігенції, зі з'явленням на ґрунті непу «радянського куркуля» й навіть «радянського буржуа», Радянська влада, визнана і ними за владу «свою», могла би тішитися назвою всенародною.

Коли б не пролетаріат, а якась інша соціальна група досягла такого визнання — вона могла би спокійно спочити на лаврах. Але для пролетаріату потрібне не визнання його влади лише. Його завдання без кінця ширше: втягти під свій вплив, переварити в своїй ідеології, перетворити на свій зразок всі шари населення, зламати ворожі класи, а класово невиразні маси привести шляхом диктатури й примусу в лоно нового, комуністичного суспільства.

До сих завдань уже приступлено, хоча ще не закінчено першого періоду — періоду боротьби. На Всеукраїнському з'їзді Рад ми бачимо ще нові постаті, яких раніше не бачили.

Професори, кооператори, студенти, діти. Одні з них — уламки старого суспільства, які оказались придатними до будування нового, другі — наймолодші резерви, що змалечку просякаються новим духом, треті — старі наші знайомі, свої товариші, які завоювали фортеці, де одсиджувався досі наш ворог, нині вітають великий робітничо-селянський парламент. Все це — частина вже нового суспільства, його підвалини. Все різногранніше й повніше життя цього суспільства. Все далі й далі йде праця по повному охоптові й перетворенню широких народних мас пролетаріатом.

Сповняючи таку велетенську роботу, пролетаріат робить те, чого не робить його антипод в часи своєї диктатури. Відомості про стан заробітної платні пролетаріату, про зріст безробіття, про нужденне життя — якнайліпше ілюструють положення, що не якісь особисті вигоди, не «панування» тягне пролетаріат до влади, а свідомість революційного класу, якому нема чого гу-

бити, але котрий покликаний все перетворити. І прості слова робітників якогось заводу, що при неповному забезпеченні прожиткового мінімуму все ж обіцяють довести виробництво до 100 процентів норми — це саможертва, якої не знає ніякий інший клас-диктатор. В цьому різниця нашої диктатури від диктатури буржуазної «демократії». Останні побудовані на почутті класового егоїзму і обидві є по суті диктатурою буржуазії.

Наша ж диктатура, побудована на змаганнях до перебудови цілого всесвіту на розумніших і доцільніших підвалинах, — як вчить наука марксизму, — є лише доцільнішою вимушеною формою справжньої демократії.

1922

ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА В НАЦІОНАЛЬНІЙ СПРАВІ

Національне питання належить до числа тих болячок, яких ніякою операцією одразу не усунеш і не загоїш. Корінь його — в питанні соціальному, в самій будові суспільства, що виростало на основі приватно-власницьких відносин. І всякі спроби його розв'язати одним ударом приводили до того, що національне питання одно — трансформувалося, переходило в друге.

Ще у всіх в пам'яті спроба розв'язати на Україні національне питання без радикального розв'язання соціальних питань — Центральною радою, гетьманатом, директорією. З тої спроби, з утворення буржуазної держави, виникла в ній низка нових питань — питання російське, єврейське, польське. Хто з учасників революції на Україні не пам'ятає гризні «меншостей національних» у Центральній раді чи гайдамацької «українізації», що часами кінчалася звичайнісіньким погромом? А це ж було не чим іншим, як другим боком розмов національних героїв «про відродження неньки України».

Ще яскравіший приклад переходу буржуазно-національного «визволення» у зажерливий шовінізм ми бачимо в нашій сусідці Польщі. Польська Річ Посполита розв'язала польське національне питання у дивній площині — вона визволила польський народ від російської царської, австрійської цісарської і німецької кайзерської влади. Але питання розв'язано однобоко. Владу в польській Речі Посполитій посіли буржуазія й куркулі. І на місці польського національного питан-

ня в молодій країні повстали: українське, литовське, білоруське, німецьке, єврейське. Сам провідник польських куркулів і претендент на керівництво польської політики нещодавно голосно сказав, що найбільшими ворогами польської державності — є «меншості національні», представлені в сеймі досить сильно! І ми знаємо, що методи, якими молода польська буржуазна державність розв'язує національне питання — це все ті ж самі методи, що ними орудували царський, кайзерський, цісарський імперіалізм з польським народом у старих російській, австрійській, німецькій імперіях.

Ці приклади ми могли би наводити в далеко більшому числі. Але і без цього можна вважати обґрунтованою основну думку, основний підхід наш до справи національної: національне питання остаточно своє розв'язання знайде лише в утворенні нового суспільства, збудованого на підвалинах усупільнення праці, зняття й виробництва. До того часу воно вирішується, як частина соціального питання, поруч із ним. І на раптове загоєння старих національних болячок від якогось чудодійного бальзаму для трудящих мас — нема надії.

Але це ніяк не значить, що в своїй революційній роботі Радянська влада й Комуністична партія можуть обмежитися одними голими деклараціями в національній справі, відкладаючи можливе лікування ран, нанесених недержавним націям поміщицько-буржуазним ладом, аж до часів комунізму. Хто так думає, хто думає, що національну справу, справу господарчого й культурного розвитку колишніх недержавних націй раніше штучно зупиненого й приглушеного можна злегковажити, — той робить помилку й помилку шкідливу, помилку недопустиму, особливо коли він є часткою нашого радянського суспільства. Це виразно підкреслила Всеукраїнська Конференція Комуністичної партії України, це ж саме говорить зараз і XII з'їзд РКП, на якому національне питання розв'язується не в площині теоретично-декларативній, а в площині директив, форм, у які комуністам нашого Союзу — і цілому радянському суспільству, а зокрема і особливо в нових радянських державах, що повстали на терито-

рії бувшої Росії,— доведеться вкладати конкретний зміст.

Зміст той определюється для кожної країни зокрема. Для нашої республіки його коротко, в основному, можна формулювати, як боротьбу проти націоналізму єдинонеділимівського, російського, великодержавницького, що звив собі кубло серед недобитків старого буржуазного суспільства, серед міщанства й чиновництва й поширив свої отруйні впливи на одсталу частину трудового населення наших зросійщених міст; боротьбу проти куркулячого сепаратистського українського націоналізму, вожді якого за кордоном і агенти на Україні ведуть каїнову роботу проти влади робітників і селян; повільне стирання національних різниць між українським містом і селом, яке забезпечить вплив робітничого міста на село і розвиток основи культури, господарства УСРР, щоб справді зробити нашу країну справжнім садом.

При реалізації цих завдань не повинно бути зайвої поспішності, але не повинно бути й ніяких вагань. Це треба добре й добре запам'ятати.

25 квітня 1923 р.

НЕ ДОПУСТИТИ «СКВЕРНОСЛОВІЯ»

Зараз, згідно з декретами ВУЦВКУ та Раднаркому, широко проводиться українізація в радянських установах. Працюють курси, встановлені певні календарні терміни для вивчення урядовцями української мови. Справа поставлена широко і ґрунтовно. Але... од-но маленьке «але».

У більшості з нас лишилися згадки про гетьманську «українізацію». Тоді провадилася вона теж до-сить широко і дала навіть деякий ефект. Ефектом цим було утворення так званої «гетьманської» мови, якоїсь неймовірної мішанини російського, українського, польського, розбавленого значною дозою фантазії, не стільки ознайомленого з філологією, скільки вигадливого урядовця. Писали тою мовою вівіски і папірці в державних установах. Читаючи написане в них, український дядько, навіть грамотний по-українському, і урядовець другої установи, даремне силкувався добрати глузду в написаному. А установи, чорна сотня та кадетня кпили всяким чином із «хахлацької» мови, що незрозуміла нікому.

Сталося це тому, що урядовий апарат гетьманської держави українізацію проводив «із скрежетом зубов-ним», дбаючи лише про одно: догодити начальству, котрому для чогось стало потрібно ту українізацію за-водити. У нас інший підхід до справи, інші методи, як і інші цілі. Але мусимо взяти на увагу і досвід наших класових ворогів. Справу українізації мусимо продумати до останньої дрібниці, щоб уникнути періоду «скверно-словія» в українській мові наших радапаратів, «сквер-

нословія», що не наближатиме апарат влади до українських шарів населення, а одпихатиме останне від нього. Папірці, які доводиться бачити, говорять нам, що елемент «сквернословія» вже єсть. Маємо, наприклад, на бланку Петінського райвиконкому — «Петінський Райський Виконавчий Комітет». Остап Вишня підбирає цілу колекцію подібних «райських» бланків. Отже, треба подбати, щоб цього уникнути.

Перед нами брошура «Український язук в системе Наркомпроса». В ній зібрано весь офіційний і інструктивний матеріал щодо українізації радапарату: декрет ВУЦВКу, декрет РНК, положення про курси, програма курсів, список підручників, календарний план українізації і, нарешті,— інструкція про кваліфікацію керівників курсів української мови. В останній перелічено вимоги до кандидатів на атестованих керівників курсів та порядок їх атестації. Але нема одного, що ті вимоги і той порядок для когось обов'язкові. Отже, матеріал ця інструкція дає, так би мовити, консультативний. Справді кваліфікацію «українізаторів» определяє кожна установа, як їй він на душу покладе. Не диво, що замість українізації в деяких випадках матимем анекдот.

Щоб цього не було, НКО слід встановити певну обов'язкову кваліфікацію «українізаторів» радапарату. Можливо, це зробить темп українізації більш повільним, проте сприятиме виконанню основного завдання українізації: наблизити мову радапарату до широких шарів селянського населення. Бо ж це є завдання, що його намітив XII з'їзд Компартії, а не раптове «перифарбування вивісок» по Петлюриних рецептах.

13 жовтня 1923 р.

«КАНОССА» ОТАМАНА ТЮТЮННИКА

Розвиток революції на Україні ішов своєрідним шляхом. Визиск і насильство класів — командувачів над трудящим людом України — виливався тут у форму ще і національного поневолення. І коли на півночі вибухнула революція, що одразу набрала форми класової боротьби, боротьби робітників і селян проти поміщиків і буржуазії, то на Україні вона ускладнювалася національним моментом. Буржуазним і дрібнобуржуазним угрупованням удалося на значно довший час захопити вплив на селянські маси, ведучи їх під національно-революційними гаслами. Це прекрасно використав у своїх цілях міжнародний капітал для боротьби із соціальною революцією. У руках українських буржуазних і дрібнобуржуазних політиків, що стали слухняними маріонетками міжнародного капіталу, українська національна революція діалектично перевернулася в націоналістичну контрреволюцію з того моменту, як її гасла були протиставлені гаслам соціальної революції.

Історія української Радянської влади — це історія очунювання українського селянства від націоналізму, усвідомлення ним спільності своїх інтересів із інтересами робітництва незалежно від його національності, усвідомлення їх протилежності інтересам своєї рідної і міжнародної пансько-буржуазної зграї. Внаслідок цього історичного процесу маємо становище, при котрому єдиною українською національною і разом з тим класовою, робітничо-селянською державністю є Радянська влада, в той час як недобитки української буржуазної державності, викинуті з України на еміграцію, розкла-

даються, гинуть і смердять на смітниках буржуазної Європи, одержуючи від міжнародного капіталу утримання і обіцянки використати їх сили для обдурювання і придушування українського трудового народу в той момент, коли для цього створилась би відповідна обстановка.

Але цієї обстановки, умов, при котрих міжнародний капітал міг би використати сили своїх наймитів для боротьби з Радянською владою, нема. Спроби авантур і повстань проти Радянської влади, організовані при найближчій участі штабів світової реакції, на Україні провалилися. Це поставило перед українською жовто-блакитною еміграцією питання про перегляд своїх позицій. Всі ті, для кого національно-визвольна боротьба була не лише гаслом, що прикривало класові буржуазно-панські апетити, почали поодинокі і групами еволюціонувати в бік визнання Радянської влади з того моменту, як для них ставало ясным, що політика Радянської влади в національному питанні направлена на розвиток сил раніше гноблених, недержавних націй.

Останні роки дали нам низку ілюстрацій зміни настрою в лавах жовто-блакитної еміграції. Але чи не самою яскравою ілюстрацією буде визнання Радянської влади і прохання дозволу на поворот на Україну групи активної еміграції на чолі з отаманом Тютюнником. Цей останній був однією з тих фігур, на котру з надією звертала очі вся розбита жовтоблакить. Про його антирадянську активну діяльність склалися цілі легенди. У військових і партизанських колах українських націоналістів користувався він популярністю, що затьмарювала популярність «самого» Симона Петлюри. І от цей Тютюнник, що протягом кількох років активно провадив боротьбу проти Радянської влади, що був одним із найзапекліших її ворогів, зараз із цілою групою своїх прихильників йдуть до «Каносси» — віддають себе в розпорядження Радянської влади УСРР, визнаючи її єдиною, дійсною, законною українською владою і пориваючи з своїм минулим вільних чи невільних наймитів французького, польського, румунського капіталу.

Як бачимо із заяв, прийшли вони до такого рішення шляхом досвіду, а не теоретичних міркувань. На власні очі, після спроб працювати серед українського селянства під гаслами жовто-блакитної контрреволюції, побачили ці закляті вороги Радянської влади, що вона твердо стоїть на ногах, спираючись на підтримку мас найширшого робітничо-селянського суспільства і що боротьба проти неї є актом зради по відношенню до України. Це примусило Тютюнника і групу його однодумців прийти до Радянської влади з словами каюття, як доказ своєї щирості представивши в її руки багатющій матеріал про лицемірну політику тих з наших сусідів, що підписами на умовах запевняли своє «доброрусусідське» відношення. Є це ще одним доказом, ще одною ілюстрацією того, що в боротьбі двох сил — реакції і революції — остання міцнішає і йде до перемоги, тоді як капітал губить своїх прихильників і наймитів, розкладаючись і йдучи до загибелі

27 жовтня 1923 р.

ЛЕНІН

Ми програли серйозний бій.

Наш провідник упав у бою. Дарма, що останні місяці його життя текли в мирних умовах. Дарма, що у нас уже давно нема фронтів. Замоккли гармати ворогів одвертих і револьвери й рушниці ворогів із закутків.

Наш вождь не вмер своєю смертю. Його вбито в бою.

Хто вбив? Остроги, заслання, сибірські морози, злиденне життя в еміграції, гарячкові умови підпільної праці — все те, на що присуджувала революціонерів реакція. Револьверна куля есеровщини, що пронизала тіло Ілліча й ослабила організм. Саботаж інтелігенції з перших днів революції, що примушував вождя не сходити з капітанського мостика, «висіти на телеграфних проводах», персонально керуючи цілою боротьбою по всіх кутках країни. Наше одвічне дикунство, некультурність, темрява, брак у робітництва й селянства вміння урядувати, що наклали на плечі вождя тягар, фізично непосильний для людини. Обмеженість сил людини. Все те, що звемо «старим ладом» і чому протиставимо комунізм, — лад, що в боротьбі за нього загинув Ілліч.

Ми програли серйозний бій. Утрата такого розуму, такого серця, таких очей і рук, як Леніна, — для пролетаріату, для людства означає не менше, аніж програма низка часткових боїв. Ми привчали себе до думки, що Ілліч може не повернутися до роботи. Але звістка про те, що перервалася остання волосина надії на поворот Леніна до державного керма, — потрясе цілий

світ. Для людей праці звістка буде ударом. Бо це звістка про поважну поразку. Для їх ворогів буде це днем радості, хоча навіть багатьох з них горе людства примусить схилити чоло.

Ми програли серйозний бій. Але люди праці знають на своєму шляху багато програних боїв.

Нова втрата не розіб'є наших бойових лав. Наш клас виховає собі вождя. Сили його невичерпані. Поразки і втрати лише гартують їх. Лише непримиримою буде боротьба. Проти того, що убиває Леніних і сотні тисяч невідомих бійців. За те в боротьбі, за що впав Ленін. Проти реакції, проти сил старого світу,— пролетарі всіх країн еднаються під прапором, що його найкращим оборонцем був Ленін, — під прапором комунізму.

23 січня 1924 р.

ПАМ'ЯТНИК ЛЕНІНОВІ

Коли вмирає велика людина, пам'ять її вшановують. Коли ж смерть вириває з лав людства таку людину, як Ленін, то чи дивно, що в найглибших масах, у найдальших закутках прокидається бажання збудувати їй пам'ятник на віки вічні. Зараз, справді, з усіх кінців, з усіх кутків нашої землі йдуть звістки про те, що думка людей, чиї інтереси заступав Ленін, б'ється над розв'язанням питання про вшанування його пам'яті. На жаль, багато, аж занадто багато звісток говорить про перейменування вулиць, будинків, колективів на честь імені Леніна, про постанови збудувати пам'ятник, про урочисті збори й парадні заяви.

Це те, від чого перестерігала нас найближчий товариш Ленінового життя Н. К. Крупська в своєму листі до робітників, робітниць, селян і селянок, звертаючись до них з проханням, не давати своєму суму за Іллічем переходити в зовнішнє вшанування його імені. Не будувати йому пам'ятників, палаців його імені, не влаштовувати пишних свят його імені, бо всього цього Ленін сам не любив у житті, надаючи йому надто мало значення.

Незрівнянно більше для дійсного вшанування пам'яті вождя значить масовий вступ робітників від верстата до Комуністичної партії й широка хвиля пробудженого інтересу до вивчення ленінізму в робітничо-селянських масах. Бо це означає не тільки усвідомлення великої втрати, але й бажання самому, своєю роботою, своєю свідомістю заповнити велику прогалину в суспільстві, що лишилася по смерті Ілліча. Але й тут потрібні пев-

ні застереження. Посилаючи тисячі «новобранців» у комуністичну армію, робітничий клас повинен послати все, що в нього кращого, ще не охопленого Комуністичною партією. Пильно переглянути кожного нового лєнінця, щоб він не забруднив свого славного імені. Тільки найсвідоміший, найвитриваліший, найбільш перевірений — до лав Комуністичної партії. Той же, хто хоче вступати до неї, повинен знати, що він іде, хоча й до керівничої партії, але не до такої, що з свого керування державою здобуває ліпше життя для себе, для своїх членів. Партійний квиток — це не мандат на обіймання урядових посад, як думає міщанство, але посвідчення вояка-борця, беручи котре, людина присягає, не жалючі свого життя, боронити інтереси працюючого люду. Того, хто в ці дні спробує пролізти в партію «за мандатом» з-за власних вигод, робітничий колектив повинен не пустити до лав своєї партії. Той, хто не почуває певності в собі, в своїх силах для ведення активної боротьби, — повинен лишитися в резерві, дальше гартуючи й перевіряючи свої сили, свою свідомість.

Так само й з вивченням лєнінізму. Твори Лєніна — це не євангеліє, не псалтир, не святе письмо, читаючи котре, темний люд думає освячуватися, «пройматися духом істини». Для того, щоб правильно розуміти написане Лєніним, для того, щоб у писаннях його знайти дороговкази для дальшої боротьби й дальшого будівництва, треба, засвоївши методи лєнінізму як революційного марксизму, без устанку поглиблювати вивчення світу, людства, суспільства.

Нарешті маса звісток говорить про урочисті обіцянки й заяви на зборах і засіданнях. Робітники, селяни, учні, службовці, а подекуди навіть торговці клянуть у своїй діяльності керуватися заповітами Лєніна й бути вартими нашого вождя. Дійсну оцінку цим заявам і присягам дасть хіба історія, коли підведе підсумки тому, наскільки поліпшили ми виробництво наших підприємств, наскільки виросло й покультурнішало наше сільське господарство, наскільки поліпшилась робота державного апарату, наскільки підвищилась політична свідомість нашої інтелігенції, наскільки зросли

елементи соціалістичного в нашому торзі, в нашій промисловості. Все це, кажемо, покаже історія.

Проте й зараз маємо певність, що робітництвом і селянством слова присяги не кидаються на вітер. Пам'ятник Ленінові буде збудовано. Пам'ять його буде вшанована остаточною перемогою — досягненням комуністичного ладу.

8 лютого 1924 р.

ЗРАЗОК

Згадки людей, яким доводилося працювати біля Ілліча й бачити його в безпосередній роботі, спостерігати організацію ним своєї праці, дають надзвичайно цікавий матеріал для того, щоб зрозуміти, яким чином технічно можна було робити таку колосальну працю, яка лежала на плечах Володимира Ілліча. Зараз, коли його нема, ми самі повинні якось заповнювати величезну прогалину, що з'явилася внаслідок цієї втрати. І тут варто нам, підходячи до питання, як же треба робити, як саме прогалину заповнити, засвоїти собі не лише величезні скарби думки, залишені Леніним, але й методи, підхід до неї, принаймні постільки, поскільки вони з'ясовані в перевірених згадках товаришів і співробітників Ілліча.

Ілліч — робітник. Ця тема ще не вичерпана, науково не досліджена, не розроблена. А між тим ця тема надзвичайно актуальна, бо напевне не одна тисяча молодих ленінців сьогодні ще раз дає собі клятву працювати «по Леніну». Але деякий матеріал уже є, і на підставі його можна, доповнивши картину з творів Леніна, встановити принаймні основні характерні риси.

Так, наші робітники в галузі наукової організації праці тільки зараз схопилися, що першим «неповцем» був Ілліч. Згадки товаришів Семашко, Леппадевського й інших близьких співробітників Володимира Ілліча, вміщені в московському журналі «Время», подають надзвичайно цінний матеріал. Перш за все Володимир Ілліч був надзвичайно точним і економним щодо втрати часу. Кожне засідання, кожен прийом починався

точно в призначений час, по хвилинах і навіть секундах. У промовців на засіданнях Володимир Ілліч вимагав точності, ясності, повноти змісту. На кожен виступ одводилася мінімальна кількість часу. Всякого, хто розпливався, розводив порожню балаканину, Ілліч нещадно обривав. На засіданнях Ради Народних Комісарів суворо забороняв усяке порушення зовнішнього порядку. Заборонялося розмовляти й навіть шепотатись. Така обстановка давала змогу якнайкраще, з півслова, охоплювати основну думку докладчика та опонента й виводити з них висновок — рішення.

Працюючи сам, він другим давав приклад, підштурхував, вів. Один характерний штрих із тих самих згадок: Володимир Ілліч ні одної справи, здавалось би найдрібнішої, не залишав не доведеною до кінця. Часто той чи інший співробітник попадав під обстріл запитань: чи він зробив доручене йому, кому передоручив, як перевірів виконання. Увага до дрібниць уживалася поруч із охоптом величезних масштабів.

Про ці масштаби можна детально не говорити. Досить згадати. Світова революція, диктатура пролетаріату, спілка робітників і селян, громадянська війна, нова економічна політика, електрифікація країни, районування й інше — це лише назви колосального розмаху справ, у котрих Володимир Ілліч брав на себе роль сміливого ініціатора. Яка з них не зустрічала сумнівів, а іноді і уїдливого підхихикування з боку опортуністів і обивателів, у котрих думка сплутана традиціями й звичками? Володимир Ілліч нещадно громив опортунізм, усяке вахлацтво, неуцтво, дохлятину, неправність, консерватизм думки й роботи.

Але будучи революціонером, що сміливо кидав гасла, які багатьом здавалися й здаються фантастичними, Володимир Ілліч умів бути близьким до буденного життя, вмів підходити до кожного робітника й селянина, вмів бути живою людиною, простим товаришем. У селі, чи робочому районі після виступу, чи просто в зустрічі з селянином у лісі під час відпочинку,— вмів підійти до людини, до її звичайних буденних справ і інтересів. Тому-то прекрасно знав психологію маси, прекрасно počував її настрої — не на підставі одних кабінетних

викладок, а на підставі живого зв'язку з нею, з інтенсивного розпитування кожного, хто безпосередньо працює в масах. Ілліч був нерозривно зв'язаний з масою, з сьогоднішнім днем. Якраз тому його найсмівливіші гасла, «найфантастичніші» проекти твердо спиралися на ґрунт. Порожніх балакунів, самозадоволених чваньків, котрі поглядають на увесь світ з височини своєї величі, тріскучої агітації, яка б'є мимо мети, Володимир Ілліч не любив і з ними провадив нещадну боротьбу.

Так, протягом довгих років роботи над собою, виховавши в собі риси ініціативного, сміливого «американізму», поєднані з практичним охоптом питань колосального масштабу, Володимир Ілліч став тим, кому мріють наслідувати (без фетишизування, без ідолопоклонства, без зовнішнього підроблення й пози) тисячі й сотні тисяч спадкоємців Ленінової роботи. І ще на довгі й довгі роки буде вчителем і зразком для наслідування той, хто народився п'ятдесят чотири роки тому і чий образ сьогодні в своїй уяві відновлюють мільйони трудового люду.

23 квітня 1924 р.

ПРОЖЕКТОР

Розпочав свою роботу XIII з'їзд партії комуністів (більшовиків) СРСР.

Кожен з'їзд Комуністичної партії являється історичною подією. Його можна порівняти з прожектором, у якому на певний момент конденсується, зосереджується енергія мільйонів революційних робітників. З пильною увагою велетенський сніп проміння з того прожектора пронизує дорогу, що лежить перед трудящим суспільством, освітлюючи всі перепони, провалля, круті повороти й небезпечні спуски шляху. Одночасно світлом перевірки пронизується вже пройдений шлях і прощується дорога, якою зараз доводиться йти авангарду революційного суспільства. Не дурно ж після кожного партійного з'їзду ще більше метушаться сови й сичі, виють хижі гієни, викриті світлом прожектора, та незадоволено чухаються розбуджені від сну тюхтії, в той час, як радянське суспільство, революційний робітник і селянин відчуває наче поновленою свою силу, побачивши, що без огляду на труднощі й круті повороти шляху, він все-таки просувається вперед і вперед. На цей раз з'їзд одкривається при нових обставинах. Найхарактернішою його ознакою є те, що з мільйонів проводів світової енергії в прожекторі виключено один провід, але той провід — Ленін. І з'їзд відкривається під знаком напруженого бажання Комуністичної партії, за якою стоять маси пролетаріату, — бажання так зосередити свої сили, свою енергію, щоби втрата була, коли не цілком замінена, то, у всякому разі, не занадто ослабила провідниче проміння. Перші відомості про склад

з'їзду говорять, що 70 процентів делегатів на ньому мають стаж дожовтневий. Учасників революційної роботи ще за часів царату — 46 процентів цілого складу з'їзду. Це говорить, що Комуністична партія, склад котрої поповнений сотнями тисяч нових членів, одно-стайно послала на з'їзд тих, хто працював з Леніним ще в давні часи, хто під його керуванням безпосередньо міг вивчати його науку.

Маємо підстави думати, що й на цей раз прожектор сповнить свої історичні завдання. Бо хіба ж не довела Комуністична партія цього, так швидко справившись від тяжкої втрати провідника і зробивши без нього цілу низку надзвичайно важливих і відповідальних кроків: вихід із дискусії, ленінський набір, грошова реформа, заходи щодо опанування ринком і т. д.

Прожектор — горить. Світло його освітлює закутки нашого оточення й всі ділянки фронту боротьби трудящого суспільства з темними силами.

25 травня 1924 р.

ВОЛЯ СЛОВА В РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІКАХ

Ми не збираємося говорити про ту волю слова, про яку верещить буржуазна преса за кордоном. Навіть у найдемократичніших буржуазних країнах вільне слово існує тільки для багатих, що можуть розкидати мільярди друкованих газетних аркушів, обплутуючи брехнею, туманом, перекручуванням свідомість трудящих мас. Робітництво там труїться невидимим газом, яким насичено пресу жовтого продажного соціалізму. Зокрема зараз воно дихає випадками з резолюцій II Інтернаціоналу, що підписався під новим грабіжницьким планом придушення німецького робітництва. У той же час у країні «старої демократії», де монархізм і II Інтернаціонал працюють разом, обнявшись, на славу англійських імперіалістів, там не існує ані одної щоденної дійсно вільної від буржуазних впливів робітничої газети. Така «воля слова», «воля преси», яку з охотою нам нав'язали би всі наші закордонні вороги й нещирі друзі вкупі з усіма недобитками нашої буржуазії та паростками нової! Ця воля слова в нас похована й будемо сподіватись, назавжди.

Натомість існує в нас інша, дійсна воля слова — воля правдивого робітничо-селянського революційного слова, яке не мириться ні з якою мерзотою. Вона — найбільший ворог нашої дичавини, некультурності, одсталості, що лишилися нам у спадщину від тих часів, коли масам було заткнуто рота, зате вільно розп'ячували чорносотенці, буржуа й їхні дрібнобуржуазні спільники. Погляньте на наші газети, і ви помітите, як

все більше й більше маси втягуються до участі в них, привчаються реалізувати своє право на громадську роботу, користуючись друкованим словом як могутнім знаряддям. Це й єсть початок (ми не дуримо себе) реалізації революційного гасла: воля слова для мас, а не для купки паразитів.

Не треба думати, що на цьому шляху мало лежить перешкод, перепон. Основну злаmano. Радянська влада допускає тільки не ворожі робітництву й селянству органи преси та забезпечує допомогою робітничо-селянські газети. Але знову ж таки це ще не все. На долю радянської преси та її робітників випала почесна й трудна робота: бути очима нового суспільства, виявляти всі негативні й позитивні сторони суспільного життя, викривати нещадно все, що єсть у нас від старого, що гальмує розвиток нового. Йй доводиться провадити жорстокі бої й нести жертви. Такою жертвою впав робкор «Правди» Спиридонов, забитий колись виявленими в його кореспонденціях злочинцями-адміністраторами. Такою жертвою впав сільський кореспондент миколаївської газети Малиновський, забитий за те, що викривав болячки свого села. Це яскравіші факти, коли темна сила фізично нищить свого ворога. Але маємо ще десятки й сотні дрібних фактів, коли боротьба проти вільного робітничо-селянського слова та його представників провадиться всякими іншими способами: звільненням чи утисками робкорів негодящими адміністраторами, які почувають за собою провину, викурювання сільських кореспондентів із села, залякування їх і тому подібними способами розправи з неспокійним революційним елементом, що не дає закиснути нашим закуткам. У робітничо-селянській преси є свої герої, що розкидані поодинокі, затримують жорстоку боротьбу із укритими ворогами.

У цій боротьбі вони не самотні. Радянська влада видала цілу низку законів, що боронять права робітничо-селянського вільного слова та карають усякого, хто на нього зазіхає. Але у відповідь на дикі вихватки темної сили, доведеної до стану оскаженілості, ми можемо

й повинні відповісти не тільки карою безпосереднім злочинцям, але головне — збільшенням мережі сілкорів і робкорів, поглибленням їхньої роботи.

Ворог, темна стихія казиться й кидається на дикі одчайні вихватки. Значить, наша робота їй допікає, значить, досягає своєї мети наша радянська воля слова.

19 липня 1924 р.

ВІЙНА ВІЙНИ

Еджевудський арсенал, заводи зброї Шнейдера — Крезо, хімічні заводи над Рейном, лабораторії, де бацили пошестей розводяться для цілей війни, фабрики й заводи аеропланів та підводних човнів і ще багато й багато фабрик, майстерень, лабораторій, що працюють на війну, — хіба це не сучий кут, у який попала наука й техніка при імперіалізмі? Дані про це будуть достойним пам'ятником злочинної глупоти «культурного вершка людства», вихованого в покорі можновлади — капіталу. Адже ж, затративши інтелектуальну енергію, яка тратиться на вигадування знарядь війни, затративши засоби, що йдуть на ті знаряддя й ними нищаться, — ми могли б землю нашу зробити прекрасним раєм, про який поки що можна мріяти тільки в утопіях. Але цього нема!.. Тільки невелика частина учених інженерів широко й активно переходять в табір революції, в табір будівників нового. Решта — лишається там, де готують смерть, лишається на службі капіталу.

Не тільки вчені — інженери, хіміки, бактеріологи, ті, що готують видимі, наявні знаряддя смерті, — везуть на собі колісницю капіталу на людських трупах. Не менш, коли не більше, служать війні філософи, теологи, різні плутані теоретики суспільної історії і т. д. Готують вони отруйні гази — отруйніші, ніж Еджевуд і рейнські заводи: песимізм, пасивність, віру в фатум, націоналізм, пацифізм... Труять ними маси не згірше, аніж іпритом, люїзитом, лакрематорами, засипляють їхню свідомість і допомагають вести на убій.

Але мало й цього. Поети, художники, композитори, актори — всі вони, як каже відозва гартівців¹, лише барабанщики імперіалізму, коли не переходять в табір революції.

Згадаймо, скільки патріотичних віршів, маршів, оповідань, картин було утворено за час війни. Згадаймо, як «чисте мистецтво» рядом стелилося під ноги війні. Паничі естети, якими захоплювалися всі курсистки, гугнявили на всіх мовах подібно футуристові Ігорю Северяніну:

Нам нужно сильнее сплотиться,
Приняв твой пленительный плен,
О Бельгия, синяя птица,
С глазами принцессы Мадлен...

І це в той час, як у фортеці Армантьєри газами іприту було задушено сотні, тисячі живих людей та на два тижні була отруєна вся місцевість! У той час, коли в брудних шанцях людей перетворювано в звірів і убивано, як худобу!

Тільки одиниці не пішли на це. Тільки одиниці — і це з-поміж тих, що вважаються мозком людства, — зуміли не піти служити війні й не вмити рук, зашившись в кабінетах для «мирної» наукової, літературної праці, примиряючись із ладом, бо він ошаджував їхнє існування й їхні власні бібліотеки. Чи ж не ганебні сторінки в історії людської культури?

Ці сторінки треба перегорнути. Їх треба закрити новими сторінками, на котрих буде написано, як учені, митці, люди інтелекту — ентузіастично сприйняли гасла революції, приєднавшись до пролетаріату та селянства, підхопили клич:

Війна війні!
Живи життя!

3 серпня 1924 р.

¹ Відозва спілки пролетарських письменників «Гарт», що видана з нагоди 10-річчя імперіалістичної війни.

СУД ІДЕ

Сьогодні в Миколаєві розпочинається суд над вбивцями сількора Малиновського. Процес цей має величезне значення не тільки для людей, близьких до газетної справи, але й для цілого нашого суспільства.

Чим далі, тим більше значення й вплив нашої преси росте. Правда, радянські газети не можуть похвалитися ані мільйонними тиражами, ані найновішими досягненнями друкарської техніки, ані тисячами вишколених кваліфікованих журналістів. Зате в них єсть одна величезна перевага над виданнями газетних королів Європи й Америки: ми маємо невичерпне джерело суспільної енергії мас, маємо незрівнянні перспективи розвитку. Бо навколо наших газет об'єднуються вже не тільки як читачі, але як їх творці, широкі шари активних робітників і селян.

Не кажучи вже про великі центральні газети, що мають сотні й тисячі постійних сількорів та робкорів, — кожна провінціальна газета має мережу дописувачів-друзів, для котрих вони й трибуна, й школа, й порада. З'їзди й конференції сількорів та робкорів входять уже в побут, стають одною з форм живого громадянського життя.

Але життя це таке багатогранне, так багато є роботи, так багато зібралося тисячолітнього сміття, варварства, дичавини, що кожної подробиці величезної машинної роботи, яка йде скрізь, наші центральні, губернські й окружні газети не вправляються освітити при сучасному стані техніки друкарської справи, шляхів сполучення, коштах. На підмогу їм постають тисячі

стінних газет, що з'являються на кожному підприємстві, в кожному селі, в кожному закуткові, де знаходяться активні осередки чи одиниці нового суспільства. В тих газетах відбивається громадське життя, шукання нових форм його, боротьба трудящого люду за господарство, культуру, побут, за те нове, що відповідало би соціалістичній назві республік праці. Ці газети-ліліпути, ці розкидані трибуни революційного суспільства проробляють величезну роботу, електрифікуючи голови, прояснюючи свідомість, будячи творчу активність все ширших і ширших мас.

Цей рух стає настільки широким, набирає такої ролі в суспільному житті, що його починає відчувати навіть біла емігрантщина. Коли раніше для робкора чи сількора в білих газетах не було іншої назви, окрім «запроданого пера», «більшовицького шпика» тощо, то зараз в деякій пресі звучать голоси, що от, мовляв, огулом робкорів і сількорів лаяти не можна, бо коли ті працюють на користь Радянській владі, то виною цьому тільки більшовики, а не їхні «жертви». При цьому мимоволі згадується зміна відношення білогвардійщини до Червоної Армії, яка, мовляв, теж по суті не червона, якби не більшовики, і до Радянської влади, яку згодні навіть кадети прийняти, тільки б та Радянська влада була без комуністів. Почуваючи масовий рух, біла емігрантщина, як і взагалі буржуазія, не сміє йти одверто проти, а намагається якимось підладитися й внести «поправочки», що справили б увесь рух у корисне для капіталу річище.

Ця масовість руху є характерною ознакою нашої революції. Як у найбільш відповідальні моменти громадянської війни, революція брала удосконалені по останньому слову закордонної техніки позиції ворога масовим стихійним поривом; як у часи господарчого розвалу влаштовувалися масові героїчні недільники й суботники, так і зараз, на культурному фронті якість газетної техніки замінюється масовою акцією робкорів, сількорів, редакційних колективів стінних газет. Кількість і тут переросте в якість. Тільки не може цього бути,— як взагалі, в революційній боротьбі,— без жертв.

Історія останніх років дає нам цілий список жертв на фронті газетної боротьби за нове суспільство. Падають вони від оскаженілого куркуля, виявленого спекулянта, тупого бюрократа-адміністратора, хабарника, матерщинника-дикуна, що якимось набрав сили. Виколупуючи шершнів, що притаїлися в нашій радянській будові, робкорам і сількорам доводиться іноді відчувати біль від їхнього жала. Погрози, наклепи, переслідування й навіть убивства з-за кутка — ось на що іноді йде робкор і сількор.

Але Радянська влада не стоїть осторонь. Навпаки, низка декретів і постанов оберігає робітничих і селянських дописувачів. ЦВК СРСР цими днями розглядатиме проекти постанови, що ці права свято й нерозривно гарантувала б встановленням карної відповідальності до всякого, хто зробить на них замах. І в день, коли розпочинається суд над убивцями одного з непомітних героїв — сількора Малиновського, редакція певна, що висловить загальну думку наших керівничих органів, заявивши, що всякому, хто підніме руку на робкора чи сількора, буде кара як найлютішому ворогу революції. Революційне правосуддя стоїть на чатах революції!

7 жовтня 1924 р.

ЛІКВІДАЦІЯ УКП

Останнім часом білоемігрантська преса немало уваги віддавала так званій Українській Комуністичній партії, або як ми простіше їх звали «укапістами». Навіть такі газети, як «Русь» — орган правого крила російських кадетів, ідеологів російського імперіалізму, нещадних до всякого роду іногородців — і той метав громи проти Радянської влади з приводу «утисків», які та чинить нещасним «захисникам українських національно-визвольних ідей». Ми знаємо, як кадети і близькі їм російські есери та меншовики розв'язували національне й колоніальне питання. Знаємо, що від їхнього «розв'язування» тріщали кістки у всякого робітника й селянина, що, тим паче, не належав до «великодержавної культурної нації». І коли їх раптом зацікавила доля УКП — ні для кого не було секретом, що справа тут не в національності. Міжнародна реакція думала, що УКП можна буде використати, як форму організації протирадянської опозиції, форму зосередження контрреволюційних сил. Це нічого, що форма ця була би національноукраїнська (та ще й «комуністична»), противна ідеї великої невідимої єдиної Російської тюрми народів. Адже ж, ніхто ніде не міг би серйозно, без сміху, говорити про можливість державності, організованої укапістами. До того ж буржуазні політики прекрасно вміють «реорганізувати» всяку революційну на словах державну владу, аби тільки вона не мала зв'язку з широкими народними масами. Так «реорганізована» була Центральна рада УНР на єдино-неділимівську ясновельможну гетьманщину. Так реоргані-

зована директорія УНР на вірну польському імперіалізові отаманію. Чому ж би ото міжнародній реакції й не витратити яких десятка шпальт у своїй пресі на співчуття УКП... А може?

Рішення виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу про розпуск УКП, текст якого нині друкуємо в газеті, буде гіркою пілюлею чужоземній і «рідненькій» автокефальній реакції. Гіркою тим більше, що самі провідники УКП перед цим рішенням висловили згоду на його безоглядне виконання. Слово — за «масами» УКП. Але оскільки чисельність цієї партії не багато чим перебільшує число членів її Центрального Комітету, постільки можна сподіватися, що рішення виконкому Комінтерну буде виконане і кожен укапіст, що дозрів до розуміння загальних завдань і шляхів Комуністичної партії вступить до лав КП(б)У.

Сама по собі ліквідація УКП, коли брати лиш її чисельне відношення до загального числа стотисячної КП(б)У, є фактом дрібним. Але вона важлива, як показчик, як симптом того, що відбувається в нашому суспільстві. Політичні угруповання, в яких дуже часто плутався робітник і селянин, тепер набрали надзвичайної чіткості і ясності: по один бік барикад — революційна робітничо-селянська маса на чолі з Комуністичною партією. По другий бік — капіталізм, хоч і покотий на фракції і групи, але єдиний у ненависті до революції. Проміжні групи соціалістичні шорстка рука класової боротьби теж розшарувала по двох таборах: меншовик, есер—праворуч до реакції, революціонер, комуніст чи близький до комунізму — ліворуч в Компартію або під її керівництвом!

Ці два табори стоять один проти одного; в одному — імперіалізм, винародовлення націй, визиск праці, білий терор; в другому — революція проти класового поневолення, визволення націй, будівництво загальнолюдського щастя. УСРР як державно-громадська організація на чолі зі своїм ідеологом — КП(б)У — вся в таборі революції. Там, де була колонія царату й французького, бельгійського та англійського капіталу, силами мільйонів рук будується вільна країна вільних робітників і селян. Це не всі рани від колоніального пану-

вання зажили. Ще далеко не скінчилася боротьба, яка не дозволяє розгорнути всі можливості нашої країни. Ще й промисловість і культура перебувають в стані, в кращому разі, післявійськового (але завжди готового до нової війни) розташування. Це, так би мовити, і є те «царство примусу», з якого наша боротьба робить плижок у «царство волі», про які говорив великий теоретик і учитель пролетаріату. Але ми вже вийшли зі стану колонії. І тому, розкриваючи укапістам двері до Комуністичної партії, виконком Комінтерну ще раз чітко й виразно підкреслив неправильність погляду укапістів і всіх дрібнобуржуазних націоналістів у національній справі, ще раз дає лекцію дійового інтернаціоналістського, революційного розуміння національного питання.

Ця лекція, наочною ілюстрацією якої є ліквідація УКП, повинна послужити на користь не тільки членам УКП, які входять в КП(б)У, але й усім тим шарам нашого радянського суспільства, які не так давно стали і саме тепер стають до активної громадської роботи під керівництвом Комуністичної партії.

8 січня 1925 р.

ЛЕНІНІЗМ-ПЕРЕМОЖЕЦЬ

Сім років тому, о 5-й годині ранку 19 січня 1918 р. розійшлася по домівках — розійшлася назавжди — більшість Всеросійських установчих зборів, не визнавши влади Рад, протиставивши їй гасло буржуазної демократії. Були то трудні часи для Радянської Республіки. І тільки загартований революційний авангард на чолі з Леніним ішов уперед, переконаний у своїй перемозі. За ним ішли — здебільшого стихійно й неорганізовано — маси робітництва, вояків і селянства. В протилежному ж таборі були не тільки генерали, поміщики, фабриканти, чиї інтереси були протилежними інтересам революції, але й досить великі маси дрібноти — міщанства, інтелігенції й півінтелігенції, робітників не фізичної праці.

З того часу минуло сім років. Але в цих семи роках відбулося подій стільки, що сповнилася живим змістом ціла нова історична доба. Міцнішала, перемагала Радянська влада. Далеко за кордонами радянської землі горять гасла радянські. Одночасно линяли й линяють прапори буржуазної демократії. Поруч ішов і йде швидкою ходою процес вивітрювання буржуазно-демократичних ілюзій з голови тих, чиї інтереси з інтересами буржуазного суспільства не сходяться. Спершу поодиноці, а далі групами і, нарешті, цілими масами очунювали робітники інтелектуальної праці, рвали з минулим і підходили під прапори революції.

Минуло більше аніж сім років існування Радянської влади. Були за цей час у нас і поразки і перемоги. Та чи не одною з найбільших поразок, втрат за цей час

була смерть Леніна, ідеолога пролетарської революції, організатора Комуністичної більшовицької партії. З цією втратою наші вороги зв'язували немало надій: їм здавалось, що обірветься лінія зросту радянізму, що вплив ленінських ідей, вплив марксизму й ленінізму слабнутиме. Але історія показала й показує, що ці сподіванки були побудовані на піску. Нема Леніна — є ленінська партія, є ленінізм, і він перемагає, він збирає під своїми гаслами навіть тих, хто одстав, хто заблудився, але кому по дорозі з робітничим класом.

Майже рівно через рік після Ленінової смерті і трохи не точно в день сьомої річниці розгону «вищого органу» буржуазної демократії сотні тисяч учителів устами своїх представників на Всесоюзному з'їзді учительському заявляють, що вони порвали із колишніми помилками й стають під прапор Ленінської партії — партії комуністів-більшовиків, яку визнають єдиним керівником і проводирем в своїй дальшій роботі.

«З минулим скінчено. Безмежні перспективи перед нами, хоч як трудна і відповідальна наша робота»... Так говорить декларація вчительського з'їзду. А словами цієї декларації, пройнятими глибоким оптимізмом, переконанням в майбутній перемозі й готовністю до боротьби й жертв промовляє світові Ленін, ленінізм-переможець.

20 січня 1925 р.

ПРИВІТ З'ІЗДОВІ РОБІТНИКІВ ЛЕНІНСЬКОГО ФАХУ

Газета, журнал, книжка є наймогутнішим знаряддям формування громадської свідомості й підвищення (чи навпаки — пониження — і так буває!) культурного рівня мас. Найкращими доказами може служити те, що кожний пануючий у суспільстві клас, ворожий установленому суспільному ладові, намагається в першу чергу захопити в свої руки це знаряддя, користуючись яким, можна організувати й мобілізувати навколо себе маси.

Пресою користуються й користувалися провідники всіх партій, думки яких газетний лист, брошура чи книжка в десятках тисяч, іноді й у мільйонах примірників поширює в масах. Трудно, а може, що й неможливо, знайти ім'я громадського діяча, який би не користувався друкованим словом. Особливо це характерне для таких громадських діячів, які на підтримці народних мас будують саму громадську роботу. Історія робітничого руху й соціалізму нараховує багато славних імен, що щільно зв'язані із журналістською роботою. Серед них маємо імена Карла Маркса й Леніна. Останній в анкеті сам опреділює свій фах, як фах журналіста.

Основна риса роботи журналіста — те, що кожне його слово промовляє до тисяч людей. Це надає колосального значення самій роботі, це опреділяє удільну вагу її організаторів — робітників друку. Це ж саме ставить надзвичайно актуально й гостро питання про підбір, кваліфікацію й виховання таких робітників.

Ось чому перший Всеукраїнський з'їзд робітників друку, що розпочинає свою роботу сьогодні, являється громадською подією першорядного значення.

Капіталізм виховав великі кадри журналістів — вірних слуг. Це ті, що за відповідний гонорар у блискучій формі отрують свідомість мас політичними брехнями або ж зосереджують громадську увагу на другорядних, третьорядних, десятистепенних справах, одтягаючи її від основних справ суспільного будівництва. Це ті, хто зацьковує невгодних їхнім панам революціонерів, а чи просто радикально настроєних людей і, навпаки, з нічого творять національних героїв. Це ті, хто за добру платню віддає свій талант на службу мілітаризмові, біржовим махінаціям, шахрайству й насильству. Це ті, кого обльований буржуазною пресою й збойкотований видавництвами капіталу американський письменник Ептон Сінклер назвав слугами «мідної марки», добровільними проститутками чи проститутками з примусу.

Робітничий клас і революційне селянство не одержали в спадщину від минулого таких кадрів робітників друку, які могли би обслужити нашу пресу, наші видавництва в повній мірі, могли би вповні задовольнити їх потреби. Ці кадри довелося формувати в процесі революції, використовуючи одночасно тих фахівців, вихованих буржуазією, які перейшли в табір революції чи з нею примирилися. Рух робкорів і сількорів створив для цих кадрів величезну резервну армію, що зв'язана тисячами зв'язків з безпосередніми інтересами робітництва й революційного селянства. Але і цей кадр і цей резерв треба кваліфікувати, його треба виховати, треба вивчити поводитися з гострою зброєю друкованого слова так, щоб вона на смерть убивала ворога і не ранила своїх. Це завдання лягає на редакції, а ще чи не більше — на спілку організованих робітників друку.

Особливо відповідальні завдання перед робітниками друку стоять на Україні, де поруч із загальнорадянською громадсько-політичною роботою на друковане слово покладено велике завдання в справі ліквідації спадщини русифікаційно-націоналістичної політики царату й піднесення та розвитку літератури в українській

мові. Сил для цього вже зовсім обмаль. Кваліфікованих, готових робітників можна перерахувати трохи не по пальцях, а між тим — завдання життям поставлене з усією категоричністю. Це надає Всеукраїнському з'їздові робітників друку ще й ще особливого значення.

Проте труднощі й велич завдання при малих силах не зупинять, не схилять до песимістичних настроїв робітників радянського, робітничо-селянського революційного друку, як труднощі й велич завдання не спинили партію більшовиків у дні Жовтневої революції. Робітничо-селянська преса має невичерпне джерело енергії — в підтримці робітничо-селянських мас і в керівництві більшовицької, Ленінської Комуністичної партії. Черпаючи з цього джерела, вона зможе й повинна впоратися із усіма труднощами та перешкодами й виконати своє відповідальне почесне завдання, а робітники її зможуть з честю носити ім'я — робітників ленінського фаху.

Привіт Всеукраїнському з'їздові робітників друкованого слова!

25 січня 1925 р.

ЗМІСТ

ХУДОЖНЯ ПРОЗА

ФЕЙЛЕТОНИ

	Стор.
«Фабрична» на селі (Картинка)	7
Лист без адреси	10
Курорт	12
Наші дні	13
Ленін — Москва (Нотатки)	20
«Гади» (Оповідання)	25
Оповідання на конкурс	31
Казочка (Зовсім маленький фейлетон)	36
З торбинкою за плечима (З кримських вражень)	37
Нотатки олівцем	40
Про нас (Нотатки журналіста)	42
Церковна переплутаниця	49
Ogol.. (З блокнота пропагандиста)	52
Ще одне більшовицьке «звірство» (Перехоплений лист до емігрантської преси)	52

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ СТАТТІ

КУЛЬТУРНЕ БУДІВНИЦТВО

День пролетарської культури	59
Мистецтво живе! (Шкіц-уривок)	62
До проблеми пролетарського мистецтва (Теоретичний шкіц)	65
Перед мистецтвом — нові шляхи	74
Почин	75
Павло Тичина (Шкіц)	77
До культури комунізму	80
Пролеткульт	82
По чорноземній борозні (Поезія незаможника М. Криси)	86

Автор «тез завтрашніх поем»	102
Василь Чумак	103
Мова Жовтня	107
Учитель — агроном — кооператор	109
«Українізаційний курс» Радвлади й східногалицькі патріоти	112
Валеріан Поліщук. Радіо в житах. Поезії 1922—1923 р. «Книгоспілка», Х., 1923	116
Не про «заборонені теми», а про елементарні засади (Відповідь товаришеві Сонцвітові)	119
Деякі уваги до пропозиції «Аспанфут»	121
«Гарт», «Плуг» і інші об'єднання	128
Вперед!	134
Етапи	136
На передових позиціях	138
Без маніфесту	140
Новий письменник — нова література	159
Гартованський з'їзд та його підготовка	161
Мистецтво проти релігії й навпаки	163
В єднанні з масами	165
Велична тема	167
На підготовленому ґрунті	169
Театральний «Гарт»	171
Від «похоронного бюро» до революційної культурно-творчої роботи	174
7-й рік Жовтневої доби	176
Прислухаймося	180
Контрпропозиції (До дискусії на тему: «Що наспіло»)	183
Культура в «замиреній» Європі	185
Останнє слово «ЛНМ»	188
Нобелівські лауреати	190
Ленінізм у будівництві культури	193
Два ювілеї	198
Лист Василя Блакитного до групи гартованців	201

ПУБЛІЦИСТИКА

Перемога Радянської влади на Україні	211
Національна політика пролетаріату	213
Конституція революції	216
Остання зброя	218
Перші прояви	220
Тим, що чекають	222
Все для революції	224
Історичний анекдот	227
Промова товариша Блакитного (Перша Галицька Комуністична конференція)	229
Розірвати петлю	231
Старий запроданець	233
Безнадійні авантюри	235
З благословення святого отця	237
Добити скаженого пса!	239

За новими ширмами	241
Нотатки	244
Не «ой», а «гей»	246
Хто вони	248
Виконайте наказ революції!	250
Церква чи щось інше?	252
Марні зазіхання	255
Після завіси	257
Навколо ліквідації петлюрівщини	259
Розвал жовто-блакитної реакції	261
Продподаток, бандитизм і українська інтелігенція	263
Ще одне організаційне досягнення	266
XI з'їзд Компартії	269
Зле приладжена машкара	271
Одним менше	273
З жезлом	275
Комуністичне зернятко	277
Диктатура і демократія	279
Теорія й практика в національній справі	282
Не допустити «сквернословія»	285
«Каносса» отамана Тютюнника	287
Ленін	290
Пам'ятник Ленінові	292
Зразок	295
Прожектор	298
Воля слова в Радянських Республіках	300
Війна війні!	303
Суд іде	305
Ліквідація УКП.	308
Ленінізм-переможець	311
Привіт з'їздові робітників ленінського фаху	313

Редактор Д. М. Олександренко
Художник М. Я. Брлянуш
Художній редактор К. К. Калугін
Технічний редактор О. П. Яхніс
Коректор Н. М. Петрушевська

*

ВАСИЛИЙ МИХАЙЛОВИЧ ЭЛЛАН (БЛАКИТНЫЙ)

Произведения в двух томах.

Том второй

(На украинском языке)

*

БФ. 01751. Здано на виробництво 10. X. 1957 р.

Підписано до друку 6. V. 1958 р.

Формат паперу 84X108/32. Папер. арк. 5.

Друк. арк. 16,4+4 вкл. Обліково-видавн. арк. 13,844.

Ціна 7 крб. 50 коп. Замовл. 237. Тираж 13 000.

*

4-а поліграфічна фабрика Голоовидаву Міністерства
культури УРСР, Київ, пл. Калініна, 2.

741.50ron